

Utak, tájak, emberek

KREBSZ JÁNOS
Csángóföldi utazás

Pallas-Akadémia Könyvkiadó

KREBSZ JÁNOS

Csángóföldi utazás

*Szerkesztette: Cseke Gábor
A címlapon Ádám Gyula fotója*

**Pallas-Akadémia Könyvkiadó
2009**

Tartalom

A csángálva utazó. Ajánló sorok Krebsz Jánosról (Cseke Gábor)

1. A szűgomba nyomában
2. Csánglia
3. Duma
4. Így kell éljünk, ahogy lehet
5. Bao-bao
6. Bukovinától Bátaszékig
7. A hollandus fotográfus

A csángálva utazó

Ajánló sorok Krebsz Jánosról

2003. május 27-én a Bukarestben megjelenő (azóta megszűnt) Romániai Magyar Szó közölni kezdte Krebsz János Csángóföldi utazás felcímet viselő, A szűgomba nyomában c. írását, amelynek utolsó, befejező része május 30-án látott napvilágot.

Emlékszem, hogy felelős szerkesztőként, a frissen feltoluló öröm érzésével vettem a kezembe azokban a napokban a lap próbanyomatait, amelyekre a szerkesztőségben, még egy tüzetes szűrőpróba után, aztán megadtuk a végleges sokszorosítási engedélyt. Megállapítottam magamban, hogy sok éve nem volt akkora elégtélelem hírlapi írás olvastán, mint Krebsz János riportja esetében, ráadásul egy olyan témában, amelyről manapság különösen hálás és divatos ténykedés írni, de ha nem vigyázunk, nagyon könnyű hamis dallamokat kicsalni hangszerünkéből.

A címben szereplő „szűgomba” olyan erdei növény, melynek föld alatti gumóját megszáritva és porrá törve szívnek való népi gyógyszert nyernek a Csángóföldön, egészen pontosan Gorzafalván. Ide igyekszik szándéka szerint a szerző, egy kis kikapcsolódásra, néprajzos barátja kiruccanásán magát alkalmi gépkocsivezetőnek előléptetve, arra a néhány napra, amíg a misszió tart, s amelynek a célja, hogy kellő mennyiségű gyűjtött anyag és képi felvétel jusson a birtokukba.

Az utazás, az érkezés, a pihatólózás, egy kilencven éven felüli csángó adatközlő lakásának és életterének bemutatása, ezen belül különböző nemzedékek egyre ziláltabb és meghatározhatatlanabb nyelvi és etnikai identitásának érzékeltetése, a finom megfigyelések lélegzetelállító olvasmányá avatják a látszólag eszköztelen és szűkszavú írást.

Mindennél furcsábban csapódott le mindez az én esetemben, aki a mindennapos lapszerkesztés és megállás nélküli kéziratgondozás bélmosásra emlékeztető kényszere folytán az undorig telítődtem mindazzal, ami aznap vagy másnap vagy még azután a lapban megjelent, olyannyira, hogy a képanyagban való gyönyörködésen kívül – mert az, ugye mindig akkor fénylett föl igazán, amikor nyomdai kivitelezését a kezembe vehettem – már semmi sem érdekelt utólag. Krebsz János írásait viszont azokban a napokban, az esti elalvás előtt még egyszer-kétszer „átismételtem”, új és új fortélyait s rejtélyeit fedezvén föl írásmódjának.

Bevallom, még csak a magam írásait szoktam ekkora érdeklődéssel és kíváncsisággal újraolvasni, különösen azokat, amikről többször is megbizonyosodtam, hogy nem fogtam velük mellé. De ugyanezt a rajongó örömet tapasztaltam a lapot alaposan és örökké kritikus szemmel olvasó feleségem részéről is a riport felfedezésekor, attól függetlenül, hogy ő viszont mint olvasószerkesztő, előzetesen besegített az előkészítendő oldalak gyomlálásába.

Egy mondatba sűrítve, azt mondta: *ez az ember olyan pontosan észrevesz mindent s olyan tökéletesen adja vissza, hogy eláll tőle a lélegzet.*

Így aztán, nem szégyellem bevallani, hogy azokban a napokban Krebsz Jánosról beszélgetünk este, tévészés közben (helyett? mert a műsor csak ment, ment, a képek peregtek, de mi aközben egymás gondolatait építettük, egészítettük), miközben az az igazság, hogy napi kommunikációnk arra az egy-másfél órára korlátozódott, amikor hazavetődve, az ebédet este 8-9 között bekebelezve, a tévé előtt ejtőzve meghallgattam mindazt, ami élettársamat nap közben foglalkoztatta. És most csoda történt: a napi gondok helyett a szűgombát és történetét osztottuk-szoroztuk jópár napon át. Személy szerint sajnáltam, hogy a sorozat véget ért. Tudtam, hogy ez a riport törvényszerűen fejeződött be ott, ahol abba-maradt. De azt is jól éreztem, hogy ha a szerző tegyük fel, egy hónapot élhetne, „lábatlankodhatna”, nézelődhetne csángóföldön és az ott lakók életvitele mentén, valami egyedülálló híradással, sajátos szemléletű alapművel állhatna elő.

Krebsz János a bukaresti tudományegyetem Hungarológia Karán volt akkoriban vendégtanár, Magyarországról érkezett Romániában okítani az itteni hallgatókat, ez volt akkor a második küldetése, s másoktól eltérően abban jeleskedett, hogy romániai életét, létezését nem vegetálásra, túlélésre rendezte be, hanem arra, hogy a régió sajátosságait megfigyelve, magába szívva emberként és alkotóként is gazdagodjon.

Szűgombás riportja előtt egyszer már találkoztunk, egy korábbi szerkesztőségi fogadáson, fiatal kollégánk, aki tanítványa volt, magával hozta. Oly visszafogott, háttérbe húzódó, diszkrét ember volt, hogy szinte nem is emlékszem rá mint jelenségre. Azóta is jobbára virtuális kapcsolatban álltunk. Egyre gyakrabban és mind ihletettebben jelentkezett a lap háziszzerzőjeként. Legtöbbször úgy tudtam azonosulni írásaival, csöndes megfigyelésen alapuló helyzetrajzaival, gondolatfutamaival, hogy ha nem írná oda cikkei után a nevét, és nem esnék általa a plágium vétkébe, minden további nélkül odakanyarítanám az enyémet.

Az, hogy nem voltam egyedül rajongásommal, hamarosan kiderült azokból az olvasói üzenetekből, melyeket a riport megjelenése után a szerkesztőséghez címeztek.

Üzenetek a Csángó utazás szerzőjéhez

(*Bukarest*) * Alig ért véget tegnapi számunkban Krebsz János csángóföldi riportsorozata, péntek reggeli elektronikus postánkban máris rábukkantunk az első olvasói véleményekre.

Németországból: „Szerkesztő úr, tulajdonképpen csak ennyit kellene írjak KREBSZ JÁNOSnak a Csángó-riportjához: ... ritkán olvasni ilyen szép riportot. Ez a riport olyan magas mérce a kamerának is, hogy a képekkel felülmúlni nem igen lehet! Professzor úr, gratulálok! Tisztelettel: SzK”

Kanadából: „Annyira élethűen leírja az ott látottakat-tapasztaltakat, hogy olvasván az ember úgy érzi, hogy saját maga is ott van. Kissé elszorul a szívem, amikor a gyerekekről olvasok, hogy a szülők külföldön vannak és ők a Nagyszülőkkel tengődnek vagy talán a Nagyszülők tengődnek az unokákkal? Aztán a szegénység, amit bemutat Krebsz János, szintén elszomorít... Az tetszik, hogy mindent tényszerűen bemutat, minden érzelmi háttér nélkül, nem vélekedik semmiről, csak leírja, amit látott. Kicsit irigylem az egyetemi tanítványait, egy ilyen tanártól tanulni élvezet (és megtiszteltetés) lehet... D.A. (*RMSZ, Záróra, 2003. május 31.*)

Utána néhányszor találkoztam a Tanár Úrral, őt is mélyen megérintette a nem várt érdeklődés és elismerés, s azt számolgatta, miként tudná ténylegesen megfogadni azt a tanácsomat, hogy elmélyüljön, s tudatos visszajáróként alapos ismerője legyen a csángók mai életének. Tudatosan kereste az alkalmakat, s rendre meg is találta azokat, így születtek meg sorra, egészen 2005 derekáig, amikor is a Romániai Magyar Szó megszűnt, nagy hatású riportjai, amelyekből most egész könyv állt össze Csángliáról.

Az írásokat folyamatosan olvasva mélységében és teljes valójában nyílik ki előttünk az a világ, méghozzá úgy, hogy a szerző bármiféle trikolóros sztaniolt lefejt róla, bármelyik három színbe is csomagolt illúzióról legyen szó. Úgy mutatja be egy létében és identitásában veszélyeztetett népcsoport jelenbeli állapotát, mint aki ráérez arra: a csángó embereket nem nevelni, terelni, agitálni kell ilyen vagy olyan irányban, amit mi, kívülállók, minden rendű és rangú jóakaróik „megálmodunk” számukra, hanem meg kell hallgatni, hozzá kell őket segíteni az érvényesüléshez, az önkifejezéshez, a félelem nélküli, autonóm élethez. Krebsz János csángó-filozófiája az illúziótlan nyelvi-etnikai tapasztalatokon átesett, identitásában többszörösen megtépázott ember józan pragmatizmusa. Egyáltalán nem véletlen, hogy még A szűgomba nyomában című riportjába illeszti legbensőbb motiváltságának magyarázatát:

„Amikor még csak készülődtem erre az útra, s többeknek eldicsekedtem, egyik, különben művelt, tájékozott ismerősöm megkérdezett: „Szóval kíváncsi vagy a nyelvrokonainkra?” Kiigazítottam: nem nyelvrokonok, ugyanolyan magyarok,

mint mi vagyunk. Kérdés, ők minek, kinek vallják magukat, ha közben nem ütnek a fejükre vagy nem köpnek ki a válasz hallatán, mert utána – túl vannak rajta – megfontoltabbá válik az identitás meghatározása. Mint Julianus barát egykoron, elindultunk Kelet felé, s a miénkhez hasonló nyelvet beszélő embereket találtunk. Mi magyaroknak tekintettük őket, ők óvatosabban nyilatkoztak.

Begyűjtöttem statisztikákat, elmélyültem a szakirodalomban, elolvastam néhány számát a csángómagyar újságnak, s megfelelően tájékozott vagyok azokról a küzdelmekről, amelyek a magyar iskola, misézés, kultúra érdekében folynak. De ezekből semmi nem került bele ebbe a cikksorozatba.”

Krebsz János számára az előzetes megismerés, a szellemi kalandozás csupán a tájékozódás, a türelmetlen kíváncsiság első fázisát jelenti. A legfontosabb mindig a megélt és a láttatott valóság, a hétköznapi apró történései által hordozott törvényszerűségek, az akaratlan ki- és elszólások. Érzelmileg nem rabja a riadó-készültségre hívó divatszavaknak, mint „asszimiláció”, „etnikai népirtás”, „elnemzetietlenítés”. Saját átélt életének történéseit fölfedve hitelesíti a jelenségeket, mintegy figyelmeztetve bennünket, hogy mindez akár velünk is megtörténhet. Mi is lehetünk asszimiláltak és asszimilálók egyszemélyben, minden a helyzettől, a körülményektől és a történelmi időtől függ, meg attól, hogy emberiségünk az erkölcs milyen elemeiből építkezik.

Megrendítő és többszörösen tanulságos Krebsz János önvallomásának az alábbi része, amely csángóföldi utazásai során mindig megbízható iránytűje volt és maradt. Azért emelem ki, a kötet élére is, hangsúlyozottan, hogy mindvégig viszonyítási alap lehessen a szándék és az eredmény összevetéséhez.

„Az asszimiláció számomra személyes sors. Nem valami különlegesség, hanem, bizonyos szükségszerűségek, kényszerek között, a túlélés egyetlen lehetősége mind a közösség, mind az egyén életében.

Nagyszüleim még Magyarországon élő egynyelvű németek voltak. Kivétel az anyai nagypapa, aki az első világháború jóvoltából a Monarchia hadseregében megtanult hibátlanul magyarul és egy kicsit olaszul, aztán a hadifogságban még oroszul. Különben falujából alig kimozduló parasztember volt. Szüleim generációja már kétnyelvű volt, megtapasztalta, hogy sem a magyar, sem a német nyelvet nem beszéli anyanyelvi, irodalmi szinten. A férfiak megjárták a magyar hadsereggel a Don-kanyart, azután, aki túlélte, azt, mint birodalmi németet, besorozták a német hadseregbe, és ha itt is szerencséje volt, akkor nyugati hadifogságból keveredett haza. S olyanokat mondtak, hogy „ketten voltunk a században magyarok, én meg a Schwarzenberger Hanzi”. A háborút követően százezreket telepítettek „haza”, a szétbombázott Németországba, másik százezreket hajtottak el málenkij robotra, aztán államosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása, mindegyik keményen sújtotta az iparkodó, szorgalmas, nemzedékeken át takarékoskodó németeket. Az én korosztályom, ahogy egyik barátom fogal-

mazott, az a generáció, amelynek a szülei és a gyerekei beszélnek németül. A háborút követő két évtizedben háborús bűnös nemzet voltunk. A lenini nemzetiségpolitika másodlagosnak ítélte az ilyesfajta nyelvi meg kulturális kötődéseket, az osztályhelyzetet tekintette meghatározónak.

Pontos fogalmi tartalmú gondolatmenettel le lehet írni az asszimiláció menetét, de valahogy más ez az egész, ha személyes sorsként éli meg az ember a történelmet. Amikor egyszerre nem lehet ragaszkodni a nyelvhez is, a közösséghez is, és ahhoz a helyhez is, ahol születünk, ahol őseink nyugszanak. Ha valamelyiket föl kell adni, akkor nem a kultúra és nem az öntudat az első, hanem a megélhetés.

Ennek az alapállásnak köszönhetően lett ez a beszámoló ilyen, amilyen. Igyekeztem megérteni, meglesni a hétköznapokban egy életformát, s lehetőleg tárgyilagosan leírni azt, amit láttam, tapasztaltam, megértettem.”

Nagy utat járt be Krebsz János első csángó riportjától az utolsóig. Míg kezdetekkor a felfedezés izgalma és elkötelezettsége vezetik a tollát, a továbbiakban a visszatérés, a látókör bővülése, a csángó társadalom rétegződésének és szét-hullottságának belső megtapasztalása, az „így kell éljünk, ahogy lehet” logikájának felfejtése nyomán jut el ahhoz a végkövetkeztetésig, hogy mindazok, akik valóban a csángók boldogulását és jólétét akarják, akkor járnak el helyesen, ha „népmentés” helyett érdeklődésükkel a Csángliában, bármiféle csángó sorsban élők belső békéjét, önbecsülését képesek felébreszteni.

Cseke Gábor

Csíkszereda, 2009. március 19.

A szerzőről:

*Krebsz János 1954-ben született, magyar-oroszl szakos általános iskolai tanári, magyar nyelv és irodalom szakos, valamint filozófia szakos középiskolai tanári diplomával rendelkezik. Pályafutását általános iskolai tanárként kezdte, 1986-1993-ig gimnáziumi tanár. 1993-ban a Regionális Oktatási Központ munkatársa, 1994-től a Baranya Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézetében dolgozott, 1995-1999-ig a Nemzetközi Hungarológiai Központ alkalmazásában a Bukaresti Egyetem Hungarológiai Tanszékén lektori munkát végzett. 1999-től 2001-ig a Baranyai Pedagógiai Szolgálatok Központja munkatársa, 2001-től 2006-ig ismételtén a Bukaresti Egyemen lektor. Jelenleg oktatási szakértőként dolgozik Baranya megyében. 2009-ben **Csángófüldi utazás** című szociológiai riportkötetét a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó adta ki népszerű **Utak, tájak, emberek** c. sorozatában. A Magyar Elektronikus Könyvtárból letölthető **Igazi Péhoward** (<http://mek.oszk.hu/10200/10200/>) c. satirikus regénye, továbbá a **Nyolckampó** (<http://mek.oszk.hu/10400/10425/>) és **Órarend** (<http://mek.oszk.hu/10400/10480/>) c. regényei is.*

1. A szűgomba nyomában

I.

Állítólag kétféle újságíró létezik.

Valamikor tanítottam egy szemesztert az újságíró iskolában, s ott magyarázta el televíziót és rádiót megjárt országos ismertségű kolléga.

Az igazi újságíró állandóan mozog, mindig ott van, ahol történik valami, begyűjti a legfrissebb, legpontosabb információkat. A második típus – nem is nevezhető újságírónak – csak ül az íróasztala mellett, s emlékeiből, gondolataiból összerak valami olvasható szubjektivitást.

Én reménytelenül a második fajtához tartozom. Most éppen lehetőség kínálkozott elkísérni néprajzos kollégámat a csángók közé. Hasznos sofőrként és segítőként résztvenni a gyűjtésben, s ott lenni abban a környezetben, ahol a maguk természetességében megszólalnak az emberek. Valódi riporterként készültem, becsomagoltam a diktafont, kazettákat, tartalék elemeket vásároltam, jegyzetpapírt és tollakat raktam a táskába, s az út végén szomorúan állapítottam meg, eszembe sem jutott elővenni ezeket az eszközöket. Kis pontosítással, Klézsén kijegyzeteltem néhány sort a tanulók füzetéből.

Pompás román nyelvű megbízólevéllel rendelkezünk, miszerint a múzeum megbízásából etnográfiai kutatást végzünk Moldvában, ha valamilyen hatóság reánk tekintene.

Sepsiszentgyörgyről indulunk, az operatőr kolléga a felszerelésével bevackol a hátsó ülésre, a néprajzos kolléga a parancsnoki helyen. Az Ojtozi-szoroson megyünk ki a Kárpátok közül. Leromlott vámépület jelzi a történelmi határt, mellette Vajdahunyadvár stílusában épült új panzió, kőből rakva, tornyosan, boltosan. Itt megállunk. Az udvaron pisztrángos tó, közepén csobogó, hogy a kényes halak jól érezzék magukat az oxigéndús vízben. A tulajdonosnő Magyarországra áttelepült, majd ott mindenét pénzzé téve visszatért ide a gyökereihez, vállalkozóként. A stílusosan, ízléssel berendezett étteremben ülünk le egy kávé mellett beszélgetni. A hölgy édesapja egy élet munkájával teremtett a közelben egy pisztrángost, amely a maga nemében egyedülálló nemzeti kincs lehetne, sehol máshol az országban nem tudják szaporítani a már ritkaságszámba menő piros pettyes pisztrángot, itt igen. De Romániában még nem tisztázott a vizek tulajdonjoga, Európa pedig – rossz tapasztalatok után – nemigen vásárol román árut. S a világ bármely pontján egyedülálló természeti értéket képviselő pisztrángos lassan romlik, illetve zajlik körülötte a privatizációban jól ismert játék, az állami tulajdont képviselő kezelők és hatóságok hagyják addig romlani az állapotokat, míg

végül bagóért rátehetik a kezüket. A panzióval sem egyszerű a helyzet, ezerféle engedélyeztetés, bürokrácia, adó sújtja a vállalkozókat, akik végül is munkahelyeket teremtenek, vérkeringést pumpálnak a gazdaságba. Magyarország nem segített? – kérdezem. Három sikertelen pályázat után a hölgy föladta a reményt, hogy onnan támogatáshoz juthatna. Talán elindul a vállalkozás, és apránként a jövedelemből sikerül továbbfejlődni. Tervezi a vámépület felújítását, lakhatóvá tételét.

/Gorzafalva/ Az Ojtoz-folyó mellett hajtunk be Moldvába, az első településen rögtön laknak adatközlőink. Egy vashídon át térünk a faluba, vasúti talpfákat rögzítettek a vasszerkezethez, a gerendák egyenként hajlanak, mozdulnak, ahogy az autó kerekei döcögnek rajtuk. Idegesítő élmény, de a negyedik-ötödik áthajtás után megszokja az ember. Szűk, sikátorszerű, kanyargós utcák, deszkapalánk kerítések, apró, zsindelemmel vagy hullámpalával fedett házacsok. Cserepet sehol nem látni. Az utcákban ásott közutak. Három hete itt még hó borított mindent, most tomboló nyár van, tobzódó sietséggel virágozik minden fa és növény. A tavasz idén elmaradt.

A kilencvennégy éves Bori néni lakik a portán a régi házban, mellette az új, bádoggal fedve, sárgára festve. Kőalapokon áll a régi ház, gerendaváz tartja, apró ablakok, tapasztottföld a padló. És olyan szegénység, amilyen csak a népmesékben van. Színes szentképek a falon, asztalon, megsárgult, megbarnult fényképek, néprádió, csikótűzhely. Körben a falon „festékes” szőttes, a néninek minden vagyona és használati tárgya itt van a szemünk előtt.

A szűgomba valójában nem is gomba, hanem egy erdei virágos növény gumója, amit Szent-Györgynap táján ásnak ki az erdőben, megszáritják, porrá törlik, és italba keverve fogyasztják, amikor *sér a szű* (fáj a szív). Bori néni hajlott kora ellenére teljes szellemi frissességnek örvend, kéretlenül is szedi elő az eszközöket, a kiskancsót, amit még az ura formázott, s ő díszített mázzal, a tűzpiszkáló vasat, amivel porrá zúzza a szárított gumókat, mutatja a szűgombából fölhalmozott készletét. Azt már jóval nehezebben érti meg, hogy a felvétel kedvéért mindent vissza kell rakodnia, azután megint elővennie, s újra elmondani, amit már egyszer elmondott. Az operatőr is, én is fölhajtunk egy pohárkával, ha már megkeverte. Keserű, mint az igazi orvosságok.

Leemelek egy barna fényképet a falról. Bajszos parasztember, ifjú feleség, négy gyermek, mereven néznek a fotográfus masinájába. Még a „verekedés” előtt készült, akkor még négy gyermekük volt, az ötödik hasban. A *verekedés*, pontosabban az első és a második verekedés, a világháborúkat jelöli a csángó szóhasználatban, mint később megtudom. Nyolc gyermeket szült s nevelt fel Bori néni, s utolérte a nagy kort megélő emberek tragédiája, a testvéreknek, utódoknak nagyobb részét az átlagos élethossz jutott, s volt három év az életében, amikor tizenöt koporsó mellett állott. Már nincs senki a környezetében, aki nem meseként hallgatja ifjúkorának eseményeit. Az ura szép, nagy, kövér ember volt, „mint magik”. A nyelvészeti pontosság kedvéért közölnöm kell, hogy a csángó

szóhasználatban *a kövér* ebben az esetben derék, erős embert jelent. (Csak nehogy téves képe legyen az olvasónak rólunk.)

A falak hófehérre meszeltek, a szentképek erős színekben pompáznak, az asztalon Szűz Mária képe keretben, előtte váza, benne fakuló műanyag virágok. A felvétel kedvéért fölkapcsoljuk a villanyt, a dróton lógó huszonötös körte nem teszi világosabbá a szobát. A tűzhely fölött tálas, rajta a néni minden konyhai eszköze, kormos lábasok, kopott főzőkanalak, rozsdás, csorba, megfeketedett edények. A tűzhelyen két félig lefedett lábas, az egyikben belefagyott puliszka, a másikban héjában főtt krumpli. A modern világ jelenléte is megfigyelhető, a szentek és a családi fotók gyűjteményében a falra került valami színes plakát, szőke rocskstar feszít egy csodamotoron, s az ágy mellett, a falat takaró festékes alá egy hungarocell lemez van becsúsztatva hőszigetelés céljából.

Lakik az udvarban még egy néni az új házhoz ragasztott szoba-konyhában, kíváncsiskodva megjelenik, láthatóan nem túlságosan szeretik egymást. „Máskor évekig nem jön ide” – ad a nénink találó jellemrajzot az asszonyi kíváncsiság természetéről.

Megkérdezem vendégünket, vannak-e szóttesei, varrottasai. Eltaláltam a büszkeségét, mert azonnal megnyílik lakása, be kell mennem, meg kell nézmem a kincseit. A szobája valóságos múzeum és raktár, méteres halmokban állnak a háziipar egyszerű eszközeivel, rengeteg kézi munkával előállított párnák, szőnyegek, terítők. S ezek még nem a kommercializálódott és piacra termelő új népművészet darabjai, használatra, fölhalmozásra készültek. Ezt mind maga csinálta? – kérdezem. Ennél sokkal többet, a kiházasuló lányok rengeteget elvittek, volt miből. A néni eggyel fiatalabb nemzedék, bőven nagymamakorú, de beszédében több a román szó, kifejezés. Kérdem, nem adna-e el egy darabot a festékesekből. Nem, ez pontosan annyi darab, amennyin a gyermekei igazságosan el tudnak osztani. Már vagy három éve nem ült a szövőszéknél, nem tudná pótolni a hiányt.

II.

/Zöldlonka/ Másodszor állunk meg a szűk utcában. A kapu csak kilincsre csukva, de a ház ajtajához egy bot van támasztva, ez a jelzés a biztonsági zár, egyértelműen jelzi, hogy a háziak nincsenek itthon. Az ősbizalom működő gyakorlata, de, teszem hozzá szkeptikusan magamban, csak a szegénység körülményei között működik. Elsőre csak bekukkantottunk, nincs Ilonka néni, s mentünk tovább a testvéréhez, másodjára csak itthon találjuk. Most sincs, de előkerül az udvar mélyéről egy kilencéves leányka, románul beszél csak, dédunoka, ő tudja, hol a néni, szívesen odavezet. A néprajzos kolléga elmegy vele, az operatőr fölállítja a készüléket, s gyönyörű felvételeket készít egy régi, zsendelyes házról. Ugyan nem abban lakik az adatközlőnk, de egy néprajzi filmben bizonyára jobban mutat a régi. Én báméskodom.

Miben más ez a falu? Szűk utcák, látszólagos rendetlenségben épült házak, az utca felől mindegyiket embermagas deszkapalánk keríti. Nem hasonlít az ismert székely, szász és román faluképekhez. Talán az élénk színre festett házak ismerős román sajátosságok. A zárkózottság sem olyan, mint a szász településeken, inkább a modernitás jeleként értelmezhető, újabbkéletű divat. Főként a hiányok a jellemzőek: nincsenek állatok, kapirgáló tyúkok, kacsák, libák, kóborló kutyák, nincs disznóröfögés, marhatartásra utaló lepények az úton, időnként elhajt egy szekér, lovak vannak. És szemét sincs. Kinn az utak mellett errefelé sem jobb a helyzet, a sokféle csomagolóanyag lassan elborítja a világot, itt nem szemetelnek. És nincs koldus, nincs a megszokott bábész szemtelenség, ami román vidékeken azonnal megközelíti a külföldi rendszámú autót.

Jön Ilonka néni. Vállán kapa, kezében bot, mellette az unoka. A feketébe öltözött öregasszony és a narancsszínű pólóban fegyelmezetten lépkedő kislány mint az emberélet két szélső állomása. A kislány csupa ideges vibrálás, futna, ugrálna vagy csak nagyokat lépne, a néni kilencvenhat évének terhével lassú, egyenletes tempóban halad.

Az udvar sarkában féltető szolgál nyári konyhaként, ott ülünk le, készül a felvétel a szűgombával kapcsolatos szokásokról. Az unokák száma háromra növekedik, illedelmesen ülnek, bábéskodnak. A nagymama a mi tiszteletünkre magyarul beszél velük, nagyobbreszt értik, románul válaszolgatnak. A néni emlékezik, azelőtt *szekervel* mentek ki az erdőre Szent György-nap táján, vittek ennivalót, három-négy *kila* pálinkát, és ameddig az tartott, gyűjtötték a gombát. A növénynek két fajtája van, a pirosvirágú gyógyítja a férfiakat, a fehér a nőket. De a néni nem emlékszik, hogy valaha is különválasztották volna, a gumókat együtt szárították. Van, aki megpróbálkozott a növény konyhakertbe plántálásával. Tud ilyet mutatni? – természetesen tud, megyünk is megnézni, a harmadik szomszédba. Ott zöldell a gyümölcsfák alatt, levele hasonlít a csillagfürthöz. Már elvirágozott, zöld magtokokat lenget hosszú száron. Mellette vérehulló fecskefű, egyike azon gyógynövényeknek, amelyet ismerek, megkérdezem a nénit, ez milyen növény. Nem ismeri, burján, azaz gyom, haszontalan.

Szeretnénk dokumentálni az erdei tevékenységet, de nem akad a környéken ember, aki velünk tartana. Magas dombot kell megmászni, a néni már nem vállalkozik rá. Tanácstalanul ülünk az árnyékban, töprengünk közösen, mit lehetne tenni. Elvisszük a nénit az erdő széléig, lefilmezzük, ahogy kapával betér a sűrűbe, aztán úgy vesszük fel az ásást, hogy csak a kapa meg az előbukkanó gumók látszanak...

A gyermekek szülei „magyarban vannak”, itt nincs munka, nincs megélhetés. Nagyon is megtanultak most magyarul. A gyermekecskék a nagymama és a dédi gondjaira vannak hagyva, és tudnak magyarul imádkozni, keresztet vetnek, mondják „az atya, a fiú...”, és megállás nélkül fújják tovább az Édes Jézus kezdetű imát. A legnagyobb, a leányka mondja hibátlanul, a fiúk el-elakadnak, hadova szókat mondanak, ahol nem jut eszükbe a szöveg. Csokoládé és cukorka

a jutalmuk, de nem osztoznak, nem kezdenek hozzá, Isten nevével jó egészséget kívánnak köszönetül.

Körbejárom az udvart. A kertek felé a porták nyitottak, át lehet járni egyikből a másikba, s minden udvar jellemzője a magas lugasra futtatott direkttermő szőlő. Egész Közép- és Kelet-Európában számomra a szegénység legbiztosabb mutatója. Különösebb gondozás, permetezés nélkül megtermi a szegény emberek egészségre ártalmas, butító italát. A kert ásatlan, rendetlen, hosszú volt a tél, és hiányzik a munkából az a korosztály, amelyik elbírna a nagyobb munkákkal. Időnként küldenek pénzt, ritkán hazajönnek, aztán mennek a kenyér után. Nem merünk faggatózni, de csak kiderül, hogy képtelenül kis mennyiségű pénzből megélnék, a városi középosztály – mondjuk – többet költ telefonálásra egy hónapban, mint amennyit itt be tudnak osztani egyik napról a másikra. Eszik azt, amit a kert megterem, mamaligát, krumplit, babot...

A néninek vannak szöttesei, adna is el belőle. Bemegyünk a tisztaszobába, mutatja a háziszötte festékeseket, háromszázezer darabja. Nézegetjük sorra, ez is szép, az se csúnya, melyiket vegyem. Amikor egy külön halomra esik a pillantásom. „Azt is meg lehet nézni? – Lehet, de az nem eladó.” A szétterített festékes színei szinte ragyognak a félhomályban az előzők után. Ebből szívesebben vennék. Kiderül, hogy ezek a néni temetésére vannak félretéve, velük fogják letakarni a ravatalt, megmutatja még az előkészített szemfödőt, a torhoz, virrasztáshoz előkészített kosarakat, tányérokat, evőeszközöket. Minden hibátlanul elő van készítve a méltóságteljes távozáshoz. Ugyanaz a gondos előkészület, ahogy egykor a lakodalmára készült. Szó fordul a virrasztási, búcsúztatási szokásokra. A halottas háznál imádkozóknak csak „tisztá leány” viheti a vizet, különben az megzavarosodik. És ezek a maiak..! Ezeknek annyi gyermekük van, amennyit akarnak. Nekünk még annyi született, amennyit Isten megadott.

Egy középkorú asszony megy át az udvaron, erre tér ki az utcára valamelyik szomszédból, lassít, megnézi figyelmesen a kamerát. Románul köszön, s ugyan ezen a nyelven pár szót vált a nénival meg az unokákkal. Magyarul köszönünk rá. Fogadja, s megkérdezzük, tud-e a szűgombáról. Menekülésszerű távozás a válasz, a kapuból még visszaszól, ő nem akar „magyarni”.

A néninek eszébe jut, hogy tud egy közelebbi lelőhelyet, oda autóval is el lehet menni, nézzük meg ott a szűgombát. A kislány és a néni beülnek az autóba, viszünk kapákat. Áthajtunk a hídon, megtudjuk, hogy innen vetette a folyóba egy orvos magát, hát az öngyilkosságnak igencsak kényelmetlen módját választotta, pár arasznyi víz folyik a mederben, jól összetörhette magát a sziklás folyóágyban. A műútról visszakanyarodunk egy másik hídon a folyó túloldalára, de az út az autó számára járhatatlan, sziklás, itt-ott mély pocsolyák, szeméthalmok. Elindulunk gyalog. A néni tempója a haladási sebesség. Nincs messze, nincs messze, ismétli, még ennyit kell menni, mondja egy negyedóra után. Aztán megyünk még egy órát. Találunk szűgombát, én is négyet-ötöt kiások, mire az egyik alatt gumót is találok.

III.

Délután gurulunk be Klézsére, először az adatközlőhöz megyünk, itt történt a családban egy csodálatos gyógyulás a szűgombának köszönhetően. Csak a férj van otthon, felesége a szőlőben, estig nemigen jön haza, de el tudja ő is mondani azt, amire kíváncsiak vagyunk. Itt is három-négy unoka, egyiknek a szülei külföldön dolgoznak, a másik családban valami elszeretéses, válásos botrány zajlik, az unokák maradnak a nagyszülőkre. Hatalmas a rendetlenség a portán, tüzelőnek idehordott gallyak, ágak halomban, széthasított rozsdás vashordó, láncon acsargó kutya, nyikorgó hintán csimpaszkodó koszos gyermekek, tyúkok szanaszét. A gumicsizmás férfiú megigazítja a haját, katonás tartásba áll, s elmondja a kamerának leánya gyógyulását, akiről már az orvosok is lemondtak. Ő úgy tudja, pálinkával kell fogyasztani a porrátört szűgombát, napjában háromszor. Maga soha nem próbálta.

Asszonyok járnak át az udvaron vödörrel, mosnivalóval a kezükben, a porta büszkesége a kút, idejárnak vízért. A gazda maga ásta a két kezével. A gyermekek nem értenek a magyar szóra. Megkérdezem, milyen szőlőt termelnek, s mire használják. Négy-öt direkttermő fajtát sorol föl, természetesen bort készítenek, meg csigert is, cukros vízzel fölöntik a kipréselt törkölyt, újra forr, meg lehet inni. Kérdezem, szokták-e permetezni a szőlőt. Nem értjük egymást, magyarul, hogy vízben oldva meszet, ként, rezet nem szoktak-e ráhinteni a tőkékre. Végre megért. Ezt nem kell locsolni, csak az Isten locsolja. Még rákérdezek, mennyi a szőlő, s mennyi bora szokott teremni. A paraszti óvatosságreflexek működésbe lépnek, nagyon városiak vagyunk, ki tudja, milyen hatóságtól jöttünk, kitérő, bonyolult a válasz. Meg a bort, nagy a család, nyolcfelé kell osztani. – De azért eladni szoktak? – Nemigen. Mindenkinek van a faluban.

A „magyar házban” van a szállásunk fönn a domb tetején, erősen porzik a földút a nyomunkban, esős, sáros időben talán meg sem közelíthető autóval az épület. Emeletesre átépített faluszéli ház a magyar központ, tetején parabolaantenna Duna felirattal. Gyergyóból idekerült fiatalember a gazda, tanítgatja magyar nyelvre és számítógépes ismeretekre az önként betévedő gyermekeket. Most is ott ül a számítógépek előtt négy-öt, játékprogramokat nyúznak. A magányos férfilétbe szorult fiatalembert éppen meglátogatták a szülei, az anyuka takarítja a konyhát, kimossa a hűtőszekrényt. Kérdem, mivel foglalkoznak. Férjével mindketten munkanélküliek, s van még otthon két iskolás fiú. Miből élnek? Ami akad, minden munkát vállalnak, de nagyon nehéz.

Kimegyünk az operatőrrel a dombra, gyönyörű képet mutat innen a falu, fehér virágpompában minden fa és bokor. Szőlőültetvény mellett állítjuk le a kamerát, s akkor döbbenek meg, amikor ráismerek a növényre. Ilyent még nem láttam. Mint más vidékeken a babvetés mellé, három-négy hosszú bot van letűzve a

szőlőtő köré, csúcsban összetámasztva, megkötve. A karókhhoz egy-egy termő ág van kötve gyenge fűzfavessző hurokkal. Talán már Noé idejében is így művelték a szőlőt.

Lemegyünk a faluba, alkonyodik, tehénvontatta szekerekkel térnek meg a földekről az emberek, hangos magyar szóval jó estét kívánunk, szíves magyar szó a válasz. Egy-egy lovasszekér is föltűnik, mint Daciák között a Mercedes, a legnagyobb sebességre kapcsolva viharzanak el a ballagók között. Egy befejezetlen emeletes ház földszintjén a felirat szerint bár, igazából kocsmá működik, benn hangosan üvölt a román kereskedelmi csatorna, füst és tömeg, ordibálás. Nem megyünk be, csak megállunk az ajtóban. A magyar nyelv nyomdafestéket nehezen viselő szavai csak úgy röpködnek a levegőben.

Mellénk csapódik egy negyvenes férfiember, meg akar tisztelni, ezért nagyságos úrnak szólít bennünket. Világotjárt ember, évekig dolgozott törökben meg magyarban. Mi a szakmája? – Elektronika. – A faluban is meg akarta csinálni a kábeles-műholdas rendszert, hogy török meg magyar adókat is lehessen nézni, de nem engedélyezték. – Mi bajuk van ezeknek a törökökkel? – kérdezem. S érti a humort. Elvált, furcsa bölcsességgel közli, hogy asszony nélkül sokkal egyszerűbb az ember élete, a három nő ember hallgatója csak bólogat ekkora élettapasztalat és bátorság láttán. Egy fivére él Francában, ő is gyakran elmegy külföldre dolgozni, édesanyjuk itt él, küldenek neki pénzt, és ide jönnek haza. A portán, ahova bemegy, valóban meglátszik a folyamatosan beáramló külföldi jövedelem.

A templomdomb alatt kis üzlet és kis kocsmá, előtte betonozott placc, a fogyó fények között itt is férfiak üldögélnek korsó sörökkel a kezükben. Nyugalmas befejezése egy munkás napnak, fejünk felett egy hangszóróból hol a rockosított román népzene, hol a nyugati világslágerek gépzenéje harsog. A csapolt sör 6800 lej egy korsóval, körülbelül a fele a másutt szokásos árnak. A csapot kezelő leányka nincs több tizenöt-tizenhat évesnél, nem tudja megmondani, milyen márkájú sört árul, s azt sem tudja, hol gyártották. Egy életünk, egy halálunk, rendelünk belőle, s kitelepszünk az utcára a többi alkoholista közé. Sörnek sör, ittunk már jobbat is, de kellemesen hideg. A szomszéd asztalnál férfitársaság, huszoneves fiatalok, a zenén át is hallani, miről beszélgetnek. Egyszer magyarul, másszor románul, úgy váltogatják a két nyelv mondatait, hogy észre sem veszik. Magnóra kéne venni, hogy elemezni lehessen, miért váltanak időnként. Tíz-tizenkét éves fiúcska vezeti óvodáskorú öccsét, betérnek ide, a nagyfiú rendel egy korsó sört és szép, méltóságos tempóban megissza az egyik asztalnál. Senki nem csodálkozik, mi is csak magunkban. Biztos felnőttmunkát végez már, és társadalmi státusát jelzi ennek a szokásnak korai gyakorlása.

A magyar házban, szállásunkon, kényelmes háromágyas szobánk van az emeleten. A földszinten két tanterem, a konyha és a vizesblokk. A folyosón román nyelvű falíújság, kivonatos passzusok Románia alkotmányából, meg egy Smaranda Enache-cikk. Az egyik tanteremben leharcolt számítógépek, vagy

nyolc-tíz darab, végignézem, angol, román és német a billentyűzet, magyar még véletlenül sincs. A bekapcsolt masinán a Windows 95 magyar változata a futó kezelőprogram, a gép indulásból egy sor játékot kínál. A másik terem iskolai osztályformát mutat, elől tanári asztallal, sorban tanulópadokkal. Két csomag iskolásfüzet, rajtuk román nevek (Pușcașu Cornelia, Bordaș Ionel, Farcaș Adriana, Bencea Joca, Cioraru Juliana, Reti Marin, Farcádi Claudia, Mátyás Monika, Hoge Crina-Marina), de némelyiken, külön sorban „PISTI” vagy „KATI” felirat jelzi, hogy magyar név is van, ha nem is hivatalosan. Belenézek néhány füzetbe: a magyar mássalhangzók, magánhangzók, Zelk Zoltán vers, imaszöveg, s néhány közös fogalmazás, mert a szövegek a különböző füzetekben nagyon hasonlítanak egymásra. Néhány részletet kimásolok, igyekezve megőrizni a sajtóságot helyesírást.

Az én édes jó anyám Az én édes jó anyám szeret engem, es ennis szeretem őt. Ahanszor rám néz, a szeméből szelidség és melegség sugárzik. A szeme szelid és barna, aka kissé piros. Telmet elég magas és kissé telt. A bőre egyébként fehéres színű, ha valami baj ér, mindig körülöttem sürg... és gyakran kérdegeti, hogy érzem magam. Nagyon sokat dolgozik. Én segítek neki, de érzem hogy még sokkal de sokkal többet kellene segítenie. Mindeneste megcsókol, mielőtt elaludnék.

Az én falum Történelem Először 1996-ban (!) Gála Antonio Meghiru említ Klézseről (11 család, 70 lélek). Klézse alsó részét Budának nevezték és egy István nevű valaki vásárolta meg. A felső része Alexandrina, a középső része Klézse (központ). Itt élt Petrás Ince János forrófalvi pap, neki is köszönhető a magyar kultúra megőrzése. Meg Gyorgyine pap aki az ötvenes években megengette a magyar misét (ő maga misézett magyarul), a miatt sokat volt börtönben. A Pokol patakiak székelyekből származnak. Somoska erdős részében alapult meg.

Az én napi programom reggel 8.00-kor kelek fel Megmosom a szemeimet felöltözöm és reggelizem Átismétlem a leckéimet és megyek iskolába Ez a délelőtti programom. Délután megyek a magyar házhoz informatikát és magyar nyelve tanulni.

Szobánk díszjele egy naiv olajfestmény, megpróbálom híven leírni, a történelmi közelmúltról ad fontos információkat. A kép előterében szelíd tekintetű katolikus pap áll szemben velünk, nyakában kereszt, kezében Biblia, tekintetében annyi a megbocsátás, mint a szentképek mártírjainak. Két oldalán a németalföldi, keresztre feszítéses festményekről ismerős két lator, egyik kopasz, horgasorrú, a másik huligánforma nagyhajú, a gyűlölet eltorzítja vonásait, gumibotot emelnek a mozdulatlanul tűrő papra. Karjukon vörös színű napos-karszalag, rajta

sarló-kalapács. Közvetlenül mögöttük a gépkocsigyártás klasszikus idejét idéző fekete személyautó, amellet egy egyenruhás ütlegel szintén gumibottal egy másik papot, aki éppen összeroskad az ütések alatt. Az erdő fái között moldvai népviseletbe öltözött idősebb férfi menekül, hasonló ruházatú fiatal legény egy bokor fedezékéből nézi az eseményeket. Van még a képen árkot átugró nyuszi, tekergő kígyó, távolban szálló madarak. Messze-messze, a kép mélységében hegyek, köztük sötét, fekete viharfelhő közeledik, villámok hasítanak a homályba.

IV.

Pusztina felé kinézünk a térképen egy rövidítést, tábla nem jelöli a bekötőutat, az út szélén baktató román házaspár eligazít, itt kell elfordulni. És jó az út? – Jó, nyugtatnak meg, a busz is azon jár. Hát a busz bizonyára könnyebben veszi az akadályokat, de mi is óvatos tempóban elgurulunk a hegytetőig. Onnan kinyílik a falu látképe, megállunk, lefényképezzük. Alig haladunk még száz métert, egy asszony fekszik az út szélén, karjaival furcsán kalimpál, mire tudatosul bennünk, hogy nem csak leheveredett az út szélén, már túl is gurultunk rajta, megállunk, futunk vissza. Már mellette van egy fiatalasszony. Csak rosszul lett a tűző napfényben a huszonhatos születésű néni. Fölsegítjük, beültetjük az autóba, s máris jobban van, ahogy árnyékba kerül. Értelmesen felel a kérdéseinkre, szokott máskor is rosszul lenni, elmentek az évek. A fiatalasszony furcsa keveréknyelvet beszél, „*Jó lett az idő, és mindenki okupát.*” Ilyeneket mond, és sűrűn megkérdezi: *Értik, ugye.* Nagy bottal járva egy férfiember közeledik a kaszálókon át a falu felől.

Pusztinai? – kérdezzük. Az, s szinte az élettörténetét közli dióhéjban, miszerint a szülei ebből meg abból a faluból származnak, ő meg idevaló lett. Pár szót vált a kocsiban ülő kortársával, s megállapítja, nyugodtan beszélgethetünk. – Hogy hívják, bátyám? – A magyar nevemet mondjam, vagy a rományt? – A magyart. – Muzsikás István. – És van román neve is? – Van. – s mond egy szabályszerű román nevet, aminek se hangzásban, se jelentésben semmi köze a magyarhoz. – És melyik van a buletinjében? – Hát a román. – Elő is veszi a kéttényrnyi széles bőrövből az okmányt, megmutatja. A faluban mindenkinek két neve van, egy becsületes magyar, meg egy hivatalos román. Természetesen. Engem meg mindenféle számokon (személyi szám, TAJ-szám, adószám) tartanak nyilván otthon a hatóságok, s eszembe sem jutott csodálkozni ezen. – Hányan laknak a faluban? – Olyan kettőezren. – Laknak itt románok is? – Kevés. Talán kettő a százból. – Hát a szűgombáról hallott-e már? – Hallott, sőt tudja a környékbeli lelőhelyeket is. Ő is úgy emlékszik, pálinkával kell fogyasztani. Érdekes, a férfi adatközlők, bár nem kóstolták a szűgombát, inkább a pálinkát tekintik megfelelő oldószernek, ha már gyógykezelésről és egészségről van szó. Még megörökítjük fényképen a találkozást.

A nénit hazavisszük egy erősen keskeny és meredek utcába, visszafelé úgy kell kitolatni. Itt valóban mindenki okupát, sorra járjuk a címeinket, sehol nem találjuk otthon az adatközlőket, pedig az egyik helyre még hoztunk is ebből a csodagyógyszerből. Kitaláljuk, hogy beadjuk a szomszédba, akkor biztos megkapják. A néprajzos kolléga betér a szomszédba, mi szóba elegyedünk egy nénivel. Bizony ő is egyedül él, egyik gyerek a távoli román városban dolgozik a „*konsztrukciján*”, a másik Itáliában van, és már van neki „*dokument bun*”, a harmadik szintén Itáliában, de neki még félni kell. Meg szokták látogatni, hoznak pénzt, és az egyik azt mondta, hogy „édesanyám, maga se románul, se magyarul nem tud”.

A néprajzos kolléga fél óra múltán sem kerül elő, utána megyünk. Hát gombakedvelő családra bukkant, s lelkesen kicserélik ismereteiket, a család éppen tegnap Szent György-gombát ebédelt, és ha kedvünk meg időnk van, akkor akár most eljönnének velünk gombászni egy kicsit. A két, ötven körüli szülő és a felnőtt fiú gyönyörűen beszél magyarul, éppen dolgoztak, gerendákat fűrészelték, a munka megvárja őket. A nyolcvanadik gombanévnél elfogy az érdeklődésem, körülnézek az udvarban, a motorfűrészszel föl vágott alapanyagon krétával firkantott emlékeztetők, hogy mire is szánták az adott darabot: *fereastra, usa...* Elindulunk a kapu felé, a szőlőlugason háziszóttos törölközők száradnak. Nincs ilyesmiből eladó? – kérdezem. – Már mindet eladták Magyarországon – mondják –, ez a néhány kopott darab van, amit maguk használnak.

A kapuban még beszélgetünk kicsit, a szomszédos portára éppen beterelenek egy növendék tehenet, kicsit vad a jószág, túl akar futni a nyitott kapun, apuka és négy-ötéves kisfiú kiabál románul az állattal. Új ismerőseink ugranak segíteni, az asszony megdicséri ékes román nyelven a kisfiút, hogy milyen bátor. Nem álljuk meg, megkérdezzük, miért románul beszélnek a kisgyermekhez a faluban. Dehogyan van ez így, csak ehhez a kisfiúhoz szólt románul, mert román a tátikája, a mami kaja magyar.

Még sétálok egyet a temetőben, kíváncsiságból. Csupa-csupa román név a sírköveken és vas fejfákon, de valódi román nevek, nem olyanok, mint Klézsen, ahol a legtöbb névből következtetni lehet a magyar eredetre. A tíz-húsz évnél öregebb vasakat belepte a rozsda, a sírkövek sem öregebbek 30-40 évnél, ha volt itt valaha magyar név, az elpusztult, elkorhadt a fejfával, amire vésték. A magyar csak a szóbeliségben él.

A Gyimeseken át térünk vissza a Kárpátok közé, Petőfivel ellentétben csodáljuk is, szeretjük is a hegy-völgyes tájat, csak a sofőr gyönyörködhet kevesebbet, óriási kátyúk teszik az utat is dombvidékhez hasonlatossá. Még megállunk egy útmenti vendégfogadónál, már ideát, a tulajdonos új panziót épít. A gerendákból rótt épület felső háromszögében deszkába fűrészelt csillag és holdmotívum. Azt a csillagot ki kell fűrészelnem, mondja a tulajdonos, Deáky András, pedig eredeti székelyföldi motívum, annyian kérdezik, hogy minek oda az az ötágú csillag.

/Vallomás/ Amikor még csak készülődtem erre az útra, s többeknek eldicsekedtem, egyik, különben művelt, tájékozott ismerősöm megkérdezett: „Szóval kíváncsi vagy a nyelvrokonainkra?” Kiigazítottam, nem nyelvrokonok, ugyanolyan magyarok, mint mi vagyunk. Kérdés, ők minek, kinek vallják magukat, ha közben nem ütnek a fejükre, vagy nem köpnek ki a válasz hallatán, mert utána – túl vannak rajta – megfontoltabbá válik az identitás meghatározása. Mint Julianus barát egykoron, elindultunk Kelet felé, s a miénkhez hasonló nyelvet beszélő embereket találtunk. Mi magyaroknak tekintettük őket, ők óvatosabban nyilatkoztak.

Begyűjtöttem statisztikákat, elmélyültem a szakirodalomban, elolvastam néhány számát a csángómagyar újságnak, s megfelelően tájékozott vagyok azokról a küzdelmekről, melyek a magyar iskola, misézés, kultúra érdekében folynak. De ezekből semmi nem került bele ebbe a cikksorozatba.

Az asszimiláció számomra személyes sors. Nem valami különlegesség, bizonyos szükségszerűségek, kényszerek között a túlélés egyetlen lehetősége mind a közösség, mind az egyén életében.

Nagyszüleim még Magyarországon élő egynyelvű németek voltak. Kivétel az anyai nagypapa, aki az első világháború jóvoltából a Monarchia hadseregében megtanult hibátlanul magyarul és kicsit olaszul, aztán a hadifogságban még oroszul. Különböző falujából alig kimozduló parasztember volt. Szüleim generációja már kétnyelvű volt, megtapasztalta, hogy sem a magyar, sem a német nyelvet nem beszéli anyanyelvi, irodalmi szinten. A férfiak megjárták a magyar hadsereggel a Don-kanyart, azután, aki túlélte, azt, mint birodalmi németet, besorozták a német hadseregbe, és ha itt is szerencséje volt, akkor nyugati hadifogságból keveredett haza. S olyanokat mondtak, hogy „ketten voltunk a században magyarok, én meg a Schwarzenberger Hanzí”. A háborút követően százezreket telepítettek „haza”, a szétbombázott Németországba, másik százezreket hajtottak el málenkij robotra, aztán államosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása, mindegyik keményen sújtotta az iparkodó, szorgalmas, nemzedékeken át takarékoskodó németeket. Az én korosztályom, ahogy egyik barátom fogalmazott, az a generáció, amelynek a szülei és a gyerekei beszélnek németül. A háborút követő két évtizedben háborús bűnös nemzet voltunk. A lenini nemzetiségpolitika másodlagosnak ítélte az ilyesfajta nyelvi meg kulturális kötődéseket, az osztályhelyzetet tekintette meghatározónak. Pontos fogalmi tartalmú gondolatmenettel le lehet írni az asszimiláció menetét, de valahogy más ez az egész, ha személyes sorsként éli meg az ember a történelmet. Amikor egyszerre nem lehet ragaszkodni a nyelvhez is, a közösséghez is, és ahhoz a helyhez is, ahol születtünk, ahol őseink nyugszanak. Ha valamelyiket föl kell adni, akkor nem a kultúra és nem az öntudat az első, hanem a megélhetés.

Ennek az alapállásnak köszönhetően lett ez a beszámoló ilyen, amilyen. Igyekeztem megérteni, meglesni a hétköznapiakban egy életformát, s lehetőleg tárgyilagosan leírni azt, amit láttam, tapasztaltam, megértettem.

2. Csánglia

1. Köpöritő melekötő bezerek

Az első útirportot (A szűgomba nyomában címmel jelent meg a Magyar Szóban) átvette közlésre a csángók újsága, s szép visszajelzések érkeztek az olvasóktól. A két, csángók között töltött nap élményvilágával föltöltekezve már a kérdés szakértőjeként kezdtem forogni a világban. Azokhoz képest, ugye, akik soha nem jártak ott... S megszületett az ötlet, hogy nekem még egyszer el kell oda mennem, és hasonló izgalmassággal és beleérző képességgel tovább ismerkedni a szélen élő magyarok életével. És tudósítani róla, természetesen. Belekerült e tervezésbe, gondolkodásba a szentgyörgyi múzeum, amelynek munkatársai kutatják a csángókat, jó lenne fotókkal is illusztrálni a helyzetet, és az újság is körülnéz, lehetne-e szponzorokat találni egy utazáshoz, hogy cikksorozat szülessen a csángókról.

Volt még korábban a Magyar Szónak egy jól sikerült akciója, amelyben magyarországi és romániai egyesületek, magánszemélyek fizettek elő csángók részére a Magyar Szóra. Annyi sok, másutt rendezett konferencia és okos beszéd után egyszerre csak fölfigyeltek valahol valakik arra, hogy ez utóbbi működik, a falvakba megérkezik a hivatalos hírlapkézés útján a magyar újság, és olvassák az emberek. Lejárt az első előfizetések időtartama, az újabb előfizetések gyéribben csordogálnak. Időközben a magyar állam is kurtított a kisebbségeknek szánt támogatásokon.

Február végén jött a hír, megvan a szponzor, indulhatunk Csángliába. Ekkor kezdődtek a bonyodalmak. Elsősorban van az egyetemi tanév, amely szervezi a résztvevők időbeosztását, azután az időjárás, amely nehezen akart kitavaszkodni, családi és magánéleti események, kiküldetések, váratlan programok, sőt megbetegedés is közbejött. Szóval, négyszer rögzítettünk dátumot, egyeztettünk időpontot, a szállásrendeléssel megbízott kolléga négyszer kezdett elszánt levelezésbe, mert hát jobbára baráti és félhivatalos kapcsolatokra támaszkodva tudtuk csak megszervezni a dolgokat, ugyan létezett szponzor, de egyetlen városi szállodában eltöltött éjszaka esetleg már boríthatja az egész költségvetést.

Négyszer mentek el a baráti levelek különböző címekre, s háromszor követte őket bocsánatkéréssel egybekötött lemondás. A harmadik után már kezdett nagyon kínossá válni az egész.

Duma-István András klézsei költő versben válaszolt Győzőnek, aki szintúgy pironkodott már, mint a Lápi galambgomba... Duma András verse a negyedik szállásrendelés után így szól:

*Édes kedves Dezso mit csinálsz?
Magyar barátoddal hogy még állsz?
Látod, mennyire ok hazugak.
Semmik, s né ha még is magyarok!*

*Köpöritő meleköto bezerek
Zsegerák és né ha menyetek
Külbécs vagy, és oköt szereted.
Cenkeként a lelked kevered*

*Gyere Dezso, hely már Klézsére.
Menni kell nekünk a környékre.
Sasztánd erol sa se beszélünk.
Míg a lelkünkben meg nem érünk.*

Ha nem is értünk belőle minden szót, az biztos, hogy a magyar barát én vagyok, s némi általánosítással, ilyen az egész fajtám. Győző (akit következetesen Dezsőnek szólítanak a csángók) csupán kiskutyaként (cenk) abban vétkes, hogy keveredik hazug barátokkal.

A baljós előjelek és akadályok ellenére itt ülünk hárman az autóban, a muzeológus kolléga nem tudott velünk jönni, Sepsiszentgyörgyön zajlanak a Szent György napok, Győző itt van, bár neki könyvbemutatója lenne, és Éva a fotóriporter. A nagyon elrománosodott csángókra is kíváncsiak vagyunk, Kézdivásárhely után letérünk az aszfaltos utakról, átvágunk a Háromszéki havasokon (Vranceai-hegység), hogy Tulnici-on és Vidrán át eljussunk Razanseascába. Ha most átváltanék a hagyományos útleírások hangnemébe, akkor költői színekkel ecsetelhetném a viszontagságokat, amelyeket az autó elszenvedett. *Drumul nacional modernizat* idézték útitársaim a Ceausescu-korszak hivatalos szóhasználatát az ilyen típusú utakra. A táj gyönyörű, nincsenek óriásplakátok, reklámok, igaz, aszfalt sincs, csak durva kövezés, lyukak, gödrök, bukkanók, rázós és még rázósabb szakaszok. Akár egy szafarin. Időnként eltévedt közlekedési táblák figyelmeztetnek különféle veszélyekre, igaz rendőrök sincsenek, akik lefényképeznék az itt gyorshajtással kísérletezőket. Második sebességfokozatban gurulunk, döcögünk, egy-egy sebes vágójú bennszülött Dacia időnként megelőz bennünket.

Figyelmünkbe ajánlották a Putnai-vízesést, amelyet, ha erre járunk, feltétlenül meg kell néznünk. Egy láthatóan erre járatos teherautó sofőrétől érdeklődünk a vízesés felől, mert megoszlanak a vélemények, talán már el is hagytuk, órákat

mentünk már ezen a rögös úton. Legalább a közelében kell lennünk. Még vagy ötven kilométer, hangzik a felvilágosítás. Bármennyire magyarnak vallom magam, nem tudok lelkesedést hazudni a természeti szépségek távoli ígéreteré. Még egy-két órányi rázkolódás, és végre, aszfalt van a kerekek alatt, a kátyús műúton néhol már hatvannal is hajtok, nem csoda, hogy túlfutunk a látványosság, szabályosan megrészegít a sebesség mámora. Máshol Európában bizonyára hatalmas táblák hirdetnék a gyönyörűséget, az egyedülálló látványosságot, itt el lehet hajtani mellette. Szerencsére az út mellett két disznót pásztorol egy asszony, ő részletesen útba tud igazítani bennünket. A disznók vígan túrják a földet, az asszony mellett ágasboton kis kormos kondér, amelyben majd elkészíti ebédjét. Az ősi életforma, amelyben a ház körül tartott jószág megkeresi a maga élelmét, csak vigyázni kell rá, el ne kóboroljon, baj ne érje.

A hagyományos útleírások stílusában: a vízesés megért minden áldozatot. A Putna folyó itt szűk sziklaszorosba fut zabolátlanul, hogy néhány méterrel arrébb már szelíd tavacskában pihenje ki a szorító, vágató iramodást. Betonlépcső vezet le a látványossághoz. Mindenkinek ajánlom figyelmébe, aki terepjáróval rendelkezik, vagy nem sajnálja kocsiját.

Vidrán megint kevergünk egy kicsit, és elered az eső is, jóemberek ismét útba igazítanak. Megkérdezzük: – Jó arra az út? – Jó. – válaszolják meggyőződéssel, de mi már gyanakvóak vagyunk. – Aszfaltozott? – Kövezett...

És még néhány kilométer a már megtapasztalt borzalmakból. Ha valahol kimaradna pár méter a kövezésből, menthetetlenül elsüllyedünk a sárba a zuhogó esőben. A kollégák, egyéb szórakozás híján engem ugratnak, hogy, mivel egy pálinkafőző a kitűzött cél, ott ők majd alkohalmámmal kárpótolják magukat az út fáradalmi után, ami a sofőr számára nem helyezhető kilátásba. Én kétségeimet fejezem ki abban a kérdésben, hogyan akar Románia belépni az unióba, amikor megyényi területeken nincs rendes út, vízvezeték, infrastruktúra. Ők magyarországi tapasztalatokkal hozakodnak elő, hogy bizony ott is vannak elmaradott vidékek.

Konrad Lorenznél olvastam az élő világ alkalmazkodóképességéről, a lét sokszínűségéről egy igazán szemléletes példát. Írja, hogy bizonyos fűfélék éppen akkor fejlődnek a legjobban, ha éles fogakkal tövig rágják őket, sőt földjüket súlyos paták meg is tömörítik rendszeresen. A túlélés és az alkalmazkodás metaforája. Csángóföldi utazásunkon a továbbiakban néhány portrét mutatok meg az olvasóknak, ezúttal nem felejtettem el bekapcsolni a kismagnót. Természetesen valamelyest szerkesztettek ezek a beszélgetések, az élőbeszéd üresjáratok, szóismétlései kimaradnak belőle, ezen felül gyakran elgondolkoztatott, hogy az elhangzó román szavakat milyen helyesírással tüntessem fel a szövegben. Felemás megoldásra jutottam, ahol a beszélő magyar szókincsének része (szerintem), ott magyaros a helyesírás, ahol érzékelhetően nyelvet vált a beszélő, ott a román szabályokat követtem. Ezen túl megpróbáltam a nyelvi, kiejtésbeli sajátosságokat is érzékeltetni, ami néhol olyan érzést kelthet, mintha

időszakosan kikapcsoltam volna a nyelvhelyességi programomat. A beszélgetésekhez a legkevesebb kommentárt fűzöm, remélem, beszélnek maguktól. Az alkalmazkodásról és a tövig rágó, földbe taposó igyekezetről.

II. Bálinték Vizanteán

Folyamatosan esik az eső. Az úttalan utakon attól félek, hogy egyszer csak megszűnik a kövezés, és elsüllyedünk a sárban. Mindössze annyit tudunk, hogy Razaseascaban van egy csángó közösség, a pálinkafőzőt kell keresnünk, s talán szerencsénk lesz, és megszólal magyarul. Az úttól meglehetősen lehangolt, ideges és feszült vagyok. Útitársaim azzal vigasztalnak, hogy a pálinkafőző bizonyára meg fog kínálni bennünket az általa előállított lélekmelegítő itallal, s mindjárt vidámabb lesz a hangulat. A sofőr természetesen kimarad ebből. Útjelző táblák nemigen vannak, a faluneveket olvassuk, elágazásoknál érdeklődünk, Razaseasca falut kerestük, és megtaláltuk Vizantea Manastireát, szerencse a szerencsétlenségben, hogy éppen itt él csángó közösség. Többektől érdeklődünk, a pálinkafőző mint tájékozási pont nem bizonyul használható nyomnak, rengeteg van belőle a faluban. A katolikus templom közelében van-e pálinkafőző? Van. Na, akkor oda tartunk. Ötpercenként megállunk, érdeklődünk, a templom minden válaszoló szerint még három kilométerre van, miközben megteszünk három kilométert.

Végre ott a katolikus templom, befordulunk a kis utcába, egy nájlonszákot esőkabátként magára borító helybéli nagyon készségesen útbaigazít, a pálinkafőző éppen a szemközti ház, s olyannyira segítőkész, hogy percekig kiabál be a kerítés fölött, míg előkerülnek a háziak. A pálinka után érdeklődünk, az idősebb házigazda poharakkal tér vissza a házból, a vevőnek ingyenes kóstoló jár, a tornác alá húzódunk az eső elől, s az ajtóig előrebecs a járókerettel araszoló feleség. Bukarestből jöttünk, az egyetemről, és a népszokások érdekelnek bennünket. És utóbb, az autóban megbeszélve a benyomásokat, már egyikünk sem emlékszik, hogyan váltott a beszélgetés románról magyarra.

(A pálinka egyébként – kollégáim véleménye – gyenge volt, egyszer kifőzött, alacsony alkoholtartalmú, jellegtelen ital. Nem is került szóba később az ürügy, amivel betoppantunk.)

Már jól benne vagyunk a beszélgetésben, amikor eszembe jut bekapcsolni a magnót, hogy a későbbiekben föl tudjam idézni a beszélgetés részleteit.

A néni pár éve leesett a padlásról, protézist építettek be a combjába, nem volt jó, most cserélték. Szerencsére gombakedvelő emberek, a néprajztudomány mikológiai tárháza érdekes adatokkal gazdagodik, az ez iránt érdeklődő olvasók hamarosan találkozhatnak az eredményekkel a megfelelő szakfolyóiratokban.

A sorsuk, beszédük, magyarságuk talán megmutatkozik az alábbi beszélgetés-részletekből. Szépen beszélnek magyarul, itt-ott román szavakat használva a hiányzó magyar fogalom helyett, s igyekeznek szóalkotással, körülírással magyarul kifejezni magukat. A férj például úgy tudja, hogy az ősök Csík-szeredából és Bereckből települtek ide nagyon régen. Az ősök szót nem ismeri, ezért úgy mondja: „azok, akik apáinkat nemzették több mint száz évvel ezelőtt”.

A szentgyörgynapi szokások felől érdeklődünk.

– Van egy ág téve a kerítésbe vagy a kapuba – mondják.

– *Oda teszik, ahol fiatal vagy eladó leány van?*

– Nem. Ahol György van.

– *Sok György van?*

– Á. Az én apám volt György, az Isten nyugtassa.

– *Magát hogy hívják?*

– Hogyan is mondjam? Maria, Marika. Magyarul és románul is jó. Leánynevem Bălint Mărijă. (*Románosan mondja: Bălint*) A férjem Sándor, Sándor Miklós. (*A férj közbeszól: De úgy van beírva: Sandor Nicolaie*).

– *A gyerekeik beszélnek magyarul?*

– A nagyobb leányom még jobban beszél, a legkisebb még elvult dolgozni is Szentgyörgyön. Sokat tanult, még énekeket is.

– *Hányban született?*

– Trei si pătru. (34) A feleségem is.

– *Akkor most kerek évfordulóhoz értek. Isten éltesse!*

– Én májusban, ű meg juniba'. Kússebb, mind én!

– *Közel vannak a születésnapok... Meg szokták ünnepelni?*

– Akkor van ünnep, amikor jönnek a gyermekek. Elvannak Itáliában. Mit csináljunk, mert ha nincs mit dolgozni. Chiár most járt az egyik lányom haza... Az urával ketten dolgoznak, hogy mondjam magának, egy vasgyárban dolgoznak. Van egy másik lányom, hogy mondjam, lukreaza la spital, gondoza az időseket.

– *Merrefelé vannak Itáliában?*

– Nord. (Északon) Bolonia (Bologna). Egyik van Rómában. La Vatican. Jártam én is oda most. A kússebb lánykák, én neveltem fel, aszonták, és elmentem, pasaportot vettek ők. Nehéz, hogy most elmentek. Megöregedtünk. Azelőtt, ha voltak öregek, volt mellettük valaki, öregségre nincs senkink.

– *Pusztinában van-e rokonság? Mi hamarosan megyünk Pusztinába...*

– Mennek Pusztinába? Vannak, van egy testvére apámnak. Petrea Bălint. Ott van a falu végén háza neki. Hogy hol ül, nem tudnám chiar pontosabban. Megmonnyák ottan. Nincsen más Petrea Bălint. Nem jártam én is, sok ideje nem jártam. Van még egy Dumitru vérim.

– ?

- Vérije, vére, rokonja. A bácsijának a fia. A templommal szemben. Mennek Pusztinára? Akkor mondják meg, hogy Vizanteáról... El is öregedtünk, ő is operált, én is. Nincs senkink. Van egy tehén, néhány birka.
- *A tejet eladják?*
- Nem adom oda öt lejért. Csinálunk túrót.
- *Van nyugdíjuk, valamilyen jövedelmük?*
- Van.
- *Voltak a kollektívben?*
- Nem, én dolgoztam az erdőn. Dönteni voltam. Voltam harminckét évet.
- *Szép nagy katolikus templom van a faluban. Új templom, igaz? Volt itt egy Szent László szobor, tudnak róla? (Úgy tudjuk, erőszakkal eltávolították a „magyar” szentet a templomból.)*
- Szobor? – nem értik.
- *Statue?*
- Statui? Vannak. Ficioara Maria, Ieronim... Minden este mise van nálunk. Minden este la sasze. De nem tudunk menni... Minden este mentem, de most nem tudok.
- *Itt jóban vannak a románokkal? Nem haragusznak a magyarokra?*
- Nem. Mint a testvérek. Az iskola románul van. Magyar a magyarral magyarul beszél. Sok van, aki nem tud magyarul. Még ért, de nem tud. A régi szokások, nálunk kiveszett, az oláhok közt vagyunk.
- *Akkor átvették a román szokásokat?*
- Nem vettük. Nem hagyjuk a miénket. Az öregek elmennek, és így...
- *Lefényképezhetjük Marika nénit?*
- Hogyne. Szívesen.
- *A kert az önöké, maguké? Azt a növényt hogy hívják?*
- Leustyán. Lestyán.
- *Marika néni mikor volt utoljára Pusztinában?*
- Van hat-hét éve. Leestem a hiuból. Felmentem oda a hiuba, szénákat szedni, s leestem onnan, osztán elvittek Bukurestbe, megoperáltak, tettek belé egy olyan protézát, s nem volt jó, erősen fájt. Elvoltam most kontroll, azt mondják, még üljek, ne menjek, ne lépjek reá. Nem tudok dolgozni. Nehéz, mert nincsenek a leányaink, semmi segítségünk. Kell vigyük a keresztet, a Jóistenke úgy segít.
- *Azon esküvői képen maguk vannak? Hányban volt az esküvő?*
- Hányban? Csinzecs si opt (58). Öregségemre, négy lányom van, mind elmentek. Megöregedel és nincs senkid. Nincs mit dolgozzanak, és mennek messze.
- *Önnek hány unokája van?*

– Nem értem én...

– *Marika néninek hány unokája van?* – nem érti, az önözés udvarias szokását nem tudom elhagyni, pedig alig használható a mai Magyarországon kívül, hát románul vesszük elő a megfelelő szót. – *Nepot?*

– Á! Tizenkettő. Az egyiknek van négy, egyiknek három, egyiknek kettő, s egyiknek három. Elvitték velük. Jásban vannak az egyik. Az egyik a fakultateán la klasza trei. A mamáik vettek apartamentet, s ott ülnek, ott tanolnak. Itáliából küldik nekik a pénzt.

A két öregnek vettek a fiatalok mobiltelefont, időnként fölhívják őket. Újkori szétszóratás. Az öregek magukban, miközben gyermekeik távoli országokban más megöregedett, tehetetlenné vált embereket ápolnak.

Kifelé haladva a faluból megkerülünk egy magányosan ázó lovat az út közepén. Fejét lógatva egykedvűen ázik az esőben, Tornyai János festményét idézi, meg az Ady versek hangulatát: *Bús magyar sors.*

III. László István Klézséről

Koraeste érkezünk Klézsére, itt nem volt eső, a „Magyar ház”-hoz vezető földút száraz. A háznak új gazdája, tanítója van, a kamaszfiúnak kinéző Ferike, nyitja nekünk a rozoga deszkakaput, kívülről nézvést nincs változás az épületen. Behordjuk a csomagokat, felfedező expedíciónk negyedik tagjára várunk kell, addig nézelődünk. A tanteremben éppen táncóra zajlik, furulyaszóra ropják nagy kedvvel és lendülettel a hetedik-nyolcadik osztályos leányok. László Legedi István szolgáltatja egy személyben a talpalávalót, igazi örömművész, láthatóan élvezi, amit csinál, s a zenéből áradó jókedve átragad a fiatalokra. A következő fordulóra a fiúk is beállnak, Ferike is derékonfog egy leánykát. Az utolsó szám előtt a furulyás tanító román nyelven közli a fiatalokkal, hogy milyen időpontban találkoznak legközelebb. Célszerű és gyakorlatias okokból a fontos és egyértelműséget kívánó információk románul hangoznak el. A jól végzett munka jutalmaként a furulya diszkóritmusba vált, a fiatalok vonatot formálnak, és bolondos ugrabugrálással ér véget a foglalkozás.

László István szívesen leül velem a kismagnó mellé, beszélgetünk az ő sorsáról és a faluról. A gyermekkorban megtanult magyar nyelve Budapesten is pallérozódott, az alább következő beszélgetésben a sajátos beszédfordulatokon kívül arra hívnám föl a figyelmet, hogy az identitást visszarágó igyekezet milyen sokáig megfeledkezett a tánc és az ének tiltásáról, s most itt található a talpalatnyi hely, ahonnan kísérletet lehet tenni az építkezésre.

– Még László Legedi Istvánnak is mondanak. A buletinban Laslo eszvel, tehát nem zével.

– *Az honnan jött, hogy maga tanítja itt a gyermekeket?*

– Az úgy jött, hogy nekem megszűnt a munkám a gyárban, Bákóban dolgoztam, asztalos vagyok. Bútorgyárban dolgoztam, meg olyanban is, ahol csak ajtóablakot csináltunk. Universzális vagyok. Eladták a gyárt, megvette egy spanyol, akkor nekem voltak valami papírjaim, hogy a gerincemvel és a csípőimvel vagyok kicsit problémával, s leszázalékolnak. Kapok fél nyugdíjt. Felet, négy órát dolgozok itt. Bé vagyok fogadva ide rendszeren egy ideig. Voltam én sokféle tanítani, még Magyarországon es tanítottam. Gazdagréten is voltam, több iskolánál. Szóval, kurzus volt csinálva. Tánc és furulyakurzus.

– *A furulyatudása honnan van?*

– Édesapám furulyás volt. Ő tanított meg éngemet, küsgyerek voltam, nehéz volt, egy dolgot megtanultam, azután olyan kedvem volt, én hajtottam tovább. Akkor nem voltak zenészek, csak a cigányok, jöttek így zenélni. Azt mit hallottam, füttyöltek a mezőn, vagy valaki levélvel fújta, mert szoktak levélvel, azt én rögtön fogtam bé a fülembe, este, mikor hazaértem, a párnám alatt volt örökké a furulya, s próbáltam, s addig nem is hagytam, hogy ha nem sikerült. Én kották után nem zenélek. Üsmerem ugye, én csak fülhallásból, úgy is tanítom. Nekem eszembe kell jusson minden, az agyamba játsszék, hogy tudjam, s annyi dal...

– *Inkább magyar vagy inkább román dalok?*

– Vegyesek. Ezek esze voltak keveredve, az a probléma, hogy ezeket a táncokat, dalokat, mit itt tőlünk hall, vagyon két cédém is, ami megjelent Magyarországon, meg valami négy kazétám, amin szerepelek, innét a környékből vannak, s itt maradtak meg. Szóval, ha elmennek, az egész csángó között, legtöbbit Klézsén hallanak. Münk vagyok azok, akik megőrzöttük.

– *Mennyire magyar ez a falu?*

– Kilencvenkilenc per kilenc százalék mind magyar. Itt nincsenek románok, erős kevés van. Öt család cigány.

– *S az iskola?*

– Az nem magyar, sajnós. Román, de mind csángók a faluban, római katolikusok. Magyar iskola is működik az iskolában. Két óra hét nap, minden héten egy-egy kétóra. Én tudom, hogy most működik rendszeren az iskola, egy tanárlány tanít magyart az iskolában. A magyart ugyanúgy tanulják, ahogy ezelőtt volt az orosz, ugye.

– *Mint egy idegen nyelvet. De ezeknek a gyermekeknek ez anyanyelvük!*

– Anyanyelvük, csak én se tanultam magyarul az iskolában, itt tanoltam hét osztályt, asztán még tanultam Szatmáron, még tanultam három évet, mert voltam ügyes, és tanultam este, és a szakmára is két évet. Csak románul tanultam.

– *A családban magyarul beszéltek?*

– A családban a gyerekekkel románul beszéltem. Saját gyerekeimet románul tanítottam, azért mert hogy Isten őrizze, hogy kórházba kellene menni valamerré, ott nekik még egy pohár vizet se kaphat, ha nem tud beszélni. Nekik nagyon jó, hogy megtanulják a román nyelvet, és az én három gyermekem tudja a magyar nyelvet is, írni is, olvasni is, rendesen. Most a családban magyarul beszélünk.

– *Én úgy látom a csángó falvakban, hogy az öregek még nagyon szépen beszélnek magyarul, a középső generációk még értenek, de nem szívesen szólnak meg, a gyermekek pedig már nem is értik a magyar szót.*

– Klézsén ezekből a gyerekekből mindenki románul tud jobban, mint magyarul. Egyre többen fognak beszélni az utolsó öt-hét évekbe magyarul, mint ezelőtt. Az iskolába is vannak ezek, és a házak, ahol tanítanak magyarul. Többen kimentek dolgozni Magyarországra, mindenki mikor hazajön, magyarul beszél. És jönnek ide is Magyarországról meg Erdélyből. Azok mondják, István, kilencvenben alig halottunk egy magyar szót, ha elmentünk a faluba, s most voltak, s azt mondják, most, hogy mentünk a falun, sok magyar szót hallottunk.

– *Néznek magyar televíziót, olvasnak újságot?*

– Csak azok, akik tudják fogni, akinek van parabolája. A faluba van vezeték, de abba nem vezették ki a Dunát. Pedig volt kérve. Nem akarják, vagy mit tudom én. Nem akarják, hogy a csángóknak ezt csinálják itt. Én a Duna tévét meg a Ketteset nagyon jól látom, mert nekem van parabola antennám. Valami hús gazdának van a faluban. Vagyon különben 1300-1400 gazda a faluban.

– *Emlékszik olyan időre, amikor nehéz volt itt magyarnak lenni?*

– Én vagyok ötvenöt éves, én az iskolát magyarul nem tudtam végezni, ötvenháromban, mielőtt én megkezdtem, megszűnt a magyar iskola, nekem van egy lánytestvérem, aki magyarul tanult. Édesapám is tanult volt ezelőtt. De azért nem volt akadály, lehetett beszélgetni bárhol magyarul, de ugye, tanácsháza, vagy hivatal, ott mindenki csak románul beszélhetett.

– *És a templomban?*

– Lehet egy száz éve, hogy lehetett hallani, szépen énekeltek magyarul. Volt a Gergutz diák, diáknak mondják a kántort, volt Pozsom András, nagyon jó, híres kántor, ő iskolát es tanult, ő mikor kitelt a mise, magyarul énekeltek. A mise alatt nem, csak utána. Utána jött Gergutz János, ugyanúgy kezdte egy darabig, s jött volt egy fiatal, most es megvan, az es valamennyit próbált, de eltiltották a magyar éneket a templomban. Azt mondták, csak románul énekeljenek. Egy ideig volt úgy es, hogy asszonyok imádkoztak a halottnál magyarul es, énekeltek magyar énekeket, csak a háznál, de aztán azt is megszüntették. Valami hat-hét éve, hogy mind meglátták, a plébánia megpróbálta, hogy megszüntessék, csak a kántor elmege most, és imádkozik, énekel románul.

– *A pap tiltotta meg?*

– Pontosán nem tudjuk mondani, hanem fölülről jött, a püspökségtől. Csak nem engedte többet a kántort, hogy...

– *A pap nem magyar? Tud magyarul?*

– Tud magyarul, mint én. Kákói születésű. A templomban senki nem szólal meg magyarul. A pap nem akar beszélni magyarul, az utcán sem, csak románul. Az egyik lujzikalagori, a küsebb pap, a plébános forrófalusi (kákói). Vótam is egyszer egy, csináltunk egy olyan versenyt vele, hogy valamennyin aláírtunk ott a magyar misére. S akkor felhíttak ott a plébániához, azt mondták, hamis az az aláírás, mindenki igazolja meg, hogy ű írta alá, s mikor én fölmentem, akkor kérdeztek: „igaz, hogy te aláírtál?” Mondom, hogy igen. Itt van az igazolványszám, én írtam. „Mit akartok tük?!”

Mit akarok, mondom, amit írtunk, olvassátok el, s azt akarunk. S akkor mondja a plébános: „Akkor úgy akarjátok, hogy éngemet innét elvessetek?” Mondom: nem. Miért vessünk el? „Vagy akartok, hogy magyar papot hozzatok ide?” Mondom: nem. Te is maradsz, jöhet magyar pap es egy hónapba egyszer, de te is meg tudod csinálni ezt. „Hogyan? Nem vagyok magyar.” Mondom: elébb csináltatok misét olaszul (latinul), azt megtanultad. Most megtanulod magyarul. Nem olyan nehéz. Bukurestbe, ahol nincs annyi katolikus, ott van magyar mise, s itt nálunk nem lehet legyen. „De ki jön akkor misére?” Aki akar. Itt mindenki jár templomba.

– *A romániai magyar politika hírei eljutnak ide?*

– Hozzánk eljut az újság, inkább román lapok, imitt-amott van egy-egy Magyar Szó. Csak néha valakinél van. Máskülönbem nem nagyon jönnek, hogy tárgyaljanak ezekben, hogy evvel a pártval légy, vagy a másikval légy. Nem jöttek ide. A pap megmondja a templomban.

– *Az Udemerétől vagy a magyaroktól nem jött senki?*

– Csíkszeredából volt valaki, meg innét Gyimesből es, gyűléseket itt csináltak, beszéltek, de mindenki azt csinál, amit akar.

– *A Magyar Szónak volt egy akciója, küldtek a csángóknak ingyen újságot. Abból jutott ide?*

– Abból a lányom kap. Minden nap. A lányom olvassa, én néha-néha babirkálom, de annyira sok szó, amit nem értek. Ezekvel a szavakval, amit beszélünk, tudok, de vannak szavak, a románban is, amiket nem értek. Abba is vannak szavak, amik azután jöttek bé, azokat es nem értem. Hogy folyton a dikcionárban nézzem meg, hogy mit jelent az a szó.

– *Hány család kap magyar újságot itt Klézsén, nem tudja?*

– Valami négy-öt család.

– *A magyar politikából ezek szerint kimaradnak a csángók. Így látja?*

– Nagyon ki. Van csángó szervezet Bákóban. Én es tagja vagyok. Két évje, hogy bé vagyok iratkozva az RMDSZ-be, de én még nem voltam egy gyűlésen sem es. A szervezet Gyimesen van. A csángószervezet meg Bákóban van. Annak es

tagja voltam, télen letettem, oda nem hívtak, se gyűlésbe, semmi. Nincs részem benne.

– *A román politikában a csángók hová húznak?*

– Mindenki mit gondol. Mint most, mikor kellene legyen szavazás, akkor vannak azok, akik akarnak polgármester lenni, azok tartnak olyan beszédeket. Függetlenek, kevesen vannak, akik bé vannak iratva egy pártba.

– *A mostani polgármester párttag?*

– Nem volt, independent volt, azután most bészállt a peszedébe, és jobb lett a falunak, mert segítik. Akkor kapott pénzt, hogy valamit intézzen. Mozdított valamit a faluban, láttak valamit utána. Gázvezetéket elkezdték mostan, azt mondták, miután bé lesz vezetve, újra veszik az aszfaltot, s látszódik, hogy csinált egy emlékművet, mindjárt, ahogy bėjövünk a faluba. Az első és a második háború áldozatainak.

– *És mennyire magyar a polgármester?*

– Hát mint én.

– *Értem. Csak a szívéen viseli-e, hogy legyen magyar iskola?*

– Ellene van. Azért sokszor magyarul beszél még a tanácsházán is. Ha mennek emberek, asszonyok, kik magyarul szólítsák, magyarul beszél. De románul jobban értik az emberek is, mert románul tanulták az iskolában.

– *Megköszönöm a jó beszélgetést. Messziről jött ember furcsákat kérdez...*

IV. Szabófalvi Perka Mihály

– *Láttam, vannak magyar könyvei. Szokott magyarul olvasni?*

– Olvasok, muszáj.

– *Itt született Szabófalván?*

– Igen.

– *Mint történelemtanár bizonyára tud a falu történetéről mondani nekünk valamit. Mikor települtek ide az emberek, hogyan alakult a falu sorsa?*

– Nem tudják a falusiak, hogy mikor jöttek. Van legenda, de az később keletkezett, és a falu átköltözéséről szól. Ha jöttek a főúton, pont onnan keletre kezdődik a Szeret völgye. Ez a völgy legalább három-négy kilométer széles, és három falu volt a Szeret partján. És még három párhuzamosan. Dumafalva, Zsudafalva, Tamásfalva, Kickufalva, Lökösfalva, Szabófalva. Közel volt a főút, és sokszor leégették a falvakat. Tatárok, lengyelek, akik jöttek. Itt erdő volt, két-három kilométer erdő, és a seregek ennyire nem távolodtak el az úttól. A XVII. század végén történt ez a dolog. A szabófalviaknál megmaradt, hogy kerültek ők onnan ide. A régi falut is Szabófalvának nevezték, de mivel ez lett Szabófalva,

azt a helyet Miszeckének (Templomocska) nevezték, mert ottmaradt a templom. Egy ideig ottmaradt a templom, mert az közös volt, a hat falu temploma. Rombadólt, aztán kicsiben újraépítették, azért nevezték miszeckének. Utoljára azt hallottam, hogy az, aki örözte ott azt a helyet, lopott a mezőről, és vitte be oda. S akkor lebontották. Maradt ott három kereszt.

– *Itt Szabófalván csak csángók élnek?*

– Úgynevezett csángók, de ők katolikusnak nevezik magukat.

– *Mennyire magyarok az itteniek?*

– Sajnos, nem. És nem csak az, hogy nem vallják magukat ilyesminek, mert nem csak a hatóságok..., a templomban... ez a nagy marhaság, amikor a templomban a pap ezt a kérdést veti fel, hogy nem szabad más valaminek vallani magad, csak románnak.

– *Ezt a pap mondja a szószékről?*

– De még hogy!

– *Nem magyar véletlenül a pap?*

– Dehogynem, csángó. Van Demeter és Farkas, de van román nevű is. Csak ezekből a falvakból jönnek a katolikus papok. És azok a falvak, amelyek elrománosodtak száz éve, vagy több mint száz éve, és van olyan falu, ahol most is beszélnek.

– *Szabófalva melyik stációnál tart?*

– Itt a nyelv meg fog szűnni. Csak az idősebbek beszélnek, a gyerekek nem.

– *Klészén talákoztam olyan szokással, hogy azért magyarul imádkoznak, énekelnek egyházi énekeket.*

– Tudom. Ott más a helyzet. Mi teljesen el vagyunk zárva Erdélytől. Ott a közelben letelepedtek a székelyek a XIX. és a XX. században, s aztán megvolt az út Csíksomlyóra. A kapcsolat megvolt. Nálunk nem volt kapcsolat. Ez a hat falu lehet hogy IV. Béla idejéből maradt itt. Ő kezdte szervezni akkor a határvédelmet. Ez a falu, egész biztos, bár nincs adat erre, abból a tájból ered. A Szeret volt akkor a határ. A XII. század végén szokták adni ezeket a neveket, hogy Szabófalva, Tamásfalva. Erről lehet következtetni. Más környéki falvakat másképp neveznek.

– *Ebben a faluban nem is akartak magyar iskolát?*

– Tetszik tudni, a XIX. század közepétől, mióta Románia létezik, nemzetállam, csak románul lehetett mindent, ez volt a politika. Más iskola nem volt Romániában.

– *Itt, Szabófalván tehát már csak a katolikusághoz ragaszkodik a népesség.*

– De azért megtartották szépen a nyelvet. Az összes faluban megszűnt itt, de Szabófalván nem. Ragaszkodtak ehhez a nyelvhez.

– *Mi változott? A mai generáció miért nem ragaszkodik? Mi romlott el?*

– Mi romlott el? A kommunizmus elhozta, hogy megszervezték a szövetkezeteket, az embert kivették a saját gazdaságából, nem tudott megélni otthon a földjéből, ahhoz szokott addig, muszáj volt kimenni. Kellett, hogy az iskola legyen sikeres... Szokták mondani, amikor én is jöttem a tanügybe, azért nem tudnak a gyerekek, mert más nyelvet beszélnek otthon, és mindenki arra törekedett, tudott románul vagy nem tudott románul, hogy a gyerekeit románul tanítsa. Iskolába mentek, telepeken dolgoztak, gyárakban. Megváltozott, megszűnt minden, megszűnt a háziipar.

– *Felesége magyar?*

– Szabófalvi. Beszéli a nyelvet.

– *Gyermekük hány van?*

– Kettő.

– *Tudnak magyarul?*

– Mind a kettő tud. A kislány megtanult itthon kiskorában, tanult valamicskét a nagymamájától, aztán elfelejtette, később megtanult önmagában, mikor mentünk reggel az iskolába, mindig szokott kérdezni, nem is vettem észre, hogy ő tényleg megtanulta, és láttam, hogy nézett a könyvekben, kérdezett szavakat, és erre fele, amikor Magyarországra került, már beszélgetett. Most is elég jól beszél. A gyerek nem. A lány praktikára ment két hónapra, egy nyárra. Gyógyszerészetet végzett. Negyedéves lehetett, a kollégái abban az évben mentek Franciaországba, nem tudom hova, ő azt kérdezte: ő hova menjen. Neki nem maradt csak Besszarábia. Ment Magyarországra.

– *Most hol van a leány?*

– Bukarestben. Férjhez ment.

– *Magyarhoz, románhoz?*

– A neve ugyanaz, mint az enyém. Az édesapját ugyanúgy hívták, mint engem, szabófalvi. Mérnök volt, Románban (Románvásár) dolgozott. A lányoméék most Bukarestben vannak, az unoka itt. A fiam, a kisebbik, egyáltalán nem tudott magyarul. Kiment Magyarországra, és a debreceni orvosegyetemet végezte, Debrecenben lakik. Amikor elment innen, nem tudott magyarul. Semmit nem értett.

– *Azért csak ragadt rá valami. A családban csak beszéltek magyarul...*

– A feleségemmel szoktam magyarul beszélni, velük általában románul beszélünk. De a gyereket nem érdekelte. Ilyen rengeteg van a faluban.

– *De a maga fiából csak magyar lett...*

– Az. Csak az állampolgárságot húsz év alatt se kapja meg. Hamarabb megkapja egy afrikai, mint egy csángó. A felesége is orvos. Szabófalvi ő is. Ott végzett iskolát. Azokban az években nagyon támadtak minket. Rokonaim is meg voltak támadva, akárhol dolgoztak, mindig tudták róluk, hogy rokon azzal, aki hazáját árulja a magyaroknak. Nekem szégyellnivaló volt. Itt a faluban is, köszönnek

szépen a távolból, de megvan bennük, hogy én olyasmit tettem... A tanítványaim is azt mondják: jó tanár, nagyon rendes ember, csak az a baj, hogy a magyarokkal van. Aki a franciákkal, az amerikaiakkal tart, az nem baj. Arra emlékeztet, mintha a náci Németországban lennénk, magyart mondod, az úgy hangzik, mint akkor a zsidó.

Folytatjuk a beszélgetést Szabó Mihállyal, a felesége kávéát főz nekem, a felébredt unokával közénk telepedik, ő azt az igazi, pöszének tűnő, sz-szező csángó dialektust beszéli. Valószínű, nagyon látszik a leplezett érdeklődés rajtam, beszélgetném, felé fordítom a kismagnó mikrofonját, elbátortalanodik, inkább az unokával gügyög, románul. (Megszólalásait a beszélgetésben *-gal jelzem.)

– *Mennek mások is Magyarországra dolgozni innen Szabófalváról?*

– Most kevesen vannak Magyarországon. Olaszországba mennek.

– *Azt én is tapasztaltam, hogy Olaszország a munkakeresés első célpontja.*

– Szabófalváról két-háromezer lehet Olaszországban.

– *Mennyi a falu lélekszáma?*

– Tizenötezer körül.

– *S ebből két-háromezer Olaszországban?!*

– A fiatalság ott van. Van család, ahonnan elmentek hárman-négyen. Van, aki gyerekestől átment. A gyerekek iskolába járnak ott, rendezik a helyzetüket.

– *Elmesélné nekem, hogyan volt az iskolában, amikor magyart akart tanítani a gyerekeknek?*

– 90-ben, mint tanár, addig is, és azelőtt is, történelmet tanítottam román nyelven. 62-ben kerültem állásba. Gondoltam, hogy tanítok néhány gyereket, aki meg akarja tanulni rendesebben a magyart, az írást, az olvasást. Pedig én sem tanultam, mint a cigány a zenét, úgy tanultam meg én is. Az egyetemen tanultam meg írni-olvasni, a Bolyain.

(Megjelenik a feleség az unokával a karján: *– Se nem alaszunk, se nem eszünk – mondja az unoka nevében. – Hát, zavarunk egy kicsit. – Tessék ideülni közénk! – *Akartam adni, de nem akar, nem fogja.)

– *Szervusz, kicsi. Értesz magyarul?*

– Még se románul, se magyarul. Addig jó.

– *Szegény ez a vidék?*

– Nálunk mindig szegény falu volt. Pedig akik írtak Szabófalváról a múlt század elején, így mondták, gazdagok. De talán ez azt jelentette, hogy nincs koldus közöttük. Nem volt, de most van. A lakosság kevesedik, mert mennek el. Csak a forradalom után láttam ilyet, gyerekeket koldulni Szabófalván.

– *Félbehagytuk: hogyan próbált magyar oktatást szervezni?*

– Nálunk voltak ilyen körök (cercuri, románul), öt gyereket ha toboroztál, akkor szervezted meg a tanítást velük, mondjuk, hetente egy óra, és különböző dolgokból, amit akart az ember, lehetett földrajz, néprajz, bármi. Én pedig akartam a nyelvet. Nem volt ez tantárgy, hanem külön a rendes tanítástól. S aztán nem engedték.

– *Ment valameddig?*

– Legalább három hónapig. Azt hiszem, januárban kezdtük, kilencvenben, a forradalom után. Legtöbb az én gyerekem volt, az én osztályomból. Nagyon voltak, tizenkettedikesek. Jáltak itten újságírók, jöttek a tévétől, jöttek felügyelők Bukarestből. Kihallgatták őket, én nem is tudtam. Olyan voltam, mint számár a juhok között, vélem senki nem beszélt.

– *Az iskolaigazgató nem szólt valamit?*

– Az igazgató magyarul beszélt, az ő gyerekei is ott voltak, náluk a családban magyarul beszéltek. A férje volt román. Örvendett, hogy a gyermekek magyarul tanultak. Neki volt magyar könyvtára is, örökölte.

– *Ő állította le a magyar oktatást?*

– Igen, igen. Bezárták az ajtót, bezárták az iskolát, nem engedtek be.

(Megérkezik a kávénk. –* Nem zavarok? – Hallom, ön is szakmabeli? Tanárok vagyunk itt mind? – Most megy júniusban ő is nyugdíjba. – Elég volt? – *Én fel vagyok inkább zavarva. De jobb lesz, mert az unokával kell lenni. Most jönnek a fogai, és fel van zavarva. Mondom: aszért mondom, kérjen egerfogat... Csak fáj a szája. Szokász ott isz... – Az egernek adják az első tejfogakat, bedobják az egerlyukba. –* A hiura dobjuk, ott járnak az egerek. – Mondanak is valamit? –* Adok neked sontfogat, nekem add vaszfogat. – Mit tanított? –* Biológiát. Azt csak ud nascvafat (felületesen), hod mondják, lehet. Met anyi a citologia, histologia, embriologia, genetica, és minden jóba be vannak fogva, és ilen életüknel isz piszcikultúra, ornitologie... – Szokott járni Debrecenbe, a fiatalokhoz? –* Jártam. Moszt egy-két esztendeje. Nincs üdő. És itt nincs kit hadni. – A Szekuritáté, Ceaușescu idejében megvolt a biztonság, milicia mindenütt, ellenőriztek mindent, most nem. Elmentél hazulról, megtakarították a házat. – Amikor kezdték a magyar oktatást, nagyon nehéz volt? –* Moszt végesztek?! Moszt isz nem végesztek. – nem tudom írásban visszaadni azt az éneklő hanglejtést, amivel a feleség előadja mondanivalóját.)

– Támadnak állandóan. Ceaușescu idejében létesítettem egy kis múzeumot. Az iskola vette a hasznát. Belelkesítettem a gyerekeket, az osztályokat. Bemutattam a népviseletet, a falu történetét, amire szükség volt.

– *Ebből nem lett „magyar” múzeum?*

– Dehogynem. Először is a papok mondták, hogy adjam át nekik. Csináljuk közösen, mert itt van a moldvai katolikusok múzeuma, most tizenkét éve szervezték, Szabófalván. Mondom, nem létezik ilyesmi, én gyűjtöttem, nekem megvolt a célo, tanár vagyok, tudom, mit akarok vele. Ők papok. Akkor kezdődött

a támadás minden oldalról. Először elküldték a rendőrséget. Jött egy tiszt, aki mondta, hogy panaszt tettek le, azért gyűjtöttem, hogy árusítom. Bevittem a rendőrt, az, amikor meglátta, mi van a teremben, megszégyellte magát. Leült az asztalhoz, megírta a jegyzőkönyvet, fel sem nézett. Látta, hogy hazugság.

– *Megvan még az a múzeum?*

– Megvan. Kínlódom vele. Állandóan támadtak és fenyegettek, hogy kitesznek. Először szavaztak valami pénzt, segítenek valamivel, aztán levágták.

– *A pap a legnagyobb tekintély?*

– Az. Mindenki katolikus itt. Tavaly beadtak a Szekuritáéhez, szintén azért a múzeumért. Én elárultam magam a magyaroknak, a magyarok fizetnek, magyar ügynök vagyok. Most beadtak a biztonsági szervekhez, nem direkt, hanem elmentek a román újsághoz...

– *A politika tüzeli őket?*

– A papok. Nálunk van ez a szélsőséges Nagyrománia Párt, na, az kicsi ezek mellett. Azt mondják: halálos bűn, ha valaki magyarul hallgatja a misét. Ez katolikus pap?! A hatóságot köti a törvény. De ezek vadak.

– *Az emberek mennek itt a pártokba?*

– Mindenki katolikus, mindenki megy a templomba, legnagyobb tekintély a plebános. Ha megmondja, ezt ne választjátok, akkor az nem létezik. Ki mer ellene emelkedni? Ki kerül szembe a faluval? Én, a hülye, szembekerültem mindenkivel. Ez a helyzet.

– *Ki bánt itt kicsodát?*

– Engem bántanak az itteniek. Uszítja a pap őket. S halkán mondták: Költözzön el! Nem költözöm el! Nem akarok.

(-* Páhár vizi, páhár bor? – Nem, köszönöm. – Próbálgatjuk a kerti növények nevét magyarul, a biológia tanárnő nemigen tudja, egyedül a krizantémra jut eszébe: őszivirág. Közben csitítgatja a gyermeket az ölében, sűrűn hallom: drágá.)

V. Egy sikeres vállalkozó: Deáky András

– Mit is mondhatnék az életemről? 1941-ben születtem... Azt tudni kell... azért akadtam el, mert tősgyökeres gyimesinek vallom magam, édesapám, nagyapám, az őseim mind itt születtek Gyimesbükkön, és itt vannak eltemetve a római katolikus temetőben, én a véletlen folytán nem születtem itt, apámat a magyar világban Szatmár megyébe helyezték tanítóként, én ott születtem, de hároméves koromban már visszakerültem, és azóta egyfolytában, kis megszakításokkal itt élek. Az elemi iskolákat még itt, Gyimesbükkön magyar nyelven végeztem el.

– *Tiszta magyar a község?*

– Nem. A forradalom után kértük a községnek a Hargita megyéhez való visszacsatolását, a parlamentben is alkalom volt ezzel kapcsolatban beszédet mondani, aláírásokat gyűjtöttem, és elvittem Bukarestbe, akkor még a község lakóinak hetven százaléka magyarnak vallotta magát. A legutóbbi népszámláláskor ez már csak 52 százalék volt.

– *A magyarok fogynak vagy a románok szaporodnak?*

– A magyarságtudat gyengül. Többnyire az összetétel maradt, a Trianon óta eltelt nyolcvan esztendő, az ötven éves Bákó megyéhez tartozás, a magyar oktatásnak a hosszú évtizedekig való hiánya, a vegyes házasságok, mind-mind befolyásolták, hogy az itt élő csángómagyarokban a hovatartozás nagyon meggyengült.

– *Térjünk vissza az önéletrajzi fonalhoz. A gyökerek tehát itteniek...*

– A középiskolát Sepsiszentgyörgyön végeztem, a Mikó Kollégiumban érettségiztem. Utána beiratkoztam a marosvásárhelyi pedagógiai főiskolára, elvégeztem ott a román–magyar szakot, és kineveztettem magam Gyimesbükkre, itt hely volt, az is volt a tervem, hogy hazajövök a szülőfalumba. Három évvel később kineveztek iskolaigazgatónak, ez volt 1966-ban. Itt már a község minden iskolájában akkor román nyelven folyt az oktatás. Hét iskola van, amiből három 1-4 osztályos, négy 5-8 osztályos. S én már akkor próbálkoztam azzal, hogy újraindítsam a magyar nyelvet, hiszen nem valaki ellenében kell magyarnak lenni, mindig is ezt vallottam, hanem saját magunkért, gyermekeinkért, azokért, akik vállalják önmagukat. Ne erőszakos módon próbálják az embert asszimilálni, mindenki döntse el a saját lelke mélyén, hová tartozik. Akkor is aláírást gyűjtöttem, és beindítottam a fakultatív magyar nyelvű oktatást heti három órában. Én magam tanítottam mindig reggel héttől nyolcig.

– *A tanárok megoszlása ugyanolyan volt, mint a lakosságé?*

– Nagyjából, de néhány tanárt importáltak a közeli Comănești-ből, román falvakból, azok ingáztak. Abban az iskolában, ahol igazgató voltam, a községnek abban a részében inkább magyarok voltak.

– *Elválik a községben a kétféle lakosság?*

– Megoszlik patakonként. Bálványoson, Rakottyáson több a román. Beindítottam a magyar nyelv fakultatív oktatását, és egy alkalommal Beke György meglátogatott, egy interjút készített velem, őszintén elmondtam neki, hogyan állnak a dolgok, megjelent a Hét című lapban. Később megjelent a „Magunk keresése” című kötetében is. Nagy port kavart fel, politikailag ezt nem nézték jó szemmel, ösztől már le is váltottak az igazgatóságából, nem véglegesíthettem. Mindent megtettek, hogy félreállítsanak. Abban az időben nősültem. Csak mint helyettes tanár működhettem. A fekete dossziém kísért mindenhová, a véglegesítőn meghúztak Iași-ban.

– *Felesége pedagógus?*

– Orvos, marosvásárhelyi származású, vállalta, és itt élte le az életet a Gyimesekben, mellettem. Úgy kezdődött, hogy egy alkalommal megbetegedtem, ő meggyógyított – én pedig hálából feleségül vettem... Beiratkoztam a kolozsvári Babeş-Bolyai egyetemre, és elvégeztem a magyar–német szakot. Mindent lehetett tanítani akkor, csak magyart nem, németet meg románul tanítottam.

– *A nagyon hosszú Ceauşescu-éra alatt volt-e mégis valami, ahol magyarkodni lehetett? Táncklub, színház, hagyományőrző egyesület?*

– Itt él még a tánc, az ének, az ősi hagyományos hangszerek, az emberek nem művészek, egyszerű parasztemberek... Nem volt szabad énekelni magyarul, táncolni viszont lehetett zeneszóra. Próbáltunk csángó táncokat bemutatni, sőt még nyert is a gyimesi csángók táncsoportja a „Megénekelünk, Románia” fesztiválokon.

– *A pap magyar?*

– Igen. Az volt a szerencsénk, hogy a falu a gyulafehérvári egyházkerülethez tartozik, tehát a pap magyarul prédikálhatott. A templom volt a magyar nyelvnek az őrzője, ápolója. Olyan papjaink voltak, mint Dani Gergely, aki gondoskodott arról, hogy a templomban legyen magyar szó, hittanórákon beszélt a gyermekeknek a magyar történelemről...

– *Gondolom, kilencvenben kezdődött itt egy újabb erőfeszítés.*

– Nagy reményekkel indultunk, testvérekként borultunk egymás nyakába románok, magyarok. Sajnos, rövidesen meg kellett győződnünk arról, hogy a román hatalmasok véleménye ebben a kérdésben nem sokat változott. Nem fogadják el azt az igényünket, hogy mi ezen a földön itthon vagyunk, mi is szeretnénk megmaradni hitünkben, nyelvünkben, hagyományainkban. Említettem már, hogy sikerült a község három iskolájában elindítani a magyar nyelvű oktatást.

– *Volt hozzá tanerő?*

– Szerencsére volt. Engem a kollégák megválasztottak igazgatónak, még a románok is rám szavaztak. Később volt két-három román kolléga, aki telekürtölte az országot, hogy elüldöztük őket. Aztán fentről gondoskodtak arról, hogy etnikai feszültségeket szítsanak az itt élő csángók között. Tudni kell azt, hogy itt valamikor görög-katolikusok is éltek, akiknek magyar identitásuk és magyar papjuk volt. Román volt a pap, de Gergely Viktornak hívták. Amikor 1947-ben betiltották a görög-katolikus vallás gyakorlását, akkor kényszerítették őket, hogy átálljanak ortodoxnak. A java átállt, de voltak olyanok is, akik a római katolikus vallást vették fel. Ezekből tisztességes magyar emberek lettek, a másik rész, akik megtagadták a hitüket, a nyelvüket, ezek elrománosodtak, s bizonyítaniuk kellett, hogy ők románok...

– *Ez miben nyilvánul meg? Van nagyromániás pártszervezet?*

– Így van. Van nagyromániás párt, meg az összes többi szélsőséges is jelen van. Én létrehoztam az RMDSZ helyi szervezetét, akkor ezer tag volt benne. Egyike

volt a legerősebb, legaktívabb szervezeteknek a gyimesbükki. Így működünk hosszú éveken át.

– *Megmaradt ez a lelkesedés?*

– Sajnos, nem. Őszintén mondom, nagyon megrendült az embereknek a hite az RMDSZ-ben.

– *Ez mikorra tehető?*

– Néhány évig hittünk abban, hogy szükség van egy szervezetre, ezt most is hiszem, hogy szükség van arra, hogy valahová tartozzunk. Kezdték az emberek nem mindenben egyetérteni azzal a fajta politizálással, amit az RMDSZ csúcs-szervei folytatnak. De, őszintén mondom, nem látok alternatívát.

– *Átjutnak ide ezek az újabb szervezkedések, vagy csak a híruk?*

– Átjutnak. Mi nem vagyunk messze Erdélytől. Próbáltak megkeresni engem is személy szerint. Óriási a dilemma, mert nem látom a túlsó oldalon a biztonságot, a felkészültséget. Itt mégiscsak van egy gépezet, ami begyakorolta magát, amit elismer a román hatalom. Viszont az emberek java része gyors változást szeretne, nem ért egyet a kis lépések taktikájával. Sokan azt mondják: nekem ne szúrják ki a szemem azzal, hogy a Szabadság-szobrot újra fölállították, messze innen valahol. Most is az erőszakos beolvasztás politikáját folytatják a románok. Az erdélyi magyarság jövője csak az, hogy kivívja az autonómiát.

– *Mindenki ezt akarja. Inkább arról szól a vita: hogyan. És valamelyest lelkiismereti kérdés lett belőle.*

– Viszont ez vörös posztó a románok számára. Nem is számíthatunk arra, hogy ők megadják nekünk. Én azt mondom, a saját intézmény-rendszerünket kell nekünk kiépítenünk, csak ez ment meg minket a haláltól. Már az utóbbi tíz évben háromszázezerrel csökkent a magyarság száma itt. Ha olyan vezetőket találnánk, akik közös nevezőre tudnak jutni a román hatalommal... Hogy ne gázoljanak belénk. Én nem tehetek arról, hogy a határok átvonultak felettem, én meg akarok itt maradni.

– *Beszéljünk az ön vállalkozásáról. Hogyan indult, honnan jött a gondolat?*

– A Tatros folyó partján építettem egy kis házat, a gáton túl, a folyó árterületében, hogy legyen egy hely, ahol elbújhatok, mégis otthon vagyok. Ezt a házat, amelyben most ülünk. De a román vízművek belekötött ebbe, kényszerítették arra, hogy tüntessem el onnan, bontsam el. Fogtam magam, Csíkszeredából kihoztam egy darut, becsomagoltam a házat, föltettük a töltésre, és a daru az előre megöntött pillérekre ide letette. Ezt a Romániai Magyar Szóba Guther M. Iona szépen megírta fényképekkel illusztrálva: *Költözik egy ház a Gyimesekben*. Jöttek mindenfelől a barátok, külföldről is, „Jaj, milyen szép itt nálad! Nem gondoltál arra, hogy mi is eltöltenénk egy-két napot itten?” Így kezdődött ez az egész. Először beépítettem ennek a tetőterét, nyolc férőhelyet alakítottam ki, aztán rendbetettem egy kis házat, ott is kialakítottam két szobát. Akkor megvásároltam egy régi csángó házat valamelyik patakban a fejében, százesztendő

házat, hogy felépítem itt. Igen ám, le is bontottam, mikor a gerendákat kezdtük nézegetni, egyik korhadt volt, a másik szúette, alig tudtam a régi anyagból valamit fölhasználni. Az arányokat, meg az építkezési stílust tiszteletben tartottam. Ha már itt is építettem két szobát, akkor a tetőteret is beépítettem. Berendeztem, hogy az mindent igényt kielégítsen. Hideg-meleg víz, angol vécé, zuhanyozó, minden. Néhány évig így működött. De többen kezdtek jönni. Kezdett elindulni egy üzlet. El kell mondanom, hogy engem nem is az anyagi érdekek vezéreltek, itt sokkal többről van szó. Ha szétnéz itten, akkor látja, ez nem is úgy néz ki, mintha üzleti szándékkal épült volna.

– *Engem inkább skanzenre emlékeztet.*

– Az is volt a tervem. Fölvásárolok régi csángó házakat, itt újraépítem azokat, berendezem, és azokban fognak lakni a vendégek, turisták. Mihelyt láttam, mibe kerül egy régi háznak az újjáépítése, a tartósítása, akkor lemondtam inkább róla. Új anyagból építettem ugyanabban a stílusban. Most áll befejezés előtt az a kilencszobás új ház. Pillanatnyilag 49 embert civilizált körülmények között el tudok helyezni.

– *Programok is vannak?*

– A népzene és a népi táncot is be akartam mutatni. És szerveztem egy csángó népi mulató programot az idelátogatók számára. Óriási sikere lett. Egyre többen jönnek. Eszem-iszom, dínom-dánom-lakodalom, de csángó népviseletbe öltözött híres gyimesvölgyi zenészek énekelnek, sír a hegedű, bűg a gardony, köményes pálinkával és kürtös kaláccsal kínáljuk a vendégeket, helyi, jellegzetes ételek vannak az asztalon: orda, juhsajt, malacsalonna, túrós puliszka, családias hangulatot teremtünk. Borokat, söröket szolgálunk föl... Két étkezés között pedig gyalogosan elmegy a vendégsereg az ezeréves határhoz, rendhagyó történelemórát tartok nekik. Így alakult ki, és lassan be is járatódott ez a falusi turizmus itt nálam.

– *Jelképes befejezése is lehetne a beszélgetésnek az a tavaly még csillag, most már napocska, amely az új épület oromzatát díszíti.*

– Emlékeztek, tavaly még egy ötágú csillag volt a deszkába vágva, mert úgy láttam egy régi csángó házon. Mindenkinek szöget ütött a fejébe, mindenki megkérdezte, hogy az mit szimbolizál? Aztán fogtam magam, és a csillagból napot csináltam (az is csillag).

3. Duma

Duma, mint sok beszéd, és Duma, mint Duma András költő, a Klézse-Szeret Alapítvány létrehozója, elnöke, mindenese.

Az első estét nála töltjük, neki erős szilvapálinkája van, hatan üljük körbe az asztalt, de legtöbbet ő dumál.

Ide eljutni még Klézséről sem egyszerű, a telefonos utasítás úgy hangzott, hogy Tyúkszert kell először keresnünk, azután ott érdeklődni az udemerés Duma után. Az alapítványi házban térkép a falon a faluról, nem tűnik bonyolultnak a dolog, Ferike mégis felajánlja, hogy elkísér bennünket. Mégsem mértük fel valóban jól a helyzetet, mert arra a javaslatunkra, hogy menjünk gyalog, a tanító azt válaszolja, akkor legalább egy órát gyalogolunk. A térkép háromféle utat jelöl: országút, jó út és földesút. Nagyobbrészt „jó” utak vannak a faluban. Az utolsó meredek utcácska előtt megállítjuk az autót az út szélén, bár Ferike szerint ezen csak úgy söpörnek a Daciák, inkább sétálunk száz méterrel többet. A Duma ház Klézse pataka mellett áll, itt is jó út volt, csak az áradás elvitte. Közben be is sötétedik, csetlünk-botlunk az árkok, uszadékfák között. Egy gombásznál mindig van elemlámpa (egyéb nélkülözhetetlen eszközök mellett), így megússzuk ficamok és nyaktörés nélkül.

Félig elkészült emeletes ház, a gyér villanyfénynél nem tudjuk fölmérni az állapotokat, a falakon kívülről ott meztelenkedik a hőszigetelés, bent egy kettős nagyszobában ülünk le, a házigazda ebben múzeumot szeretne kialakítani a helyi eszközökből és viseletekből, amely egyben tanteremként is szolgálhat. Feleségét csak néhány pillanatra látjuk, mintha idegenkedne tőlünk.

(Ismerős a helyzet, amikor a hosszú házasevek során mindaddig normálisnak tűnő férj egyszer csak elkezd politizálni. Ami onnan nézve azt jelenti, hogy idegen emberek jelennek meg a házban, éjfélelégig isznak, megváltják a világot, újságokba meg tévéadásokba kerül az ember neve, a szomszédok udemerésnek nevezik, eltűnik napokra, mintha csak folyamatosan azon ügyködne, hogyan lehet még jobban fölborítani, szétzilálni a család életét...

A különféle csángó szövetségek, alapítványok, tömörülések nyílt színi vitát folytatnak arról, ki hogyan bánik a támogatási pénzekkel, ki képviseli a csángók igazi érdekeit, ki tudja a biztos jövő receptjét. Ismerős? Őket is elérte a magyar átok, torzsalkodnak, veszekednek, vitatkoznak, külső támogatókat citálnak... Még egy valódi bizonyíték arra, hogy ők – magyarok.)

Beszámolót kapunk a helyzet pillanatnyi állásáról, a kismagnó őrzi a beszélgetést, de sűrűn elhangzik, ezt a nevet ne írjátok bele, ezt csak nektek mondom. Duma András sokat forog magyarok között, a magyar köznyelvet jól használja,

csak időnként kever bele lokális ízeket. Rokkantanypdíjas, és dolgozik annyit, mint két egészséges. Viszi az alapítvány (a klézseiek úgy mondják: *lapítvány*, ennek van számukra értelme) ügyeit, építkezik, és három hektáron gazdálkodik.

Az alapítvány hőskorára jólesően vissza lehet emlékezni, ahogy elindultak a támogatások, józan gyakorlatiassággal beruházott. Nincs magyar értelmiség a csángó falvakban, avat be a gondolkodásába bennünket, ezt kell kinevelni a jövő érdekében. Vásárolt egy lakást Kolozsváron, ahol lakhat három-négy csángó diák, amíg a magyar egyetemen tanul. Vett egy kisbuszt a „lapítványnak”, meg egy házat, ahol a szállásunk van, s elkezdte bővíteni, átépíteni. És utolérte a támogatások köldökzsinórján táplált szervezetek sorsa, a lassabban csordogáló pénzek és a fásuló lelkesedés olyan helyzetet teremtett, amelyben gondot jelent az épületadók kifizetése, a villanyszámlák, a takarítónőt el kellett bocsátani. De azért bizakodó, „a legnagyobb remény – a remény”, mondja.

Csángó fiatalok tanulnak magyar nyelvű középiskolákban Erdélyben, négyen Bukarestben az Ady Líceumban, köztük az ő egyik lánya. Fölvetjük, hogy jöhetnének a Hungarológiára is, mert általában azzal van gondjuk, nem beszélnek hibátlanul a magyart, de Bukarestben a román környezetben akármilyen csekély anyanyelvi ismeretekkel jól helytállnának a román anyanyelvű diákok között.

‘95-ben, meséli, a csángószervezetek Klézsére szerveztek egy találkozót. „Erről többet tudott a titkosszolgálat és többet tudott az egyház, mint a falusiak. Én magam nem tudtam semmit erről. Akkor még nem voltam olyan tevékeny a csángóügyben. Lehullott a régi rendszer, megváltozott minden... egyszerűen úgy csöppentem bé oda, ezt nem fogom soha elfelejteni. Akkor éppen ástam egy kutat, hogy béhozzam a vizet a házba. Berekedt egy valami oda, és kellett hozni egy emelőt. Az emelő pont ott volt, annál az illetőnél, amelik szomszéd volt a történetekvel. Amikor leértem oda, akkor láttam néhány könyv ég, az emberek el voltak szertülve, öregasszonyok felfelé, be a falu közepe felé. Kérdeztem, mi van ott, mi ég? Én szekérvél mentem le. És mondják, hogy mi legyen ott. Bejöttek valami magyarok, s hoztak valami szentírásokat, és képzeld el, hogy összeverekedtek, mert azt mondták, hogy elveszik a magyarok a templomot s az iskolát. Nem tudom, hogy jött nekem az egész. Az öregasszony elváltott tőlem, az illető nem volt honn, a másik oldalán volt a szőlőben. Láttam, a felesége meg más asszonyok mindig néznek át erre az oldalra. Nekem a szemeim nem szolgálnak rendesen, annyira, amennyire kellett. Mit néznek, jóasszonyok? Nem látod, azt mondja, mesinák ott. Mesinák azok, tudjátok, nagy autók. Katonai autók voltak. Bé volt kerítve a falu. Amikor jöttem vissza, felfelé, jöttem a szekérvél, valami úgy furcsa volt. Megálltam és fölálltam a szekérrre. A géppuska fel volt szépen három lábra állítva a falu felé. – *Kik égették a könyveket?* – Hát ez a kérdés. A papok, felkészített emberek, amelyikek később meg is bánták... És, képzeljétek el, a falunak még egy százaléka sem tudott az egészről. Mikor mentem ki a pékség mellett, láttam egy autót, és voltak benne emberek. Ha meghalok is, elmondom mindenkinek, mert láttam. Ott vártak, lesve. Később

jutott eszembe, amikor megláttam, ahogy a bányászok Bukarestbe botokkal járkálnak, pontosan ezek így voltak. Csak Klézsében nem jöttek elé. Meg volt hívva Kötő József, őt visszatértették, bé volt kerítve a falu.”

A magyar nyelv oktatása az iskolában. Itt is aláírásokat gyűjtöttek, kérvényt írtak a magas minisztériumba Bukarestbe, hivatkoztak a megfelelő törvényekre és rendelkezésekre, ahogyan kell ezt...

„Kapok egy ilyen meghívót szépen, ilyen küs papirkára, consiliul părinților.. (a szülők közössége) meghívja Duma Andreit s a többi, a végén nincsen se pecsét, se iktatószám. Tartom a kezemben, s nezem, s jön a feleségem, klézsei asszony, s mondom, látod, asszony, mi van a kezemben? Nézi, nézi, s azt mondja, avval töröld meg a feneked. Jól van, de úgyis emberek írták. S le is mentem az iskolához. Az egyik teremben voltak kétszázötvenen. S lejött a plébános. Mondja: Uraim, ebben a küs teremben ilyen sokan nem tudunk elférni, menjünk fel az egyháznak a termibe. Mentünk az úton, volt egy húsz ember, amelyik meg volt részegítve. Akkor elkezdí a szöveget a domnisoara, egy tanítónő, milyen románok a csángók satöbbi, és mennyire ragaszkodnak a románsághoz. És akkor: mondja el, Duma úr, hogy mit akar. Nem volt rendőr, és nem volt a hivataltól senki. Hanem az iskolától és az egyháztól. Erre felálltam, és elkezdtem magyarázni: ez s ez a rendelet, ez s ez a paragrafus... Haladt a dolog... Amikor a pap meglátta, hogy mindenki ráfigyel arra, amit mondok, akkor közbeszólt: Vedec, aszta jeszte la kare vrea sza faka dezbinarea... (lássátok, ez az, aki csinálja a vizsályt). És így lenéztem a terembe, azok, amelyek aláírták a kérvényt, az elsők voltak, akik kifuttak. Azután a többiek is kimentek csendben. És az a húsz ember, ameliket megbérelte a pap, bennmaradtak. És mi mindent nem csináltak! Bekeríttek, kimentek a tanárnők is, a táskámba vizet öntöttek, meg ilyen-olyan dolgok. Én próbáltam azért mindenkivel beszélni, mindenkinek a kérdésére feleltem. Láttam, nagyon részegek. Kijöttem, négyen kijöttek utánam. Az egyiknek a szoknyája alatt valami fényes volt (szoknya nálunk a kabát), és mondta, ha nem megyek vissza, hogy aláírjam a papírt, nem tudja, mi történik. Ilyenkor, nem tudom, ti mit csinálnátok? De én a következőt gondoltam. Azt mondtam: ember, mindenkinek véleménye lehet, ahogy lássa ő. De nekem két dolgom van választva: vagy meghalok, mint egy kuta, vagy béna maradok életemnek egész a többi részire, vagy visszamegyek egyszerűen aláírni egy papírt. Visszamentem, aláírtam. Soha életemben nem tudom, hogy mit írtam alá. Azt tudom, hogy már egy hétig azután tartott a pap az udvarban egy nagy listát, amelyben megkérte, hogy mindenki írja alá, nem ért egyet azzal, amit én csinálok Klézsébe. Van hétezer-kétszáz lélek, kétszázán írták alá azt a papírt. – És én!”

Ez a frontvonal. Duma András szerint anarchia van csángóügyekben.

„Most elmondok valamit. Föl tudod venni? Ki van nyitva? Figyelj ide: Kösd meg a bezeredet, húzd össze a melekötödöt, mert köpöríteni foglak, miként köpöríti a cinkát a külbécs a fa alatt, miközben rugódossa a lábaival, miközben a szádokon a virág virágzik, és fejetek zsegerák. – *Ezt le is fordítod, hogy meg-*

értsem? – Szóval: húzd össze a gallérodát, gombold bé az ingedet, a melekötő, az mellkötő, a cinka a tizenhat éves alatti leánka, köpörítő, az köpör az agyába valakinek, nem hagy békét, szomorítja, mikor a kutya kapar a lyuknál, és nem hagy békét az egernek, a szádok, mint a székely is mondja, hársfa, mert szomorítani foglak, mint szomorissa a leánka a küs csigát (külbécs a csiga) a kákányba, a hársfa alatt, és ne legyetek diverszionisták.” (Nem biztos, hogy hibátlanul sikerült lejegyeznem a nagy dózisban kapott csángó nyelvleckét.) Még megkérdezem, honnan származik a csángó elnevezés. – Egyik oldal azt mondja, mert csengő van a ló sörényén, a másik tudós azt mondja, hogy elcsángált. Én azért vagyok csángó, mert Budán születtem, és nem az elszékelyesített falvakból vagyok. Nekem külön kultúráim van a székelységhez képest. A csángók magyarok, a székelyek – székelyek...

Még vacsorát kapunk a földszinti konyhában. Szépen meg van terítve, a feleség elkészítette, föltálalta. Közben tervezzük a másnapot: meg kell nézzük a forrófalvi temetőt, Szabófalvára Duma velünk jön, meg akar ismerkedni Turlui Bogdannel, s jól fog majd a jelenléte, könnyebben megszólalnak tán magyarul. András szintén nagy gombász, és a beszélgetés innen kezdve egy mikológiai-néprajzi szimpózium eszmei magasába szárnyal, amihez csendesesen asszisztálunk mi, többiek.

Utazások Dumával

Reggel kocsimosás. Éva lefényképezi a falut a dombtetőről, s egy szőlőültetvényt, amit egy éve is megcsodáltam, most illusztráció is van hozzá.

Lefelé gurultunkban egy építkezés mellett haladunk el, a világ vezető építészeti szaklapjai a vályog reneszánszáról cikkeznek, az egyik legolcsóbb és legemberbarátabb építkezési mód, itt is követik a vezető trendeket, betonlapra, szigetelésre kerülnek a vályogfalak. Az építkezők megengedik, hogy lefényképezzük őket.

A templomnál megállunk, itt az obeliszk az első és második világháború helyi áldozatainak. Nagy verekedés volt. (Ha két szomszédos csángó család között háború van, az még normális állapot, akkor romlik meg végképp a viszony, ha verekedésre kerül sor. Ezért mondják a világháborúkat első és második verekedésnek.) Szép román felirat emlékezik az elhunytakról, jó magyar nevek románosítva. Ezek mind magyarok voltak, és hogy egy fasiszta hadsereg katonájaként pusztultak el, vagy felszabadító hősi ármádia öntudatos harcosaként, az nem derül ki a feliratból. Ugyanúgy, mint a két háború minden magyar katonája, tették, amit parancsoltak nekik.

Fölvesszük Duma Andrást, és indulunk Forrófalva felé. Egy helyen Andrásnak le kell adnia egy csomagot, a két gombász nagy boszorkánykörökről beszélget,

ezért rendre elvétjük a kereszteződéseket, innen háromszáz méterre kellett volna elfordulni jobbra, mondja András, megfordulunk, elfordulunk. Ha követne bennünket valami titkos ügynök, akkor zseniálisan konspiratívnak látszunk. Majd egyedülállóan új felfedezés küszöbére érünk, András úgy tudja, régen valami gombafajtát használtak az asszonyok fogamzásgátlásra vagy magzatelhajtásra. Ilyen még nincs a szakirodalomban! Hacsak én el nem kotyogom most a titkokat idő előtt. Csakhogy, nincs asszony, aki ilyesmit elkövetett volna, még ha tud is róla. Meg, ugye, egy férfinak beszélni ilyesmiről... Valami vén bába-asszonyt kellene felhajtani, aki iparos módon tudna nyilatkozni a nagy misztériumokról. András tarsolyában van egy név, igaz, nyolc gyermeket nevelt fel, nem valószínű, hogy birtokában lenne a titoknak. Bár az is lehet, tizenhatot szült volna, ha nincs a csodaszer.

A forrófalvi temető előtt állunk meg, egy magyarországi és egy bukaresti rendszámú autó, éppen temetés zajlik. Uramisten, csúszik a kocsi mélyébe András, ha itt a pap, akkor engem még megvernek! Kicsit kapacitáljuk, nem olyan nagy dolog egy verés, aztán milyen húzós riport lenne belőle, fényképekkel illusztrálva, bántják a magyart... De András nem kér a dicsőségből. Nem örülök én sem annak, hogy temetés van, nem akarom bámulni a más gyászát, fájdalmát. De, ilyet még nem láttam, a pap beszenteli utoljára a koporsót, aláeresztik, hallani, ahogy döngenek a rögök a deszkán, és a gyásznép szétszéled, megy haza. Ahány temetésen eddig voltam, mindenütt illik megvárni a sírhalom földomborítását. Itt más a szokás. A pap is kifelé tart a temetőből, Győző engedélyt kér, a bukaresti egyetemről jöttünk, ez a varázsige, s nézelődhetünk, fényképezhetünk kedvünkre. A temető csupa vasból ácsolt fejfa, mint egy villanytelep.

A kántor őrzi az ősi fatemplomot, amíg bekerülnek a temetkezési kellékek. Beszél velünk magyarul. Kérdezzük, nem használnak fát a fejfákhoz? Régebben csak az volt, aztán összeszedték és eltűzelték valamennyit. Nem magyarul írtak, véstek azokra a fejfákra, kérdezzük gyanakodva. De, így van, hangzik a válasz. Három valamiért bekerült a templomba, valami írás van rajtuk, de ők nem tudják olvasni. Az idő megkoptatta részek kivételével jól olvashatók a magyar feliratok, a XIX. századi még inkább követi a magyar helyesírás szabályait. *Petrás Ferencz megpihent elhunyt életének 68 esztendejében, forrófalvi kántorságának 30. 1843-tól Trombita szavára a nagy napon... szökken.* A másikon: *Michael Petrás kántor Forobitin.* Lehet, hogy éppen a kántor menekítette ide a szakmai elődök fejfáját. De az gyönyörű, hogy az 1800-as években Ferencz-et írnak cz-vel, és a huszadik században már Michael lesz az, akit bizonyára becsületesen Mihálynak szólítottak, és eltűnnek a faragásból az ékezetek. A templom hátsó kapujába még szépen belefარagta a mester: *Bálint Márton csinálta.*

A földpadlón gyönyörű vizesnyolcasok. András úgy tudja, Ștefan cel Mare idejében települtek ide az ősök, a nagy fejedelem egy nyíllövésnyi területet adott egy falunak, azon gazdálkodjanak. A templom az ősi faépítkezés egyedülálló

emlékműve, a négyszögletesre faragott fatörzseket olyan csapolással látták el, hogy az szétbonthatatlan. A templom belsejében valamikor a keresztút stációit ábrázoló képek voltak, valószínűleg magyar idézetekkel, mert eltűntek, senki nem tudja, hová lettek, pedig a zsidók ábrázolása – úgy emlékeznek – japán vagy kínai vonásokat hordozó arcformákat mutatott. Most Szent György van az üveg alatt, meg egy másik német szentkép, gót betűs felirattal.

A sírásók még dolgoznak, néhány katolikus falinaptárral megközelítem őket, ez a valutánk, a Szeret-Klészse Alapítvány által kiadott magyar nyelvű katolikus naptár. Románul beszélgetnek egymás között. Megszólok magyarul: – Elfogadnának tőlem egy katolikus falinaptárt? – Tanácstalanul pillantást váltanak, ki lehetek, mit akarhatok? Végre az egyik megszólal: – Nincsen nekünk pénzünk... – Nem is pénzért adom, ingyen, ajándékba. – Megint összenéznek, még mindig gyanús vagyok. Én lépek még egyet, s a legközelebb állónak a kezébe nyomok egy naptárt. Nézegeti, a többiek is belepillognak, szép szentképek, annyi rögtön látszik. – Nekem is adhat egyet – mondja a másik, s a többiek is elveszik szépen. Kezdek összetekergetni. – Fog otthon örülni az asszony – mondom, és még megkérdezem: – Esetleg a szomszédnak nem vinnének egyet, legyen annak is. – Föloldódott a bizalmatlanság, mind elvesz még egy naptárt a szomszédnak. – Honnan jött? – kérdezik még, nem tudom, a naptárra vagy rám értik. – Én, egyenesen Magyarországról. – Még Isten áldását kéri rám, s kézbe veszik a lapátnyelet.

Az úton fiatalasszony jön apró gyermekkel, készségesen elfogad ő is egy naptárt. Megkérdem, merre jártak, mit csináltak. Babot vetni voltak, hosszasan elbeszélgetünk a tavaszi munkákról, mintha egy eleven tájszótárral találkoztam volna, oly szépen beszél az asszony azon a kisoda-misoda, iszteneszen szép csángó nyelven. A magnó természetesen a csomagtartóban, valamelyik táska aljában. A gyermeket megkérdezem: – Aztán te érted-e, miről beszélünk? – Pucin – válaszolja a fiúcska az igazságnak megfelelően.

Szabófalvára Bogdan Țurluival megyünk, a magyar rendszámú autót Románvásáron hagyjuk, minek feltűnést kelteni feleslegesen. Bogdan édesanyja csángó, de már nem beszél magyarul, apja román, felesége székely, s alapítványt hozott létre szintén Szeret néven (Fundatiya Culturală Siret). Fontosak lettek neki a magyar gyökerei, és sikeres vállalkozóként segíti a csángókat. Engem kiraknak Perka Mihálynál, ahol elkészül az interjú, addig ők ellátogatnak egy tündéri öreg nénihez, aki nótázik is nekik. Bogdan elvitte egyszer egy magyar népdalestre, ahol a néni szép sikert ért el, de azóta a szomszédok megszólják, hogy magyarodik, és nehezen áll kötélnek. Kazettáról hallgatom a hangját. Mesél a szentgyörgynapi szokásokról, félig románul, félig magyarul: – Voltam szíp, az egész világ megöregszik. A templom védőszentje Szíz Mária, magyarul Nagyboldogasszony. – A gombákról nem tud, de aztán elmond néhány receptet tyukmonnyal. Vajon (van) erdő, de én nem menek. Má én maradtam az egyedüli, aki

tud magyarul. Még vannak, akik beszélnek, de vénebbek. – *Tessék énekelni!* – győzködik többfelől. – Hoj énekelnék én, vén vajok. Ismérkedünk meg most...

*Hej kitürlük fejrbe
Fejr gallamb kippibe
Hej kitürlük fejrbe,
Fejr gallamb kippibe
Kihágyi ki nad hedre
Bemegyik előtüle
Bemegyik előtüle,
Szeretóm elejibe
Finyesz kard a kezibe
Zülik Anna mellibe
Finyesz kard a kezibe
Zülik Anna mellibe
Beülik a zöllibe
Sz ott a gyík kefélibe
Beüllik a zöllibe
Sz ott a gyík kefélibe
Sikebókar leveledzik
Én szeretóm heveredik
Sikebókar leveledzik
Zén szeretóm heveredik.*

(A szövegért nem vállalok felelősséget, lehet, félrehallottam, rosszul értettem valamit.)

Még egy tündéri öreg bácsit meglátogatunk, próbáljuk beszéltetni magyarul, állítólag a feleségével magyarul társalognak, de óriásiak a nyelvi nehézségeink. Mintha a beszélgetőpartnernek a Halotti beszéd korának szókinccse állna rendelkezésére, a mi szavaink java részét nem érti, akaratlanul is átvált románra, amíg a szavakat keresgéli. Az udvaron játszanak az unokák, pattog a labda. András magyarul szól az egyikhez, nincs válasz, aztán az elmagyarázza a kisebbnek, hogy a bácsi olaszul beszélt. A bácsi próbálkozik: – Akkor nem voltak vonatok, nem volt neve, kértük meg, s mondták romünestye... – *Felesége magyar?* – Feleség, az níp (nép). Mezőn van. – *Hány gyermekük van?* – Nekem volt hétem. Elmentek egészen (mind), Itáliába. – *A gyerekek tudnak magyarul?* – Nu preá. Nem hattak beszilni. Primár ülte mászik pártjába faluba, azok nem tudtak magyarul. Ket falu volt. Szankcionalt, ha nem értette. – Románul belelendül a szentgyörgynapi szokásokba. A kerítésben ott egy zöld ág. – *Másoknál is van a faluban?* – Gyéren. – *Tüskés ágat nem tettek, hogy elűzzék a rosszat?* – Rosszat? Nem értem. – *Räu.* – A román szóra fölszabadultan vált nyelvet, vége a kínló-

dásnak, s elmesél egy másik népszokást. Az unokák számáról így nyilatkozik: két gyerek s öt lány.

Andrást visszavisszük Klézsére, már erősen összebarátkoztunk, folyik az évődés a kocsiban, hogy mi három magyarok milyen szépen együtt vagyunk, az egyik csángó, a másik félig székely, a harmadik félig sváb. Én önérzetesen kikérem magamnak: tiszta sváb, sehol egy magyar név az ősök között. Megtudom, miért hordják a csángók kívül a nadrágon az inget, amiért a székelyek annyit csúfolják őket. Egyszerűen a csángók (moldvaiak) találták föl a harisnyát, amit a székelyek csak átvettek. Az eredeti ruhadarab még valóban harisnya volt csupán két szárral, s azért kellett kívül hordani az inget, hogy eltakarják a fedetlen részeket. A székelyek pedig kiegészítették a ruhadarabot üleppel. A két szomszédos nép szívesen csúfolkodik egymással, a Csánglia is székely eredetű gúnynev a csángók hazájára.

Búcsúzáskor még azt mondja András nekem, te annyira rendes ember vagy, hogy elmennél csángónak. Úgy érzem, hatalmasat fejlődtem a köpörítő melekötő bezerek állapottól a tiszteletbeli csángó titulussig. Összmagyar szempontból...

Záró formula

Óriási kedvem lenne egy hagyományos útleírás írására, miközben kopogom ezt az úti beszámolót. Kerülgetem a feladatot, mint első kritikussaim (még a megjelenés előtt) fölrották nekem. Beszéljen más, szóljanak a riportalanyok, és ízlése szerint válogasson benne az olvasó: min kell fölháborodni, elszomorodni, sajnálkozni és tettvágyat érezni.

Nekem a harmadik utca a lakásomtól már idegen világ egzotikus népszokásokkal, s a távoli, idegen vidékek, ahová eljutottam, olyan otthonos és hazai jellegzetességeket mutatnak, hogy késztetést érzek ott letelepedni és beilleszkedni az élet rendjébe.

Egyedül az emberek érdekesek. Hogy milyen válaszaik vannak a különböző feltételek között az örök kérdésekre. Ha csángó (néger, indián, sváb, kurd, székely, eszkimó, pigmeus, arab, zsidó, palesztin...) vagy, beleszületettél egy konfliktusba, ami életeddé, sorsoddá válik. Kapsz hozzá nyelvet, vallást, kultúrát, hagyományt – és feladatot. Időnként megkérdezik, vagy magad teszed fel a kérdést: *Ki vagy te?* És büntetés vagy jutalom jár a válaszáért. Néha az a jutalom, hogy elmarad a büntetés. Lázadsz vagy beletörödsz, menekülsz vagy harcolsz, egyre megy, nem szabadulsz attól, ami megvolt előtted, és folytatódik, ha elmentél.

Az örök emberi sors flórája és faunája az egyetlen felfedeznivaló.

A klézsei magyar házban két éjszakát szándékoztunk tölteni. Egy lett belőle. Megérkezéskor látom, hogy nem sok minden változott egy év alatt. Ami tavaly nekirugaszkodásnak, félkész állapotnak, biztató kezdeménynek látszott, az most, egy év múltán már a romlás jelének tűnik. Egy évvel ezelőtt nem működött a melegvíz-szolgáltatás, csak a gázt kellett volna rákötni a rendszerre, most is csak a gáz hiányzik, a tető csak átabotában készült el, mostanra néhány helyen beázott, vizesednek a falak, takarítónőre nincs pénz, a tanítónak fölfogadott fiatalember takarítgat férfias nagyvonalúsággal, a faluban alig található angol típusú illemhely, az idejáró fiatalok nemigen ismerik a használat szabályait, aminek következtében balkánosodnak a mellékhelyiségek... Szóval, óriásiak a kétségeim, hogy erről szabad-e írnom. Ártani, bántani, kritizálni, ha már használni nem tudok. A támogatásokból élő alapítvány ki van szolgáltatva a távoli jóakarók pillanatnyi hangulatának, adakozó kedvének. Magyarország kurtított a költségvetésén, és a Kárpátokon kívül, Klézsén a magyar házban gyűlik a bakatoll a sarokban.

Állandó időzavarban vagyunk. Pusztinára mindenképpen el akarok jutni, de éjszakai szállásunk a Gyimesekben van. Már alkonyodik, amikor a dombtetőről lenézünk Pusztinára. Nyisztor Tinkát keressük, nincs otthon, csak az édesanyja, most is eljár csángóügyekben. Bálintékat megkeresni már nincs idő, elvileg már Gyimesbükkön kellene lennünk, várnak ránk. A falu szélén kis kocsmá, egy bodega s féltető, amely alatt padok, asztalok. Megállunk, hogy igyunk valamit, s talán sikerül szóba elegyedni az iszogató férfiakkal. Románul beszélgetnek, egyből magyarra váltanak üdvözlésünkre, de nagyon részegek. Közéjük telepedem, míg a többiek bevásárolnak a bodegában, s óvatlanul előveszem a kismagnót, mintha csak babrálnám. A részegek gyanakvó éberségével azonnal fölismerik a szándékomat, és egy-két percig úgy érzem, hogy egy kocsmái verekedés tárgyát és laposra kalapálható alanyát méregetik bennem. Hozzák a társak az italt, kiegyenlítődnek az erőviszonyok, mi is hárman férfiak, ők is hárman ellenséges részegséggel. A kapkodó időzavar ki akart préselni egy spontán riportot a pusztinaiakból, s ezek most buletint követelnek tőlem, mondjam meg, mit akarok, milyen aljas szándékkal telepedtem közéjük. Nyelem elszántan az ásványvizet. Egyik fiatalabb férfiú bemegy a bodegába utánpótlásért, nem tud egyenesen járni a lábán, majd elviszi az ajtófélfát, ahogy vállal nekiütözik.

A részeg emberek következetlenségével egyszerre átbillenek a testvéri szeretet állapotába, az egyik borostás megragadja a karomat, s mint személyes vallomást mondja el csak nekem, hogy ő annyira magyar, hogy még a lánya is Csíkszere-dában jár iskolába, és nagyon jó tanuló. Hirtelen ötlettel meghív mindannyiunkat, hogy aludjunk nála, ha nincs szállásunk a faluban. Akadozik a nyelve, kínkeserv, amíg összerak egy mondatot. Elhárítjuk, tovább kell mennünk, ott van szállásunk. Új háza van, bizonygatja, nagy ház, fürdőszoba is van benne, mintha kétségbe vontuk volna meghívásának komolyságát. Fogja erősen a karomat, mennénk az autók felé, csak nem ereszt. Még rengeteg mondanivalója

van. Utoljára még megígérjük, hogy legközelebb, ha Pusztinára jövünk, nála fogunk megszállni.

Az autóban Győző gyorsan elmondja, milyen információkhoz jutott a bodegában, amíg mi kinn méregettük egymást: Bilibók Jenő tartja a magyar órákat héttől nyolcig minden nap a nagyobbaknak (5-8 osztály), a kisebbek pedig szombaton és vasárnap járnak be hozzá, s ott tanulnak magyarul. A vendéglősnő és a vendégei azt hangoztatták, hogy vissza kellene jönnünk filmet készíteni arról, ami van Pusztinában. A kocsmárosné: „Meglennénk, csak nehezen élünk. Nincs miből. Nincs munka. Az ő férje is „Magyarban” van. Sokan mennek a faluból Itáliába, Spanyolországba. Ott volt mellette a kicsi leánya, olyan öt-hat éves, és ő is szépen beszélt magyarul. És többen is mondták, hogy hálásak Nyisztor Tinkának, amiért ismertté tette a falu nevét...

Hívhatunk kínai békebírókat, és apellálhatunk az európai, nemzetközi közvélemény humanista elveire, a küzdelem itt folyik kicsiben és nagyban. Egy-egy csángó körül megsűrűsödik a levegő, szomszédok ítélkeznek, közvélemény formálódik, aprókat zökken az idő kereke. A katolikus egyházat nem értem, a magam világias szemléletével nem tudom megérteni, miért nem lehet ebben a szigorúan hierarchizált szervezetben néhány magyar papot ideküldeni? A székelyföldi, magyarországi katolikusság miért nem tud a saját eszközeivel segítséget nyújtani?

Az urbanizáció következtében Bákó a legnagyobb csángó város, némely helyi becslések több tízezerre teszik a katolikusok számát. Hogy mennyire románosodtak el, illetve hányan tudnak közülük magyarul, arról nincs adat. Fölvetődik, hogy kellene egy magyar középiskola a városba. Mi van akkor, ha valamilyen alapítvány elindít, mondjuk magyarországi segítséggel, egy középiskolát, s nem lesz benne gyerek? Nem csak azért, mert nincs elég csángó Bákóban, hanem lehet olyan a közhangulat, hogy azok sem ide íratják a gyereket, akik másutt megtennék? – fogalmazom meg az ördög ügyvédjének kérdéseit. Előbb legyen tő, s lesznek békák is – mondják –, fordítva nem lehet.

Pusztinától sötétben autózunk Gyimesbükkig. Szombat este van, kerülgetjük mindvégig a kátyúkat és a részegeket az úton. Még ezer apróságról, megfigyelésről kellene írni, a globalizáció hátsó udvaráról, amelybe kínai bővli formájában megérkezik a fogyasztói társadalom, a szociális lejtőről, ami nyugatról keleti irányban húzódik végig Európán, s hatalmas néptömegek vágnak neki az emelkedőnek, vagy próbálnak megkapaszkodni azon a helyen, ahol éppen vannak, a nemzetállam idejétmúlt fogalmáról, amely nem ismer kisebbségi kollektív jogokat, az ősi életforma szívósan továbbélő elemeiről – el kellene helyezni a csángókat ebben a közönyös folyamatokból összeálló jelenkori történelemben. A felelősségtudat és az összetartozás érzése is erősen megrendült, a csángók között is, a nemzet egészében is. Ez is világtrend: érvényesülj egyedül, légy sikeres, mi közöd a másikhöz!

Még Duma András verseskönyvéről akarok pár szót szólni. Recenziót kellene írni, de az az igazság, hogy nem költőként fogott meg. (*Duma-István András: Én országom Moldova*). Verseit a Hargita Kiadóhivatal adta ki 2000-ben, s a könyv szerkesztője azt találta ki, hogy az átlagolvasó magyar számára ismeretlen csángó szavak jelentését minden vers mellett jegyzetben közli. Mintha a nyelvújítás korának egyik kiadványát olvasnánk, akkor volt szokás a sok új szó miatt szójegyzéket mellékelni a művekhez. Régi teória, hogy a költészet a lélek igénye, és közösségformáló erő. Az úgynevezett nemzeti költők ki tudták fejezni, mitől magyar, román, orosz vagy lengyel valaki, észjárást, történelmet, szellemet sűrítettek a nyelv erejével tükörré, amiben azóta is bámulják magukat a népek. Duma András költészetében ezt a szándékot látom egy-kétszáz év késéssel újjászületni. A csángók megőrizték versben, dalban, táncban a magyar kultúra egy ősi rétegét, de hiányzik az őket összekötő egységes önreflexió. Mind tudja, miben különbözik a klézsei a pusztinaitól és mindkettő a vizanteaitól, csak azt nem tudják, hogy ők egy nép egy hazában. Heroikus kísérlet egy nagyobb-részt elrománosodott közösség nyelvének megmentésére, közös öntudat fölépítésére. Az útijegyzet végére, úgy gondolom, ha a *Csángó magyar arszága* című verséből másolok ide néhány versszakot, akkor képet kaphatunk arról is, mi pusztult el itt a nagyromán álmok árnyékában.

*Csánglia a leg szob vidék a földön
Nagy arszágba létezik hagy épisen
Katólikus neviben hagy meg élyen
Csángó-sziget valahól hagy meg legyen*

*Csángliának vicelték az arszágot
Moldovába magyarként hét meg álat
Vándarlásban ászíábül meg szököt
Még kárpátan erdeiből hét átaljöt*

*Esze-visza csángóltunk magyar törzsből
Zavarkagyan minden magyar nemzetől
Tudgyunk nyugat kapujába meg álni
És magyar arszágot örözni*

*Kétszázézeret halatt meg Csánglia
Magyar nyelvel egy negyedgye maradva
De a nyelvet meg érti ma mindenki
És hititt senki el nem feleiti*

Úgy legyen, András. Kívánok hozzá kitartást és egészséget.

4. Így kell éljünk, ahogy lehet

Lujzikalagor: Erdő száraz nélkül nincsen

Erős elhatározásom volt, hogy mindenáron eljutok ebbe a furcsa nevű faluba.

Most itt vagyok, sétálunk a vasárnapi utcán a kollégával meg a felnőtt, érettségi előtt álló leányával. Vasárnap, nagymise ideje, kihaltak az utcák.

Egy tízévesforma fiút megszólítunk magyarul, bemenekül előlünk a kapun, mintha az ördög nyelvén szólaltunk volna meg. Benézek egy kocsmá-bodegába, van forgalom, a vasárnap gyönyörűsége: családapák gyermekkel, egyiknek sör, másoknak fagyalt az ünnep. Itt is csak román szót hallok.

Még nem tudom, most találkozom az első megnyilvánulással, később, több hasonló eset után általánosítok: a kisgyermek jelenléte a felnőttekből reflexszerűen kiváltja a románul beszélést. Egy embercsoport úgy döntött, nem akar kisebbség lenni. Nem jó a kisebbségnek.

Végre két asszonyt látunk a templom közelében, előzőleg beszereztünk egy „nevet”, akit keresünk a faluban, az illetőnek „magyar” a ragadványneve, hozzá kopognak be a magyar ügyekben érkezők, így jutottunk mi is a nevéhez, azt is tudjuk, a „gödörben” lakik, de itt a templom magasában minden irány gödörbe vezet, szerintünk. Ismerik, mondják az asszonyok, s már kapcsolom is be a kismagnót, olyan pergő nyelvel, friss szavakkal írják le közös ismerősünket, akit mi még sose láttunk. Kicsit bizalmatlanok, sűrűn néznek egymásra, mielőtt válaszolnának, amikor nevetnek, a szájuk elé kapják a kezüket, nem illik egy asszonynak szélesen vigyorognia. Kollégám a gombák iránt érdeklődik, kiviláglik egyből a szakértelem meg a rokonlélek, oldódnak.

Néhány részletet ideírok a beszélgetésből, igyekszem olyan betűkkel visszaadni beszédüket, ahogy ők mondták, kár, hogy a mondottak dallamát nem tudom ide jegyezni, nem rontotta el iskola.

- Kell dolgozzál, hogy lejen. Ha nem dolgozol, ki ad Istenébe?
- *Koldus azért van a faluban?*
- Vannak. Erdő száraz nélkül nisen.
- *Járnak házról házra, vagy állnak az utcán?*
- Nem. Mennek napszámba. Kérnek munkát.
- *Aki dolgozik, szerintem nem koldus.*

- Kódus – az odateszik, viszi oda a kódussághoz az embert, senki nem jön le Istenébe kódusnak. *(Azt hiszem a koldus az ő nyelvükben szegény embert jelent, ezért nem értjük egymást.)*
- *Mivel foglalkoznak itt az emberek? Földdel?*
- Földvel. Állatokval. Ifjúság, amelyik el van menvel idegeny országba...
- *Hova mennek?*
- Itáliába. Elmennek s küdnek haza parákat (pénzt), itthon vesznek. Csálnak házakat. Az új faluba milyen szép világ van! Felmennek, fennecskebb...
- *Na azt megnézzük.*
- Aha, milyen szép faluk vannak! Küdik haza tátáiknak, mámáiknak, keresik itt, melyik ismeri a meszeriásokat, s villákat építenek.
- *Tata, mama itthon marad az unokákkal?*
- Valamikor, valamikor jába nem sánják, mind sak haza hoznak. Itáliba familiével mennek. Ungáriába is járnak, jönnek gyakreskábban haza, mert közel van. Ninsenek éppen ott a familiékvel.
- *Itt mindenki katolikus?*
- Nálunk igen. Lenne valami, amelyik nem katolik (a tanító?), vagyon a manasztírea, a Szent Antalé, még vagyon egy ottanba... A faluba nisen ortodox.
- *És hány pap van?*
- Mikor hat, mikor hét. Nagy es a parókiánk. Most kenik ki a templomot. Csálják, javíjják, ujtják meg.
- *Látom, a tető is új.*
- Meg van fejezítve küjel, de most pekelődnek belül. Kínlódnak, sánják...
- *Engem az érdekel, hogyan mondják erre a gombákat. Milyen gombát szednek, hogyan készítik...*
- Még ninsenek gombák. Valamikor, mikor kijön. Galamb, siperke, hilib, bircsók, rókagomba, keserűgomba...
- *Mondja, miért kacagott? Szokott ezekből szedni?*
- Olyan sáré? Rosszul sálódik, mint régebben sálódott.
- *Hogy szokták megkészíteni?*
- Ki hogy szereti. Én pergelten fokhajmával, tejföllel. Tyúkmájjal. (Nem tyúkmáj, szól közbe a másik, tojás!)
- *És ősszel milyen gomba van?*
- *Őszvel? Opintyik, őszi hilib, szenkereszti hilib.*
- *Szentkereszti hilibnek mondják? El is teszik télire?*
- Igen, tevődik. Zákuszkának. Ha nem sóba.
- *Ez az opintyik fán szokott lenni...*
- Igen, törzsökön.... Nyugszunk.

- *Az is kell, vasárnap van. Mennének valahová? Kellene dolgozni?*
 - Most, vasárnap? Nem lehet. Kell nyugonni. Eleget járok héten által.
 - *Szoktak eladni is gombát, amikor sokat találhatnak?*
 - Nálunk ninsenek ujanok. Hol vagyon, amerre az a sok gomba van? Opintyik? Emerrefelé, hegyrefelé? (A másik segít: Lonkába?) Lonkába, ott árulják. Ott csánódik inkább, olyan a teren.
 - *A maguk neve? Megmondanák?*
 - Nem tudom.
 - *Cum se numește?*
 - Érti ő! Elviszi nevünket oda?! Én nem jártam soha Ungáréba!
 - *Hányba született?*
 - Én? Hatvankettőbe. Én – ötvenbe.
 - *Volt itt az ötvenes években magyar iskola...*
 - Az én mamám járt. Itt volt, né! A parókia – mellette. Lebontották. A mamámnak a húga is járt oda. Volt dzserek, hogy mondjam, utána kiment Tîrgu Mureșbe. Itt tanulta prima dată a faluban magyarul. Hallottam az öregektől, kideszfincálták, s akkor elmentek még ott magyar iskolába.
 - *Most nem tanítja senki a gyerekeket magyarul? Nincs valami olyan iskola?*
 - Ninsen. A dzserekek mind oláhul beszélnek itt. Értnek, amit tanásolunk a házba az öregeknek.
 - *Köszönjük meg a segítségüket. Egy ilyen könyvbe belekerülne a nevük, ha megmondanák...* (Egy tábla csokoládét kotor elő a táskából, köszönetképpen átnyújtja.)
 - Mondjuk: Isten fizesse? Maga megvette s ideadta nekünk?
 - *Vagy loptam... (nevetünk)*
 - Nem ulyan!
 - *De nem mondták még meg a nevüket..*
 - Az enyém Vorbuc Maria.
 - *És magyarul?*
 - Ez a magyar.
 - Mondjam én is? Oláhul mondjam?
 - *Így is, úgy is.*
 - Cata Tereza. Kata Teri magyarul. Lánynevem Compó. Apám Compó Anti.
- Még megkeressük az ismerősünket, a férj már hazaért a templomból, a feleségére várni kell. Szervezkednek, két hét múlva lesz a csíksomlyói búcsú. Buszt fogadnak, azzal mennek, nem úgy mint régen. Kikérdezzük, mivel foglalkoznak, hogyan élnek. Gazdálkodnak. Gyümölcs nem terem, a szilva lefolyik a fáról, a közeli vegyi gyárat okolják. Gyermeük Magyarországon él, családja,

jó munkája van, ők lehetnek magyarok. Közben jönnek a templomból az emberek, az idősebbek viseletben, magyarul társalogva, a fiatalok divatosan öltözve, románul váltva a szót. Így csinálódott.

Antalné Tankó Mária: Magyar tanítóképző Bákóban

Gyimesbükkön szállunk meg a Deáky-fogadóban, s hiába vagyunk április és május fordulóján, nagyon hideg van. A faházakban nincs fűtés, télen át kihültek a falak. Kinn sincs meleg, benn meg barátságatlan. Hálósáokban alszunk, társasági életet úgy lehet művelni, ha esténként elmegyünk valakihez, akinél van fűtés.

Antalné Tankó Mária egy magánmúzeumot, tájházat üzemeltet, szezonban szép számmal jönnek is a turisták. Úgy kezdődött, meséli, hogy Kallós Zoltán könyvét olvasta, s Gyimesbükkéről nagyon kevés szó esett benne, s akkor elkezdte egy füzetbe írni a gondolatait, emlékeit, véleményét, s egyszer csak szerkesztők, kiadók jártak erre, fölfedezték, már egész sor könyve jelent meg (Gyimesvölgyi népi gyógyászat, A Gyimesek völgyében élő csángó magyarok hitvilága, 1100 gyimesvölgyi hímes tojás). Most min dolgozik, kérdezzük. A Csángószövetségnek volt egy felhívása, pályázata, arra írta meg az emlékeit a tanítóképzős évekről Bákóban, hamarosan meg is fog jelenni a Moldvai Magyarság című csángóújságban. (*Azóta megjelent* – a szerk. megj.)

Ez engem is nagyon érdekel, bekapcsolom a kismagnót.

– *Magyar nyelvű tanítóképző működött ezek szerint Bákóban. A Groza-években volt ez?*

– Igen, 1953-tól 57-ig működött.

– *És honnan kerültek diákok? Hogyan lett magyar tanítóképző abban a színromán városban?*

– A Magyar Népi Szövetség érte el, hogy létrehozták ezt a tanítóképzést. 153 községben volt magyartanítás Bákó megyében, és Erdélyből kellett hozzanak tanítókat. Ugye, Moldvában szükség volt tanítókra, sokan voltak, akik oda mentek, megnézték a körülményeket, a helyzetet, elég kezdetleges volt akkor, néhányan megmaradtak, sokan nem vállalták. S akkor elhatározták, nem volt akkor arra kilátás, hogy nagyon hamar megszűnik a magyartanítás, hogy tovább lehessen folytatni. Akkor már Tölgyes és Gyimesbükk már át volt csatolva Bákó megyéhez, és sok tanuló volt ebből a két helységből.

– *Önálló intézmény volt?*

– Nem, a román tanítóképzőnek egy tagozata. Egy osztálynyi.

– *Honnan voltak tanárok?*

– Erdélyből hoztak. Nem kellett olyan sok, az orosz meg a román nyelvet például helybéliek oktatták.

- *Hányan voltak diákok?*
- Egy osztály indult előttünk, abban azt hiszem huszonhaton vagy mennyien voltak. Lujzikalagorban volt hétosztályos iskola, a falvakban négyosztályos iskolák voltak. Ha valaki magyarul akarta elvégezni a hét osztályt, annyi volt kötelező, Lujzikalagorban volt bentlakásos iskola a csángóknak. Bodnár Endrének hívták az igazgatót, nagybaconi volt, nemrég halt meg.
- *Hetedik után volt ezeknek a gyerekeknek gimnázium vagy továbbtanulási lehetőség?*
- Ott nem. Románul tanultak.
- *Arról nem tud, hogy miért pont 53-ban történt ez a tanítóképző indítás?*
- Akkor érett meg rá a helyzet, szükségét érezték annak, hogy a megye maga lássa el tanítóval a magyar iskoláit.
- *A két háború között, ugye nem volt a megyében magyar iskola?*
- Nem. 48-ban indították a magyar nyelvű tanítást.
- *Az önök évfolyamában mennyi volt az igazi bákói csángó?*
- Mi tizennégyen végeztünk... De voltak olyanok is közöttünk, akik előtte a hét osztályt román nyelven végezték. Mi segítettük egymást. A beszédük is egész más volt. A beszédüket is próbáltuk szépen javítani, hogy helyesen beszéljenek magyarul. A mi osztályunkban voltunk négyen gyimesiek, Mihály Viktória nagybaconi volt, volt kettő tölgyesi, a többi moldvai csángó.
- *Mondjuk fele... A végzéskor is ez maradt az arány?*
- Ez a vége. S a legtöbbre az a sors várt, hogy soha nem tudtak magyarul tanítani.
- *A tanítóképző meddig működött?*
- Mi 57-ben végeztünk, s akkor a képző is megszűnt.
- *És mikor szüntették meg a falvakban a magyar nyelvű tanítást?*
- '58-59-ben. Azt hiszem, '58 őszén még kezdődött egy tanév magyarul, aztán teljesen megszüntették. Párthatározat volt. Mi gyermekfejjel nem tudtuk, hol és kik döntötték ezt el.
- *Mégis mit szóltak ahhoz, hogy magyar tanítók lettek, azzal a hivatástudattal, hogy saját népüket, fajtájukat fogják tanítani, aztán eltörölték a csángók magyar iskoláit?*
- Nem volt nekünk annyi eszünk... Kihelyeztek mindenkit. Ha nincs magyar iskola, akkor mentek román iskolába. Engem egy Burşineşti nevű helységbe helyeztek, sose jártam ott. Hazajöttem, megtudtam, hogy itthon van hely... A román tanárunk tanfelügyelő lett, írtam neki egy levelet, hogy segítsen, ha már úgysem taníthatok magyarul Moldvában, akkor kerüljek haza. Akkor kerültem ide.
- *Gondolom az egykor végzettek kíváncsiak egymásra. Tartják-e a kapcsolatot? Voltak-e találkozók?*

– Mi találkoztunk húsz év után. Korábban találkoztam egy Gyurka László nevű évfolyamtársammal Oneşti-ben, csángó volt, s azt mondja nekem ‘Ce mai face?’. Nem akart magyarul tudni. S akkor már Gyurkusu Vasile volt. Valamilyen pártfunkciója volt, és így lehetett haladnia. A magyar tagozaton végzett tanítók, ha román tagozaton is kellett tanítaniuk, mind éltanítók voltak.

– *Akkoriban, a képzős években, lehetett magyarnak lenni Bákóban?*

– Beszélhettél magyarul. Nem voltak indulatok. Jöttek be a környező falvakból tejjel, zöldséggel, gyümölcssel a csángók, és egymás között magyarul beszéltek, és voltak olyan magyarok, akiknek olyan végzettségük volt, hogy Bákóban kaptak helyet.

Fél évszázad telt el az óta. Százötvenhárom falu volt akkor, ahol a hatalom is úgy ítélte meg, hogy magyar nyelvű iskolára van szükség. Van-e most Bákó megyében száz helység, ahol megértik a magyar szót? A Sztálin halálát követő olvadás alig pár évig tartott, azután visszafagyott a világ a hidegháború jegébe. Itt szocializmus meg kommunizmus fedőnevek alatt nacionalista diktatúrát valósítottak meg, amely az egyenlőség jegyében egyformára gyúrta az embereket. Eltelt negyven év, és már hiába jött a forradalmi változás, itt eltűnt, föloldódott egy megyényi magyarság. Hitüket megtartották.

Nyámjaink

Lészped.

Ortodox húsvét, a katolikus faluban csak vasárnap. Késő délután, a falu szinte minden lakosa nagy népsűrűségben kinn a főutcán, süt a nap, a gyerekek bicikliznek, a férfiak kezében sörösüveg, az asszonyok nagyobb csoportokba összeverődve beszélgetnek. Mindenki ünneplősen, vasárnaposan, ez az első igazán meleg ünnep idén. Csak fülelünk: magyar a szó, ismerős a dallam, a hangosan rikoltozó gyermekek viszont románul kurjongatnak egymásnak. A templom előtt a téren parkolunk le, magas ponton áll az Isten háza, monumentális nagyságú modern katedrális. Itt csend van. Közel a falu széle, néhány kis utca vezet még fölfelé, gombászati céljainkat is szem előtt tartva erre indulunk. Két asszonyra is ráköszönünk, csángáló idegenek vagyunk, a gombák érdekelnek bennünket, előjöttek-e már, szoktak-e szedni, hogyan készítik... És amikor megvan a közös érdeklődés (errefelé mindenki gombaszakértő), akkor nyugodtan el lehet terelni a beszélgetést általánosabb kérdések irányába, hogy magyar-e a pap a faluban, hogy van az, hogy a gyerekek csak románul tudnak?

A pap itt is csángó, tud is magyarul, de nem beszélget. *(Romániában vagyunk. Úgy kell hallgassunk. Van itt egy vikár, az úgy tud magyarul, jobban, mint mink. Mink törjük, mikor románul, mikor csángóul.)* A gyermekekhez a szülők csak románul beszélnek attól fogva, hogy „a szeme kimeredett”, azaz, érti amit

mondanak neki, *mind úgy tanítsák őket. Hogy amikor iskolába mennek tudjanak, mert ha nem tudnak, baj. Tanulja az írást és, s tanulja a nyelvet és, erőst nehez egy ilyen kicsikének. Akkor mindenki, amikor kipókálódott, akkor rományul beszélgetnek vele mind. Így kell éljünk, ahogy lehet.*

Egy tudatos, tervszerű, elhatározott nyelvcsere működik itt kollektív elszántsággal. A felnőtt generációk kétnyelvűek, és a kisgyermekes családok a gyermek érdekében számúzik életükből a magyar nyelvet. Tapasztalat, megfontolás van a döntés mögött: az iskolai sikeresség hatással van az egész életútra. Nem engedheti meg magának a csángó, hogy rosszabbul tudja a nemzetállam hivatalos nyelvét, mint a született román. Az iskolai helytállás, különösen az alapozó első évek sikeressége azon múlik, hogy a gyermek mennyire érti és használja a köznyelvnek nevezett kódot. Ezt igazolják a különböző szocio-lingvisztikai kutatások: a tehetség és az intelligencia nagyjából egyforma mértékben szóródik a társadalmi osztályok között, az értelmiségi gyermekek kezdeti előnye és későbbi nagyobb sikeressége abból származik, hogy ugyanazt a kódot (nyelvet) beszélik a családban, amit az iskola is használ. És hogy a kezdeti siker vagy sikertelenség mennyire meghatározó, azt tudjuk ezer példából. Egy szóbeliségben megragadt, írásbeliség nélküli, csupán csak családi használatra alkalmazott nyelv nem lehet versenytársa a hivatalos nyelvnek. Tartózkodjunk az értéktételektől: ez olyan típusú modernizációs felfedezés, mint az, hogy fridsider kell a lakásba. Azelőtt nem kellett, s van aki ma is elvan nélküle, de hol és mikor élünk...

Azt is természetesnek találja mindenki, hogy később a nagyobb gyerekektől, egymástól csak megtanulnak magyarul. De hatéves korig, iskolába menésig szigorúan egynyelvűek a gyerekek irányába. A két nyelv helyet cserélt a fontossági sorrendben, a közösség egyelőre kétnyelvű. Hogy ez okoz-e identitásproblémákat, kiszorítja-e idővel teljesen a magyar nyelvet, nem tudom. A modernizáció, a média, a külföldi munkavállalás, a megélhetési kényszer mind azon dolgozik, hogy az elzárt faluközösségek, kis nyelvek, nyelvjárások beleolvadjanak a nagy egészbe.

Egy faluvégi házhoz irányítanak, ott lakik János druzsám, ő a gombák elismert szakértője, őt keressük meg. Cigányos „rendezettségű” porta, huszonhétéves új ismerősünk egy pillantással megsaccol bennünket, egyből fölajánlja, hogy föl kísér az erdő aljáig, és garantálja, hogy lelünk gombát. Kételkedünk, a falubeliek azt mondták, még elő sem jöttek a kalaposok. Ő tegnap szedett annyit, hogy még el is adott belőle, odamehetünk ahhoz a házhoz, ahol igazolják. Kapaszkodunk a domboldalba, kérdezzetünk mi is, ő is. Egyszer csak közli a feltételeket: filmeázásról szó sem lehet, sőt „pozát” (fényképet) sem készíthetünk róla. Valami nagyon rossz román-magyar keveréket beszél, mi értjük, leginkább akkor bizonytalanodik el, amikor magyar kifejezést használ, és tudja, sejti, mi nem úgy mondjuk. Dolgozott már magyarban is, innen a keserves tapasztalat. Kicsit nagyokat mond: Brăilában és Konstancán dolgozik „konztrukcián”

(építkezésen), „fajancát” meg ilyeneket, de ő nem dolgozik, csak irányít, vezető. Talán a falunak, rokonságnak is ezt adja be. Gyűrött, fáradt, az éjjel lakodalomban volt egy nyámnál (neam – rokon), délelőtt aludta ki a mánort. A szokásokról kérdeztem: pénzt kell adni, meg ajándékot, minél közelebbi rokon valaki, annál többet. Egy million a legkevesebb, ami adható, neki kettőt kellett adni, hiába, nyám.

Utolérünk két gombászó nőt, a keresett helyen kotorásszák ágakkal az avart, kiderül: Jánosunk testvére és felesége, egy másik úton elének vágtak. A Szent-György-gomba megbújik a levelek alatt, szakértelem és helyismeret kell a megtalálásához. Természetesen nem találunk. János asszonya román, a kommunikáció hármójuk között ezen a nyelven zajlik, de el-elcsípek egy-egy magyar mondatfoszlányt, amikor a testvérek egymáshoz szólnak.

Lefelé jövet még kikérdezem, mivel fűtenek. Fával, itt az erdő a fejük felett. A falué az erdő, kérdezem naivan. Nem, az egyházé, és őrzik erősen. Ki kell figyelni a kerülőt, amikor erre megy, akkor mi arról hozzuk a fát. És ha megfog valakit? Akkor más nevet kell bemondani. Miért nem futnak el? Mert puszkája van a facsősnek, sóval töltve, és odapörkök. Nagyon tud fájni, és megsimítja az egyik lábikráját.

Egy család piknikel kinn a természetben, pokrócot terítettek le, férj, feleség, két óvodáskorú leányka. Találtak pár darab gombát, errefelé szilvagombának mondják. Nagyon érdekel bennünket a lelet, odamegyünk, és közben belehallgathatok a család nyelvi működésébe. A két fiatal szülő sokkal jobban beszél magyarul, mint alkalmi kalauzunk, szívesen is nyilatkoznak arról, milyen gombákat ismernek, mikor szokták szedni, hogyan nevezik a helyiek. Közbe-közbe szólnak a gyermekekhez, akik virágot szednek, mindig románul. Nem tévesztik egyszer sem. Egymáshoz, a jelenlétünkben, magyarul. Esteledik, ők is szedelőzködnek, mind a négyen cipelnek egy akkora faágat, amekkorát kényelmesen elbírnak. Vasárnap nem jár a csősz.

Jánost megajándékozunk egy tábla csokoládéval fáradozása jutalmául, hogy adja oda a gyerekeinek. Visszatérünk az autóhoz. Érkezik a nép a templomba, jellemzően az idősebb korosztály nagyobb számban, és szépen magyarul beszélnek egymás között. Benézünk a templomba, negyed órával a misekezdés előtt vagyunk, meg fog telni a templom. A bennlévők készülnek lélekben, egy hangosan csengő gyermekhang mondja a könyörgést, a többiek dörögve közösen az ismétlődő formulát, románul. Keresem az előimádkozót, megtalálom, az utolsó pad mögött áll, 7-8 éves apró leányka, előtte papír, de bele se néz, kivárja a zümmögő-zsongó könyörgés utolsó visszhangját is, s amikor fogható a csend, elmondja a következő verset. Pont annyira ereszti ki a hangját, hogy a templom minden szegletében tisztán érthető minden szava. Profi.

Már hajtánánk el az autóval, amikor futva érkezik János, maroknyi gombával a kezében, az asszonyok mégis találtak pár apró szemet, s azt elhozta nekünk.

Sára Ferenc: A világ kíváncsi lenne erre

Sötétpatak, kitáblázva nincs, a műúton kell érdeklődni, hol forduljunk el. Sáros, nagyon rossz út. Szekéren szembejövőket kérdezzük, végig ilyen rossz az út? Dehogy, lesz egy nagy „gajter”, utána már egészen jó. Ha nem mondják, én észre nem veszem. Itt a patak vége felé lakik egy magyar, aki a tendenciákkal ellentétes irányban az anyaországból jött át, itt telepedett meg. Kíváncsiak vagyunk rá.

Faház a patak mellett, olyan mint a többi errefelé, nagy tornác, a végében deszkából épített szauna. Benn a lakásban a modern és az archaikus békés kényelemben: búbos kemence, gáztűzhely, szagelszívó, szőttesek, csergék, faxkészülék...

Egy kis élettörténettel körítve: Hogyan kerültek ide?

Én táncos voltam, amatőr is meg hivatásos is. A Bartók Együttesben, a Kodály Kamara Táncegyüttesben, ezen kívül nagyon sok alkalmi összeállításban, később elkezdtem koreografálni meg tanítani. Nem csak gyimesit, hanem mindenfélét.

A gyimesi valami kötődést jelent, vagy csak megtetszett?

A hetvenes években láttam először, megtetszett. Nem az eredeti volt, magyarországi zenészek adták elő. Akkor megkerestem a térképen, és eljöttem. 78 óta jártam ide, s mikor jött ez a demokrácia, akkor úgy döntöttem, ide jövök lakni. Röviden ennyi a történet.

A tánc, úgy tudom, valami olyan, mint a sport, egy idő után abba szokták hagyni.

Az aktív táncolást egy idő után abba kell hagyni, mert fölösleges erőlködni. Én nem elhatároztam, hogy abbahagyom, hanem automatikusan jött. A tanítást hamar elkezdtem, legalább 20-25 éve csinálom, 18 évesen már együttest vezettem Egerben. De a táncot nem hagytam abba. Ha megyünk az öregekkel, gyimesiekkel, hagyományörzőkkel, akkor én is beállok. Ahogy az öregfiúk fociznak.

Kinézték ezt a helyet?

Mindenki erre kíváncsi. Erről nem is tudok, meg nem is akarok beszélni. Csak azt mondom: nézz körül, mindenkinek. Engem nem csak a tánc érdekel, hanem a folklór, a teljes egész. Sosem voltam beilleszkedő típus, ebben a táncmozgalomban is renitens voltam. Vannak olyan dolgok, amiket nem is szeretek. Például olyan szavak, mint gyűjtés... Van, aztán kész. Itt élünk, én nem rakhatok ki kalotaszegit. Ezek itt természetes dolgok.

(Cseng a telefon, faxot vár Magyarországról, hallom, ahogy bemutatkozik, kis csönd, majd azt mondja: Maga kapja bé! – és lecsapja. Helyi népszokás, különösen a fiatalabbak körében terjedt el, hogy a „bocsánat, téves” kifejezést azzal helyettesítik: – Akkor kapja bé!)

Ez mennyire életforma itt?

Itt élek, és kész. Benne vagyok, ugyanúgy élek... Nem ugyanúgy, ez hülyeség! De ötven százaléknál több az, hogy úgy élek, mint ők. Fát gyűjtök télire, a tavaszi munkák most kezdődnek, szántás, veteményezés... Van néhány állat, apróságok, szárnyasok. Tartottunk disznót is, de két éve volt egy fertőzés, akkor megdöglött három disznónk, azóta szellőztetem az ólat. Az alapvető dolgokat úgy csináljuk, mint az itteniek. Tehát '95-ben ide kijöttünk, 2000-ig albérletben laktunk, s akkor építkeztünk. Ez egy üres terület volt, amikor megvettem.

Könnyen el lehetett intézni, hogy egy magyar állampolgárnak itt tulajdona, ingatlana lehessen? Volt akadémikusok?

Egyelőre jogilag itt lehetünk. Adtunk be Bukarestbe egy kérést, és kaptunk tartózkodási engedélyt. Házunk lehet, de földünk nem. A terület egyik barátom nevében van. Meg kell indokolni, miért vagy itt. Feleségem, Zsuzsi, gyerekeket tanít, én pedig a felnőttekkel foglalkozom. Magyarul: karitatív munkát végzünk, ezért pénzt nem kapunk, és ezt engedélyezték.

Ez egy amatőr mozgalom?

Nem. Ők a legprofibbak.

Nem minősítésnek használtam a fogalmat. Profi az, aki ebből él, az amatőr pedig áldoz rá.

Itt fogalomzavarok vannak. De nem ez az egyetlen szempont. Színvonalban is beszélünk amatőrrel meg profiról. Na, az itteni embereknél egyiket sem lehet használni. Ők a forrás. Aki ezzel foglalkozik, az innen gyűjt. Ezeknek az embereknek az életformája a tánc. Tőlük tanulunk mi, akik lehetünk amatőrök vagy profik. Ki van találva rá a „hagyományörzők” fogalom, de ez se jó szó. Ez sokfélért jelent, mintha valami megmaradt volna, s azt két-három embernek őriznie kell másoktól... Itt születik egy gyerek, az abban a pillanatban hagyományörző.

Tehát itt élő még az ősi életforma?

A hatvan fölöttiek még ebben élnek, őket visszük mindenhova megmutatni. Ahogy a világ halad, úgy tűnik el itt is a hagyományos. Itt is már olyan a helyzet, mint Magyarországon a táncmozgalom. Aki fiatal, és szereti, az már választja ezt. Most már be lehet menni a városba, diszkóba, külföldre.

Megbomlott az ősi életforma?

Pontosan így van. Aki messziről jön ide, az úgy látja, mintha még meg lenne. A fiatal ugyanúgy vágyik modern lakásra, autóra, Coca-Colára, Mc Donaldsra, ahogy a világon mindenütt.

Miből élnek itt?

Ebből. Ezek olyan dolgok, amiről az ember vagy beszél őszintén, vagy nem. Én őszintén beszélek, csak senki nem hiszi el. Ennek a folklór-mozgalomnak Magyarországon nincs anyagi bázisa. Piaca lenne... De ameddig Magyarországon a televízió... Győzike show meg Klaudia show... ez a ... szóval ez bűncselekmény!

Ha én a boltban ellopok egy csokit, azért megfog a rendőr, és megbüntetnek. Ezt nem büntetik?! Ezt lehet? Hogy megbarmítják az embereket. Itt is például, megáll az élet, amikor egy brazil sorozat megy. Az emberek nem mennek ki. És itt van a csángó kultúra, ami táncban, nyelvben, viselkedésben a legrégebbi, és nekem folyton azért kell könyörögni, tarhálni, hogy ezeknek az embereknek szállásuk, útiköltségük legyen! Ez nevetséges! Ez emberiség ellen elkövetett bűn. Hitler, Sztálin, akik kiirtották az emberiség egy részét... Ez pontosan ugyanaz! Csak nem puskával, nem láthatóan, nem fizikailag, hanem szellemileg ölnek meg. Kiirtják belőled az embert. Ha elviszek Budapestre egy csángót, akkor lerománozzák. Ez jó? Csak nekünk nincs olyan lehetőségünk, hogy egy tévécsatornát működtessünk. A világ kíváncsi lenne erre is. Milliárdok mennek a minősíthetetlen tévéműsorokra. Nekünk a tizede, százada elég lenne.

Mit lehet tenni?

Igenis van erre igény! És mindenhol jönnek, hogy ezt miért nem látni a televízióban? Mindig azt mondom minden embernek: gyere el ide. Mikor eljön, azt mondja, hoppá, én ezt rosszul tudtam. A világon élnek hatmilliárdan, abból ide tud jönni tíz. Csak az arány miatt mondom. Halálra ítélik a világ archaikus kultúráit, utána beviszik a múzeumba... Itt mi kell az élethez? Az autóhoz kell pénz, hogy elmehess valahová. Ha nem lenne autónk, akkor nagyon minimális pénzből kijönnénk. Enni van mit. Itt még él a cserekereskedelem. Nekem van deszkám, és kapok érte, amire szükségem van. Például a románok is jönnek ide csereberélni. Semmi gond nincs velük. A politika keveri a dolgokat, az emberek segítenek egymáson.

Győzikét nézik hárommilliós, a színházba meg bemegy jó esetben 5-600 ember...

Nem ezzel van nekem a nagy bajom. Nézem én is, és röhögök rajta. A baj az alapműveltséggel van. A minimális alapműveltség nincs meg Magyarországon. Például idejönnek az anyaországiak, és mind úgy gondolja, hogy neki itt mindent szabad. Az itteni, ha véletlenül átmegy oda... Hol kezdődik? A határnál, nem a román határnál. Kinyitja a határőr az útlevelet, és oda van írva magyarul: Blága György vagy Tankó Károly – és lerománozza őket, az nagyon cudar tud lenni. Első pofon. Netántán éjjel érkezünk meg, netántán fölkapogunk valakit... Vagy kijön, vagy nem. Vagy fogad, vagy nem. Általában, nagyon sok ilyen tapasztalatom van, anélkül, hogy általánosítanék. De ha ő idejön, őt fogadni kell. Ők összemocskolják a lakásodat, berúgnak, összehánynak mindent – ezt neked el kell viselned. Az itteni ember toleráns. Az ottani odáig nem jut el, hogy fogadjon, pedig előtte egy héttel nálad volt. Szóval nem oda-vissza alapon működnek a kapcsolatok. Műveletlennek, primitívnek, elmaradottnak tekintik az itteni embert. Nem mondják, de ezek érzik.

Ráadásnak ez a szerencsétlen népszavazás...

Feljött ide a 86 éves szomszédom, csak akkor szokott jönni, amikor valami történik, nem nagyon járunk össze. Megjárta az orosz frontot magyar katona-

ként, s azt mondja: idáig szerettem a magyarországiakat, de most már nem szeretem. Amikor idejönnek a vendégei, Ferike, meg vagyunk futamodva, borjút vágunk, kenyeret sütünk... Most meg azt mondják, hogy nem kellünk nekik. És azok szavaznak a kérdésről, akik térképen se tudják megmutatni, hol van Erdély!

Diószén: Itt még a kutyák is magyarul beszélnek

Lemegyünk a térképről. Erdély térképet hoztunk csak magunkkal, s a Szeretnél véget ér rajta a világ. Vannak még a kezünk ügyében kiadványok a csángókról, pontosan kettő, de a Diószén nevű helység egyik szerint Gioseni, a másik szerint egy hangzásában sem hasonló helység, ráadásul a magyar megnevezés is időnként Dzsoszénnek van írva. Így legyen valaki pontos és tudományos. Mindenesetre át kell menni a Szereten, ebben egyetértenek a források. Érdeklődünk többektől, megtaláljuk a hidat, hatalmas gát egyben a híd, mesterséges tóvá duzzasztja itt a folyót. Egy vízi üdülő- és nyaralóparadicsomot lehetne itt létrehozni, úgy látszik, nincs rá igény. Nem csak a Székelyföld útjai elhanyagoltak, ha ez vígasztal valakit, itt is akkora kátyúkat kerülgetek néha sikertelenül, hogy félek, egyikben eltűnünk autóstul.

A Szeret keleti partja, mint hosszú, egyutcás falu, mindkét irányban be van építve, ameddig ellátunk. Tábla, útjelző – ilyesmi nincs. Aki itt lakik, tudja az irányokat, más meg mit keres itt. Jobbra indulunk az aszfaltot sosem látott úton, lehet haladni szépen lassan, több gyalogost is megelőzünk. Kár, hogy a sofőr nem sokat nézelődhet, kerülgetni kell a gödröket, útból kiemelkedő köveket. Talán több falun is átmegyünk folyamatosan, a házak építési stílusából, színezéséből, az utcára kitelepedett ünnepelő társaságokból az első szakaszon arra következtetünk, hogy román faluban járunk, aztán a dolog lassú átmenettel elputrisodik, az emberek is barnábbak, az asszonyok színesebben öltözöttek, itt cigányok laknak (az egyik kapura mint cégér, madzagon két téglá van lógatva, a téglavető kézműves-kisiparos így jelzi: áll a tisztelt vásárlók rendelkezésére), azután egy rendezett templomkert nagy katolikus templommal. Parkszerű környezet, áthajtunk egy hídon, hatalmas betonkereszt, s az az érzésünk, magyar faluba érkeztünk. A gyermekek románul veszekszenek, egyiknél ostor van, és végigvág a másikon, egy anyuka előrohan a visításra, igazságot tesz románul, de ettől még lehetnek magyarok. Jók a megérzéseink, ráköszönünk az útszélén állókra magyarul, szépen fogadják.

Kocsma-vegyesbolt az út szélén, teraszán idősebbek ülnek egy itallal az asztal körül, mi is megszomjazhatunk ebben a melegben. Az autó rendszámából tudhatják, kifélék vagyunk, adjistent köszönnek, nagy a meleg, megszomjazik az ember, teszem hozzá a köszönéshez. Helyet csinálnak, ülünk közéjük. Kezemben a diktafon meg a pénztárca, rögzíték valamit a beszélgetésből a gyatra

emlékezet megsegítésére. Három öreg üldögél. Két férfi meg egy asszony, a fiatalabbak üveg sörökkel a kezükben messzebről figyelnek. Nincs gond a magyar beszéddel, gyakorlottak benne, a közelben játszó gyermekek románul élik közéletüket.

A kolléga a gombákra tereli a szót, ebből nagyon hamar megvan az egyetértés, én képviselem a laikusokat. Az egyik öreg kicsit be van szíva, a jókedély és a melldöngető nagyotmondás határán, óvatosan terelgetem másfelé is a szót, ezért több beszélgetés alakul egyszerre, italos barátunk időnként dalra fakad, közbevág, nagyon szeret bennünket.

Egy kis rekonstrukció a beszélgetésből:

Arról faggatózom, van-e, volt-e magyar iskola a faluban...

– Én tanultam magyar iskolában.

– *Itt a faluban?*

– Nem, Kalagorban, ott tanultam három évet. Meg voltam három évet Magyarországra, kettőt Törökbe, egyet Jugoszlávba.

– *Amerikában nem volt? (nevetünk)*

– Ott van a fiam. A legkülsőbb. Az egész világ tudja. Ott megnősült, nem akar beszélni velem. Megváltotta a hitit.

– *Milyen hitű lett?*

– Pokoic.

– *Az mit jelent?*

– Azt ki mit tudja. (*Mária néni: Nem vetnek keresztet.*)

Nem mondok én semmit.

– *Most van itt magyar oktatás?*

– Járt itt egy tanító, fölirogatta...

– *Még nem kezdték el ezek szerint?*

– Egzákt nem bírnám tudni. Ne beszéljek...

– Ruzsabokorban jöttem a világra...

– *Hogy hívják magát?*

– Lukács Aurél.

– *Az szép magyar név. És magukat?*

– Klára György. Calare Ionica. Calare Maria.

– *A lányneve mi volt?*

– Puskasu Maria.

– *És honnan való?*

– Lánynyikból. Ott magyar van csak.

– *Az itt van közel?*

- Ponyicsétől még sápte kilometri.
- *A gyermekek nem beszélnek magyarul a faluban?*
- Itt még a kutyák is magyarul beszélnek.
- *Aurél bátyám hányban született?*
- ‘39-be. Hatvanhét évem van. Még nem veszem el. Este megyünk lakadalomba. Nyámok vagyunk.
- *És kétmilliót kell adni? (Roppant tájékozott vagyok.)*
- Akinek van... Ahogy gondolja.
- *Gyerekek vannak szépen a faluban?*
- Van olyan asszony, akinek van tíz gyereke. Olyat itt nem kap, akinek egy-két gyereke van. Ötől fel tízig, olyat kap.
- *Erdőket kaptak-e vissza a faluban?*
- Én kaptam, de nem az egészet.
- *Gombát szoktak vinni a piacra?*
- Mink nem, a cigányok.
- *Sok cigány van?*
- Ott az a nagy kereszt... ott fölfelé mind cigány.
- *Tudnak-e magyarul azok?*
- Nem tudnak. Némelyik még ért belőlük, az öregek.

Beszélgetés közben közelebb jönnek a fiatalok, lejár a kismagnóban a szalag, észrevétlenül kivesszem a kazettát, zsebre rakom, és csak figyelek. Székeket hoznak, már több mint tízen üljük körül az asztalt. Ahhoz képest, hogy a kutyák is magyarul beszélnek itt, a fiatalabb korosztály nehezen beszél magyarul, gyakran románra vált. Mellételepedik Aurél bácsi fia, s próbálunk magyarul beszélni. Nagyon nem megy neki, pedig igencsak mondani akar nekem valamit. Fele magyar, fele román mondatait összerakom, s visszamondom magyarul, ha ezt akarta közölni, akkor bólint, ha nem, akkor újból nekirugaszkodik. Nem számít az, hogyan beszél az ember. Mondom: beszélhet románul valaki vagy magyarul, az számít, milyen ember. Nem ezt akarta mondani. Ő nem tud jól beszélni. Az öreg részeg, mindenfélét beszél, az nem jó. – Úgy érti, hogy mi elvisszük, amit mond? – Az most is megy? – mutat az ölemben a kismagnóra. – Nem megy. – rázom a fejem, és meg is mutatom, üres, még kazetta sincs benne. Neki az apjáról van szó, ne csináljunk bohócot belőle. Meg van győződve, hogy talán még filmezünk is valamilyen fondorlatos, titkos módon.

A gyanakvás mindvégig jelen van, az idősek között ajánlólevél, hogy szót értünk ezen a finnugor nyelven, a fiatalabbak már jó románok. Talán még tudják, hogy a Calare a Klárából lett, de jobb azt is elfelejteni.

5. Bao-bao

A Kós Károly által tervezett Székely Múzeum kertjében ülünk Kakas Zoltánnal.

A létező-nemlétező erdélyi stílusban épült monarchiabeli épület a munkahelye muzeológus riportalanyomnak, akinek kapcsolatai eddig sokat segítettek a csángók között végzett riporterkedéseimnek.

Most is tervezünk, magyarországi csoport érkezik, direkt a csángókra kíváncsiak, Zoli lesz a vezetőjük, én valamilyen laza indokkal elkísérem őket. Egy busznyi magyart odavinni a csángók közé nem akármilyen vállalkozás, bár a kapitalizmus törvényei szerint a vevő szent, s azt adjuk el neki, ami kereslet tárgyát képezi, elképzelhető, hogy látványos utálattal adják tudtukra véleményüket a csángók, de az is előfordulhat, hogy az egészet belengi majd a vendéglátás nyálas szelleme, üzletileg korrekt módon. Azt sem tekintem egészen veszélytelennek, hogy magyarországiakat Moldvába viszünk, hiszen már Erdélyben el szoktak szörnyedni az állapotokon, a szegénységen.

– *Mi is az a bao–bao?*

– A Bao–bao egy néprajzi-környezetvédelmi tábor, amit 1971-ben sikerült elindítani. Olyan célunk volt az első évben, hogy Háromszék egy-egy jellegzetes falucsoportját járjuk be évről évre. Tíz-tizenkét nap egy tábor időtartama, ez idő alatt be lehet járni a területet, gyűjtögettünk néphitre, népi vallásosságra vonatkozó anyagot. Már ekkor benne volt a koncepcióban a kirándulás is a jellegzetes természetvédelmi területekre. Elindultunk '71-ben Zágon, Gelence környékére, és Zágonban még nem volt neve a tábornak. Az első nap, ahogy jönnie kellett, jött a Bao–bao, az elnevezés. Bízom abban, hogy akad valami érdekes történet, ami nevet ad a törekvésnek. A néphitből két dolgot gyűjtöttünk, az egyik a természetfeletti lények, a másik a nagyerejű személyiségek. Első délben jönnek haza, és az egyik, Gáspár Sanyi, aki később MURE elnök is volt, akkor tizedikes gyerek, s mondja, nem is tudta, hogy olyan gyermekijesztő lények is vannak, mint a Bao–bao. Akkor én nagyot ugortam, és ez lett a tábor neve. Akkoriban volt divatos Heyerdahl Aqu-aquja meg Kon-Tikije...

– *Erdélyben ezzel ijesztgették a gyermekeket?*

– Igen. Ha gonosz, akkor elviszi a Bao–bao.

– *A kezdetek a Ceaușescu-érára esnek. Nem volt gyanakvás, keresztbe tevés, vádaskodás?*

– '75-ig sikerült így megszervezni, én '71-ben a megyei KISZ-nél dolgoztam, és elnézték ezt nekem, sőt örvendeztek, hogy egy ilyen vagány dolgot csinálok. A

legelső táborba a gyerekeket az Ifjúmunkás című lapon keresztül gyűjtöttem be, egy kis hirdetést adtam föl a szilveszteri számban, megbeszéltem a főszerkesztővel, aki Cseke Gábor volt, egy kis keretben hozta, én álnéven szerepeltem, hogy túratársakat keresek egy háromszéki nagy havasi körútra. A hirdetés nyomán harmincvalahányan jelentkeztek, és ez már nem túra, hanem tábor lett. Cseke Gábor akkor írt egy cikket, lerántotta rólam a leplet... De a megyei KISZ-bizottság első titkára azt mondta, ebben van fantázia, csináljuk ezt a KISZ keretében. Akkor még nem voltak olyan idők, hogy minden gyanús, amit a magyarok művelnek. Mi több, nekem kiszállási pénzt is adtak, a gyermekeknek útiköltséget fizettek. Így hívhattam szórványvidéki gyermekeket. Első és második évben simán ment, a harmadiktól kezdett rázóssá válni. Akkor már az Agronómusok Házánál dolgoztam, s ott támadt az ötlet, hogy burkoljuk az egészet etnobotanikai köntösbe. A következő évben már úgy sem ment, sokáig honismereti túrákat szerveztem Bao–bao címen.

– *Hová sikerült eljutni ilyen módon?*

– Fölkereshettük például Magyarigent. Vasúton indultunk el, lehetett egyfajta körjegyet venni, kötelező három megszakítással, mi tizenkétszer szakítottuk meg. Magyarigenen ma már csak két magyar ember jár a templomba, akkor, '85-ben, tízen ha lehettek, de már akkor a tiszteletes urat elparancsolták otthonról, hogy ne tudjon velünk szóba állni. Mindenütt megszervezték azt, hogy furcsamód valami megzavarta a mi táborunkat, túrázásunkat. Például jött egy részeg pásztor, éjszaka ott zelegorkodott, húzkodta ki a sátkarókat...

Az országos táborok a végén magashegyi túrákká alakultak. Nagyon éreztem, hogy nem hagynak békét nekünk. '90-től visszaalakult a dolog az eredeti helyére. Kisbaconba mentünk, ott volt a tábor első hat napja, a Benedek Elek emlékház parkjában volt a tábor, és Elek apó sírjánál határoztuk el, hogy ezután úgy folytatjuk, ahogy megkezdtük '71-ben. Óriási nagy gyaloglásokat rendeztünk, volt, hogy Gyimesen leszálltunk a vonatból, és a Gyimesből kirajzott kis falvak során mentünk át: Kósteleken, Egerszéken, Csinódon...

– *Ez már Csángóföld...*

– Igen. Lassúági csángók.

– *Mit jelent a lassúági?*

– '34-35-ben a felsőloki csángóknak egy pár családja leköltözött a Lassúágba, ott vettek maguknak, szereztek földet, letelepedtek. Ugyanúgy, ahogy a korábbi csángó települések. Egerszék például 1892-ben. Lassúág pedig 1935-ben. Fölvásárolták és letarolták előtte az erdőt mindenféle vállalkozók, s alkalmassá vált a terület a betelepülésre. Körülbelül olyan magasságban van, mint Gyimes, az éghajlati viszonyok passzoltak.

– *Bekerült a képbe Gyimes meg a csángók. Más csángó településeken, vidékeken is járt a Bao–bao?*

– Voltunk Klézsén, Lujzikalagorban.

– *Utóbbi mennyire magyar?*

– Színtiszta magyar. Az egy csoda. Ott még a diktatúra alatt is megfordultak magyarok. A Csernik család például meglehetősen keményen állta a sarat... És most pont Lujzikalagor maradt ki a magyaroktatásból, amit innen nézvést nem tudok megérteni.

– *Őrzik a magyarságukat?*

– Igen. Például most kijönnek a futásfalvi búcsúra, egy autóbusznyi csángó-asszony, férfi, végigjárják a keresztútját, ott vannak a somlyói búcsún, Magyarországra mennek...

– *És a környezetvédelem?*

– '94-ben sikerült a Lassúágban bekeríteni egy természetvédelmi területet európai környezetvédős pénzekből, ott az egykori lassúági csángó iskolát béreltük tíz évig. Pontosabban az idén lenne ott a tizedik tábor, amit, sajnos, már nem tudunk ott tartani. Tavaly egy pásztor bement a védett területre, elkezdett kasarazni, ami azt jelenti, hogy bekeríti a juhnyáját éjszakára egy kasárba, ott tartja őket 6-7 napig, mindent lelegetnek és összetaposnak, aztán a kasarat átfordítják, egyik lészája marad, és vonulnak arrébb. Így végigment a természetvédelmi terület egy részén.

– *Van erre törvény?*

– Törvény van, de akárkinek mondom, elengedik a fülük mellett. Írtam leveleket a Környezetvédelmi Minisztériumba, két osztályra, nekem azóta senki nem válaszolt. Nyilatkoztam rádióban, megírtam magyar és román sajtóban – semmi változás.

– *Kié a terület?*

– Állítólag még nincsen telekkönyvezve. Alighanem a román állam tulajdona. Gondolom a törvények között afféle is van, hogy ha valaki használ egy földet mittudomén hány évig...

– *Magyarországon van ilyen, elbirtoklásnak nevezik.*

– Valószínűleg ez nálunk is megvan, s el kellene indítani a telekkönyvezési eljárást. A terület a természet- és tájvédelmi körzet közepén van. Szigorúan védett területként kellene kezelni, mert ez havasi mocsárvidék vagy lápvidék, ahol nagyon sok ritka jégkorszaki maradványnövény él. Szibériai hamuvirág, háromlevelű vidrafű és egyéb növények, amelyek miatt szükséges a védettség.

– *Gondolom, a népszokásokkal és a csángók életével is sikerült valamelyest megismerkedni.*

– Célunk a néphit kutatása volt. Lujzikalagorban egy téli tábort szerveztünk, és a Gyimesek után sok meglepetésben volt részünk. Például találtunk egy öreg bácsit, aki nem tudott románul. Ünnepi előkészületek voltak, nagyjából megkínáltak bennünket mindennel. Ott egy kicsit keletiesebb az építkezés: építenek egy házat, s akkor bővítik olyan mód, hogy mellé csak úgy felhúznak egy kicsi szobácskát... A tetőt így megnyújtják, és alákerül egy kuckó. Én például egy

olyan kis lyukban aludtam, ahol kis tűzhely is volt betéve meg egy ágy, ahol ketten alig fértünk el, de muszáj volt meglenni, mert szűkös volt egyáltalán. Egy olyan lakást adtak nekünk, ami már rég fel van hagyva, ilyet már ők sem használnak, de az nekünk nagyon eredeti volt. S abba a kis kuckóba, amit a lenyújtott tető alá építettek, annak volt egy pindurka ablaka, nem nagyobb, mint egy 15x15-ös négyzet, előtte függönyke, és ha azt elhúztuk, akkor egy kis keskeny utcára láttunk ki... Olyan vidám napokat éltünk Szilveszter táján, sokszor már a kontyalávalót bevették az asszonyok, túlbeszéltek bennünket, akkor is mondták, ha nem kérdeztünk, sőt szerepeltek.

– *Találkoztál-e azzal, hogy a székelyekkel csúfolgatják egymást? Rivalizálnak vagy kölcsönösen lenézik egymást? Talán a Csánglia is székely eredetű csúfnév.*

– A régi falusi világban már a szomszéd falut is lenézték, csúfolták, vagy Alszeg-Felszeg...

– *Nem lehet az, hogy a székely annyira „magyar”, hogy érezteti a rosszállását az elrománosodó csángóval?*

– Felső-Háromszéken, ahol nagyon konkrét és mindennapi volt a kapcsolat, terményeket cseréltek, különösen a román világ után, ott én úgy láttam, hogy ők tisztelték a csángókat. Pontosan azért, mert ismerték a nyomorú sorsukat.

– *Székely diákjaim mondták: azok nem lehetnek székelyek, mert ahol a pityóka nem terem meg, ott a székely sem marad. De egyértelmű, hogy odafigyelnek a különbségekre, hogy az egyik kinn hordja az inget, a másik betűri a nadrágba. Bár a népviselet eltűnőben van.*

– Tudod, mi az érdekes? A gyimesiek arra az emberre, aki bármikor képes akár román is lenni, azt szokták mondani, hogy képes akár az ingét is kiereszteni. Mondják ezt ők, akik kieresztett inggel járnak!

– *Mondj néhány szót még a Bao–bao jövőjéről, terveiről!*

– Most, hogy közeledünk a 35 éves évfordulóhoz, ami jövőre lenne, ha megsegít bennünket az Isten... Kell több ember, aki ezt tovább viszi, egy ember ezt nem képes végigvinni.

– *Utánpótlást kell nevelni.*

– Ki is van nevelve, vannak néprajzosok már, nem egy, de azoknak mind úgy alakul az élete, hogy már nem tud hátizsákot venni a hátára és végigmenni azon a hegygerincen. Lehet, hogy nem mehet a régi módon tovább: hat nap gyűjtőmunka, hat nap hegymászás. Erre gondoltunk, amikor fölmerült, hogy jó lenne egy erdei iskolát kialakítani valahol Felső-Háromszék peremén, a Nemere-hegy nyugati lábánál. Egy tájvédelmi körzet közepén, kialakítanánk egy konferenciatermet és egy szálláshelyet.

– *Tehát ott épülnie kell valaminek.*

– Mert erdei iskola igazából az, amit mi ilyen megnevezés nélkül is csináltunk eddig. Nagyon jó lehetőség lenne arra is, hogy magyarországi diákok erdei és erdélyi iskolai oktatásban részesülhessenek.

- *Körülbelül hányra tehető a baós gyerekek száma, már akik felnőttként támogathatják az ügyet?*
- Olyan négyszázra. Van, aki doktorált néprajzból, Keszeg Vilmos például. Van felnőtt jogász, és még mindig visszajár.
- *Utolsó kérdés: te hogyan látod a csángó ügyeket? Arra gondolok, hogy az idősebbek még szépen beszélnek magyarul, a középgenerációk inkább csak értik, s nem beszélnek, a legfiatalabbak pedig inkább románul beszélnek. Visszafordíthatatlannak látszik az asszimilációs folyamat.*
- A kilencvenes fordulat szerintem a legutolsó pillanatban jött. ‘89-ben úgy láttuk: ez már be van harangozva. Most pedig gyerekek végeznek magyar iskolákat. Működnek oktatási programok, oda lehet/szabad utazni. Példák vannak a csángó gyerekek előtt, akiket lehet követni. Például Ianku Laura Magyarfaluból, ő Magyarországon végzi a negyedik egyetemet, mesegyűjteménye, verseskötete jelent meg. ‘90-ben jött át Magyarfaluból, úgy, hogy előtte nem végzett magyar iskolát.

Egy önkéntes csángó: Hegyeli Attila

Csak egy negyedórára rabolom el Attilát, mondom a társaságának már jóval tizenegy után, de lesz egy óra is a beszélgetésből. Nagyon érdekel az elindított oktatási program. Egyetértünk abban, hogy semmi értelme a látszatpénzek osztásának látszattervekenységéért. A klézsei iskola betonlépcsőjére telepszünk le, én a jegyzetfüzetemre, ő egy ajándékba kapott könyvre ül, és társalgunk a somoskai éjszakában.

- *Kezdjük azzal, Attila, hogyan és miért kerültél ide?*
- Elvégeztem Kolozsváron a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a magyar-néprajz szakot, és elsősorban néprajzusként kerültem ide. Ugyan már középiskolásként is jártam itt, aztán néprajzusként kutattam Moldvában, gyűjtöttem, dolgozatokat írtam. És egyszercsak, az egyetem vége felé, rájöttem, hogy ide nem gyűjteni kell jönni, itt már könyvespolcnyi szakirodalma van a kérdésnek, mindenki elsiratta, megírta, eltemette a csángókat, történetesen ő volt az utolsó kutató, akinek még sikerült felgyűjtenie ezt meg azt. Azzal lett még egy könyv a polcunkon, viszont senki nem tett semmit, még az átkos világ után sem... ‘90 után, hosszú éveken át nem történt semmi.
- *Egy-két kezdeményezés, elszigetelten akadt. Szabófalván például Perka Mihály próbálkozott a magyar nyelv oktatásának bevezetésével.*
- Igen, voltak kezdeményezések. De Szabófalva más kérdés, ott a harminc éven aluliak már nem is értik a magyar nyelvet. Ott anyanyelvoktatásról nem, legfeljebb idegen nyelv oktatásáról lehet szó, és ott az érzékenységek is mások. Itt elsősorban Bákó megye az, ahol menthető még a mundér. Itt kellene erőnket

összpontosítani, ahol a magyar nyelv anyanyelvként létezik, még akkor is, ha kevert nyelvű vagy kétnyelvű közösségről van szó.

– *Térjünk vissza az önéletrajzi fonalhoz. Hol találtad meg a feladatod, avagy a feladat téged?*

– Mikor ide kijöttem, és láttam, hogy vannak emberek, akik különösebb előképzettség nélkül nekifogtak magyar nyelvet tanítani, s láttam, hogy ők maguk sem tudnak írni-olvasni magyarul, akkor azt mondtam, hogy ez így semmiképpen nem jó, hogy én mostantól nem azzal foglalkozom, hogy kikaparjam a különböző alapítványoktól a magam részére a kutatási pénzemet, erről írok egy nagyon szép dolgot, és azzal el legyen az egész intézve. Nekem, ha az Isten úgy adta, hogy néprajz szakot végezhettem, és megértem ezeket az embereket, nemcsak mint kuriózumot, hanem szakmailag is érteni vélem a történéseket. Azon kívül pedig magyar tanári képesítem is van, azon felül pedig fiatal is vagyok, tehát belefér, akkor miért ne fognék neki... Így lettem én az első moldvai magyartanár, aki diplomával rendelkezik. Ez volt kétezerben. Mondhatjuk úgy is: nyolcvankilenc-től kétezerig előrelépés a magyaroktatás tekintetében Moldvában nem történt.

– *Eltelt tíz év a forradalom után, amikor már lehetett/szabadott volna...*

– Így igaz. Voltak kérvényezések, aláírásgyűjtések, kisebb akciók. Viszont se nem fogták össze, hogy több falura kiterjedjen, sem pedig rendszerszerűen nem gondolták végig. Az első évem úgy telt el, hogy a menyasszonyommal, aki szintén székelyföldi, elkezdtünk dolgozni itt, Klézsén.

– *Szeretetből?*

– Már akkor a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával kezdtük, és azóta is ez a kapocs tartja bennünk a lelket. Pályáztunk és úgy nyertünk támogatást. Utána ősszel azon gondolkodtunk, hogy ezt nem érdemes egyetlen faluban, ez nem tét, hanem ki kell bővíteni. Lassan újabb kollégákat kerestünk, szakképesített tanárokat, akik vállalták, hogy egy-két évre kijönnek Moldvába.

– *Fizetés kell, lakniuk kell valahol...*

– A szervezési részét is meg kellett oldani, mert a román állam egy árva fityinggel nem járult hozzá. Írtam sorozatban a pályázatokat. Ez volt a kezdeti állapot. Bérelt termekben kezdtünk el tanítani, magánházakban. Akkor jöttek a problémák. De jöttek az ötleteink is. A szülőket közjegyzőhöz vittük, ahol nyilatkoztak: valóban akarják, hogy a gyermekük magyarul tanuljon az állami iskolában. Egyszerre több faluban kezdeményeztünk. Miután ezt teljesen szabályosan leadtuk, a törvény utolsó betűjét is betartva, utána politikai úton is, meg mindenféle lobbytevékenységgel elértük, hogy ez fentről is meg legyen támogatva. Három évvel ezelőtt két faluban, Klézsén és Pusztinán, lehetett indítani ötven év után először az iskolában is magyar nyelvtanítást. Én voltam a klézsei első hivatalos magyar tanár.

- *Jogilag te tagja vagy a klézsei iskola tantestületének?*
- Ez úgy néz ki, hogy az iskolán kívüli része a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének és a Csángószövetségnek a közös programja. Ebben huszonnégy tanár vesz részt, és tizenegy faluban zajlik. Mind a huszonnégyen a pedagógus-szövetség alkalmazottai vagyunk. A szervezési, politikai háttérügyeket a csángó-szövetség intézi. A szakmai és pénzügyi felügyeletet a pedagógusszövetség látja el. Ezen felül az állami iskolák egy másik konstrukcióban vannak.
- *Találtak itt helyben hadrafogható tanerőt?*
- Nem, nincsenek ilyenek, sajnos.
- *Van az oktatási törvényben egy passzus, amely szerint, ha valamennyi szülő kérvényezi, hogy induljon például modellező szakkör, akkor indítanak ilyent. Ezen az elven nem kérhetnék a magyar nyelv államilag finanszírozott oktatását?*
- Ezen a nyomon járunk. A törvény azt mondja: ha egy községben hét gyerekre van kérvény, akkor az államnak kötelessége elindítani a képzést.
- *Az itt – gondolom – minden faluban megvan.*
- Első esztendőben, az egész megyéről beszélek, két faluban volt 24 kérelmezőnk, második esztendőben volt 170 kérvényünk, most, 2004 szeptemberétől, 250 gyermekünk van, aki tanul. Azt mondhatjuk, lavinaszerűen növekszik, mert attól a pillanattól, amikor megtörik a jég, elindulnak a folyamatok. Látja az egész falu, hogy egy évig jártak a gyerekek, beírtuk a katalógusba, hogy magyar nyelv, jegyet kaptak, és túléltek az egész történetet, akkor természetesen föl-szusszannak, és sokkal könnyebben vállalják... De egyetlen szülő sem volt, ne mondjak egyetlen se, de nagyon kevés szülő volt, aki önkéntesen jött hozzánk, megkeresett volna, hogy én ezt akarom.
- *Inkább ti kerestétek őket.*
- Ez Csángóföldön még sokáig így lesz. Ezt le kell járni, egyenként, szülőtől szülőig. Ebben a kollégáimnak hatalmas az érdeme. Ez csak annak a tanárnak sikerülhet, aki ott él a faluban, szerez magának tekintélyt, elismertséget, a gyerekek szeretik, a szülők elfogadják. És nekik megteszik a szülők, bár tudják, hogy ebből kényelmetlenségek származnak, s megírják a kérvényt, bemennek a közjegyzőhöz. Sajnos, csak így, lépésről lépésre lehetett ezt bővíteni. Óriási eredménynek látom, hogy jövőre már 24 hivatalos állami iskolában működő csoport fog létezni.
- *A gyermekek miben fejlődnek? Nyilvánvalóan van valamennyi anyanyelvi alapjuk, amire építeni lehet. De egyértelműen más a pedagógus feladata, mint mondjuk egy erdélyi iskolában.*
- Egészen más. Itt a gyerekeket, még akkor is, ha tizenkét évesek, ha először jönnek magyar órára, akkor először az ábécé tanításával kell kezdeni, nekik nem volt ahonnan megtanuljanak írni-olvasni. De van nekik egy anyanyelvi tudásuk, ezért ez lényegesen könnyebb, mintha idegen nyelvű gyermekeket tanítanánk. Tapasztalatunk szerint egy év alatt el lehet érni azt a szintet, amit a magyar

iskolában tanulók tudnak, mondjuk helyesírásból, negyedik-ötödik osztályos korukban.

(Gyerekek jönnek ki az iskolából, csattog a vasajtó, fölismerik Attilát a sötétben, s hangos Buna seara-val köszönnek.)

– *A csángó évkönyvben láttam egy fotót, amely valamilyen csángókonferencián készült, s az elnökség előtt hatalmas transzparens: Noi suntem români. Mi a helyzet a magukat romának valló csángókkal? Ellenséges a viszony?*

– Van egy Dumitru Mărtinaș nevezetű „ellenzéki” szervezet, amelyik szintén csángószervezetnek vallja magát, a román identitású csángók szervezete, nekem ezzel nincs semmi problémám. Ezt el kell fogadni. Ma már vannak olyan katolikus moldvai emberek, akikről elképzelhető, hogy magyar származásúak, a mi szemszögünkből, ők viszont romának tartják magukat. Ez szívük joga, ebbe nekünk nincs jogunk beleszólni, és nem is érdemes. Mi azokkal tudunk foglalkozni, akik hajlandóságot mutatnak afelé, hogy felismerjék, ez valóban érték, ez a középkori nyelv...

– *De kinevetik, ha magyar környezetben megszólal!*

– Ez a magyar közvélemény hibája, beleértve a székelyföldieket is. Nem kell kivételt tenni, a teljes magyar nyelvterületen gúnyolódni a másképp beszélőkön, tisztelet a kivételnek, mert azért mindenhol élnek értelmes emberek. De az tény, hogy a vendégmunkások, több ezer csángó dolgozik Magyarországon, ők nem megerősödött magyar identitással jönnek haza, hanem csalódással. Mert őket sem a munkaadó, sem az állam, sem a munkatársak nem tekintik magyarnak.

– *Ebben tudtok-e segíteni?*

– Mi magyar köznyelvet tanítunk. Nyolcadik osztályig foglalkozunk a gyermekekkel, és a mi rendszerünkhöz tartozik egy továbbtanulási modell is. Száznegyven diákunk van, aki magyar középiskolában tanul tovább, az ösztöndíjaikat, támogatásukat mi próbáljuk fedezni, és gyakorlatilag a mi támogatásunkkal magyar egyetemet is végezhetnek. És merem remélni, ők olyan magyar identitású és magyar kultúrán nőtt fiatalok lesznek, akik később munkájukkal, remélhetőleg itthon, de akár máshol szolgálják ezt az ügyet.

– *Hallottam ilyet, lehet, hogy eleve elvetélt ötlet, hogy Bákó elbírna egy magyar középiskolát. Te hogyan látod?*

– Ez egyelőre korai. Erről lehet és kell beszélni, viszont még nem kivitelezhető. Nem pénzkérdés, arról van szó, hogy egy középiskolát akkor lehet működtetni, ha képesek vagyunk arra, hogy az a középiskola valamennyire minőséget is produkáljon. Másrészt, ha létrehozunk egy középiskolát, akkor annak a gyerekeknek, aki magyarul szeretne tanulni, csak egyetlen szakot tudunk fölajánlani. Valamilyen szakosodást meg kellene valósítani, nem tudom, milyen osztályt hoznánk létre, humán, matematikai vagy informatikai osztályt, de nyilvánvalóan valahogy döntenie kellene. Nem tudunk nyolc-tíz profilú iskolát kínálni magya-

rul, nem beszélve arról, hogy tanárookra is szükség van... Romániában minden középiskolás osztálynak van valamilyen profilja. Tizennégy éves korban a gyerekeknek választaniuk kell. A dolog másik oldala: Csíkszereda például magyar nyelven a teljes oktatási választékot kínálja, és itt van két és félórányi autóútra. Azt is nagyon kétlem, hogy politikailag és adminisztratív úton nem tennének ezer helyen keresztbe az ügynek.

– *És ha egyházi úton? A katolikus egyház rengeteg intézményt működtet a világban, a csángók meg mind katolikusok...*

– A katolikus egyház?! Az az intézmény, amelyikkel a legtöbb bajunk van! A magyarországi és az erdélyi egyházak is távol maradnak, nem is igen akarnak jönni Moldvába. A püspökségeknek megvannak a fennhatósági területei.

– *Volt ütközések az egyházzal?*

– Egyfolytában kiprédikálnak, ezt már megszoktuk. Aki ilyesmit akar csinálni, az az egyházzal, a polgármesterrel, a tanfelügyelőséggel, prefektúrával általában szembekerül. Ez van. Olyan ellenséges közegben dolgozunk, ahol az állam összes intézménye plusz az egyház ellene van a létünknek, és ezért sem tartom kivitelezhetőnek egy középiskola létrehozását. Egyelőre, szerintem, annak kellene prioritást élveznie, hogy az a tíz-tizenöt falu, ahol még nem vagyunk jelen, de ahol a gyermekek még magyarul játszanak az utcán, hogy ott is legyünk jelen. Ahol pedig jelen vagyunk, ott fejlesszünk. Mert az sem megoldás, hogy például Külsőrekecsinben van 180 gyerek, és hozzá két tanár. Ott már olyan túlterheltsége van a programnak, hogy újabb emberre volna szükség. A falu többsége már odaállt az ügy mellé, ilyen esetben nekünk sem szabad leállni. Egy-egy új falu bekapcsolása a programba tanévenként kétmillió forint.

– *Honnan jön össze a költségvetés?*

– Arra a tíz falura, ahol működünk, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától van támogatás, és ígéret a jövőre. Bár csökkent a támogatás egy picivel, de amit eddig csináltunk, azt fenn tudjuk tartani. De nem tudjuk bővíteni. Ez a legnagyobb probléma, mert tíz-tizenöt év múlva már nem lesz mit bővíteni. Ezekben a falvakban: Lujzikalagorban, Tután, Gajdán, Szőlőhegyen, Forrófalván, ahol egyből el lehetne indítani a magyaroktatást, tizenöt év múlva már nem lesz, akinek tanítsunk magyar nyelvet. Ha most nem mozdulunk, akkor ez veszett fejsze nyele. Azt mondom: most egy kicsit félre kellene tenni a fesztiválokat, a CD- és könyvkiadásokat, ami egyébként fontos, és senki ne értse félre, amikor ilyesmit nyilatkozom, ebből örökké baj van, de itt nem erről van szó. Meg kell értenünk: ha most nem szervezzük meg kellő energiával a csángók anyanyelvi megmaradását, akkor tizenöt év múlva nem lesz akinek fesztivált szervezzünk.

– *Hány évre teszed azt, ha ez a program sikeresen folytatódik, hogy megjelenik itt a csángó-magyar értelmiség? Van erre esély?*

– Van. Halvány, de van. Eléggé szkeptikus vagyok a tapasztalataim alapján abban a tekintetben, hogy hányan jönnek vissza a szülőföldjükre, és hányan keresik másutt a boldogulást. De nem kell kétségbe esni, mert itt rengeteg gyermek van. Az erdélyi szórványterületekkel ellentétben: először is ez nem szórvány, hanem tömbvidék, csak olyan, ahol egy faluban mindenki beszél magyarul, csak az embereknek nincs magyar polgári öntudata, például ebben a faluban, ahol most beszélgetünk, Klézsén, körülbelül ezer diák tanul az iskolákban, képzeljünk el egy szórványközséget bárhol, ahol ezer gyerek van, aki tud beszélni magyarul, tehát tömbként kezelendő. Viszont olyan tömb, amely támogatás nélkül egy-két évtized alatt elrománosodik.

– *A magyar állam által nyújtott támogatás, amit a szülőknek adnak, itt kijár azoknak, akik résztvesznek a programban?*

– Igen. Akik rendszeresen eljárnak a magyarórákra, azok segítségünkkel megkapták eddig egy alkalommal.

– *Jelenthet ez motivációt?*

– Mindenképpen. Fontos lenne, hogy ezt a magyar állam az óvodásokra is kiterjessze, azoknak egyelőre nem jár, mert akkor itt is, gondolom másutt is, az óvodáskorú gyermekek szüleit is motiválni lehetne. Nyilván nem csak emiatt járnak a gyermekek, de ez is nyom a latban.

– *Ki az, aki tudna segíteni? És mi lehetne az a segítség, ami lendítene itt az ügyeken?*

– Egy politikai döntésre van szükség. A román államnál az RMDSZ-nek kell lobbiznia, eddig is ők segítettek, ezután is ők kell segítsenek abban, hogy működhessünk, dolgozhassunk. A magyar állam részéről nem a meglévő alapokat kell növelni, hanem tudatosan a Kárpátoktól keletre eső területekre kell irányítani. Tehát az a pénz, amit a csángókra van szánva, az ide kerüljön.

Hétfalu

Illyefalvára én viszem ki Szentgyörgyről az idegenvezetőt, Kakas Zoltánt. Hozott nekem egy csángómagyar évkönyvet, kiadta a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége 2004-ben. Összeismerkedünk a turistacsoport vezetőjével, azután ők eltűnnek, össze kell szedniük a busznyi népet. Addig beülök az autóba, s olyan izgalmas olvasmányokba mélyedek, mint *Alapító okirat, Bírósági végzés, Külső-rekecsini fesztivál, Tevékenységi beszámoló*. Ironikusnak tűnhet a megfogalmazás, de igazából a dokumentumok, számok, adatok mondanak nagyon sokat egy közösség életéről. A többi csak értelmezés. Van táncház-program, csángó napok különböző magyarországi helyszíneken, oktatási program, nyaraltatás, szeminárium, politikusok látogatása mindkét nemzet részéről...

A hivatalos népszámlálási adatok is tanulságosak, sokatmondók. Például Klézse, ahol emlékeim, tapasztalataim szerint bárkire ráköszönhetsz az utcán egy jónappal, minden esetben magyarul szól a válasz: lakossága 6903 fő, ebből 6752 katolikus (azaz: magyar), s ehhez képest 108-an vallják magukat magyar és 305-en csángó nemzetiségűnek. A román népszámlálás nagy trükkje: kínálja a csángó és a magyar identitást, ami természetesen csak megosztja azokat, akik valamennyire vállalni merik a nem román skatulyát. Klézse esetében még összeadva a két mennyiséget is igen kis hányadot kapunk. De Pusztinán, ha összeadjuk a kétféle identitást, akkor már közel van a magyarság a húsz százalékos határhoz, ami azt a következményt vonhatná maga után, hogy magyar nyelvű helységnevtábla, feliratok az intézményeken...

A katolikusok száma elég jó viszonyítási alap, hiszen a több országba, fejedelemségbe szétszórattott románság államisága, közössége a nyelven kívül az egységes vallás volt. De Szabófalván például s a környező falvakban alig találni magyarul beszélőket, miközben mind katolikusok. Az elrománosodás fázisai tanulmányozhatók a különböző falvakban.

A könyv végén: tevékenység képekben, színes fotók ünnepekről, eseményekről, programokról. Köztük, amin megakadok: a Jászvásári Csángó Szeminárium, amelynek címe: *A csángók eredete, nyelve és kultúrája* – ennek a szemináriumnak a résztvevői ellátogatnak Szabófalvára, a megörökítő fényképen két román zászló között transzparensre festett felirat: *Săbăoani noi suntem români* (Mi, szabófalviak románok vagyunk).

Kérdés számomra, a moldvai tapasztalatok nyomán, hogy megéri-e ott magyar-nak lenni? Pfuj, piszkos haszonelvű gondolkodás! – szólal meg a vészcsengő, kiátkoznak, megköveznek, ha így teszed fel a kérdést. Nem Erdélyben vagy Magyarországon, hanem Moldvában. Ott más visszhangot vet a szó.

Úgy belemélyedtem az évkönyv izgalmaiba, hogy a busz az épület mögött egyszerűen elment, nekem elfelejtettek szólni, csak arra figyelek föl, megszűnt a nyüzsgés az épület körül.

Hétfalu szinte Brassó külvárosának tekinthető, áthajtok a hős városon, nem fordulok el a kereszteződésben Bukarest felé, s máris előttem a tábla: Săcele. Rövid autózás után már látom is a magyar rendszámú buszt, leparkolok mellette. Egy őszhajú férfiú álldogál a kapuban, kérdésemre pontosan megmondja: a busz utasai a szemközti épületben működő múzeumban vannak. Nem megyek utánuk, beszélgetünk kicsit a helyi viszonyokról. Elmondom: újságcikk készül, szívesen tájékoztatnék a helyi viszonyokról, pár napja zajlottak a helyhatósági választások, milyen is itt a helyzet. Szívesen beszél velem, de a nyilvánosságot nem vállalja. Volt magyar polgármester-jelölt, de eladta magát, paktumot kötött a kormányzópárttal. Ezek a helyi politikusok is, kivétel nélkül, mind a saját meggazdagodásukkal törődnek. Szebb lenne az általános elégedetlenség megfogalmazása konkrétumokkal és célbataláló kritikával, de nem erőltethetem. A családi viszonyok: alacsony a nyugdíj egy végigdolgozott élet eredményeként, a

felnőtt, családos gyermekek Németországban dolgoznak, spárgát szednek (tudja, az egy burján, amit arrafelé megesznek), a pénzt hazahozzák, így tudnak megélni.

Csapatban jönnek ki útitársaim a múzeumból, magyar érzékenységük lázadozik a székelyföldi tapasztalatok után: egy magyar vidéken román múzeum működik, sehol egy magyar nyelvű felirat, sehonnan nem derül ki, hogy itt többféle nemzetiségű, ajkú emberek éltek évszázadokon keresztül békességben. Egy helybeli népművész lakása/műhelye a következő célpont, a fiatalasszony hagyományos szövőszékeken állít elő szötteseket, látványosság és vásárlási alkalom egyszerre. Lehet forinttal és lejjelel is fizetni.

Cimbor Izabella

– *Ez a falu, ahol vagyunk...*

– Négyfalu. Románul: Săcele.

– *De ezen belül mindegyiknek van neve...*

– Ez Türkös.

– *Láttam egy újságcikket a Brassói Lapokban, amely Önről szólt.*

– Örvendek azt, hogy megírták, amit azelőtt nem írtak. Hogy erre a szép mesterségre a Jóisten vezetett rá...

– *Azzal a kényszerrel, hogy munkanélkülivé vált, és megélhetést kellett keresni?*

– Az alkalom hozta, mert addig én nem kerestem volna ki, mert kézimunkával nagyon nehéz a kenyeret megkeresni. Türelmi próba, sok idő, és pontosságot igényel. Én szívesen csinálom.

– *S ebben most jól érzi magát?*

– Igen.

– *A család és az ősök. Mit tud az eredetről?*

– A csángók, vagy a mi családunk?

– *Mindkettő, de inkább a családi hagyományokra vagyok kíváncsi.*

– Édesapám részéről itt laknak talán amióta jöttek a csángók, nem tudom, milyen régóta. De nagytatám s dédnagytatám idevalósi kiskereskedők voltak, a Sipos család, Molnár család a másik nagytatám, ők földművesek voltak... Eddig mondtam a dédszüleimet, most nagytatám, ő pedig a repülőgyárban dolgozott.

– *Az a generáció kezdett elhelyezkedni az iparban...*

– Édesapám ugyanúgy mester, ezermester volt a sörgyárnál, ő is abbahagyta, és nekifogott kertészkedni.

– *Munkanélkülivé vált a forradalom után?*

– Nem, ő még azelőtt. Jól ment ott, de úgy gondolta, egyébre képes, mint hogy a gyárban maradjon. Van már húsz év régisége a kertészkedésben. Ma már a testvéremék vették át.

– *Ez egy vállalkozó család.*

– Ahogy visszagondolok, így fonódik össze minden.

– *Meddig tartott az ön vállalkozásában a tanulási időszak?*

– Az hamar ment, mert a kézimunkához értettem, kiskorom óta bogoztam, varrtam, de a szövésben nem volt semmi ismeretem. De hogy valami különleges is legyen, akkor érdekelt, hogy megtanuljam, és tényleg, amilyen szeretettel bevezettek ebbe a munkába, akkor könnyű volt felfogni. Állandóan számolni kell, és nagyon jó, mert kikapcsolódás a világi, a mindennapi munkából.

– *De azért ez is munka.*

– El lehet fáradni benne, de egy olyan jóleső fáradtság. Mert eltelik az egész nap, és én még dolgoznék, csak már nem bírom.

– *Ennek a tevékenységnek az az eredete, hogy az emberek elkészítették a saját ruhaneműiket, használati tárgyaikat. Nem gondolja, hogy elmúlt az a világ?*

– Mindig úgy van: a kezdet és a vég. Amikor elérünk valamihez, ami már nem megy, akkor kezdjük előlről, hogy hol is hagytuk abba.

– *Ennek most mi a funkciója?*

– Egy, hogy a hagyomány továbbmegy. Tudom, hogy a népművészetben ezek mind ábrázolások, mind kommunikáción alapszik... Díszítőművészet, szerepel az életben, mert a mennyiség, hogy mennyi kézimunka van egy szobában, az a nőnek a szorgalmát jellemzi.

– *Hagyományosan. De most ott a gyári bútor, a bolti függöny...*

– Nekem azokkal szomorú a ház. Ezekben élet van. Tudom, amikor megszőttem, akkor jókedvvel csináltam.

– *A hétfalusi csángók őrzik ilyen formában a hagyományt?*

– Megvannak. Amikor nekifogtam szőni, akkor igyekeztek azzal segíteni, amivel tudtak. Volt, akinek volt két-három darabja, elhozta, lenézni a mintát, meg hogy elképzeljem: mekkora volt, milyen színeket használtak. Voltak tanárok, akik könyveket hoztak.

– *Gondolt már arra, hogy népművészként bejegyeztesse magát?*

– Egyelőre gondoltam, megpróbálom, mennyire tudom elsajátítani, mennyire tudom megszeretni. Mikor látom, hogy igen, akkor úgy szeretném...

– *Magyarországon vagy itt? Nem vagyok tájékozott. Létezik valamilyen szövetség?*

– Itt a vidék turisztikailag Branhoz tartozik, én ott nem tudnék érvényesülni. Elmentem és próbáltam a darabjaimat nekik eladni, de ők nem árusítják azilyent. Ahol keresettek, az Erdély. Voltam táborban Szárhegyen, Udvarhelyen,

Szentgyörgyön, elmentem, megnéztem. A turisták is felkeresik ezeket a vidékeket, és a magyaros dolgokat keresik.

– *Gondolom, most már szakértővé vált ezekben a kérdésekben. Van egy önálló forma és színvilág, ami a hétfalusi csángókra jellemző?*

– Én megtartom a helyi jellegzetességét ennek a szőttesnek. Eleinte, amikor nekifogtunk, mi is a különbséget próbáltuk megkeresni. Csángó asszony szövő, székely asszony szövő? A minta tömörsége az, ami különlegessé teszi. Merő himes – így mondták.

– *Csupa dísz?*

– Igen. Megvettem a székely könyvet is, hogy összehasonlítsam. Ott maga az anyag is mintás volt, és benne egy szedettes csík. Itt viszont a mesterke, az a keskenyebb csík, még egy olyan mesterke jött, és azután a minta. Ez, amit nem lehet megkapni a más népeknél. Volt az is, hogy a pirosba a kéket belészőtték – ez is csak Négyfalura jellemző. Hétfalu négy faluból és három faluból áll...

– *És románul Szecseleváros...*

– Az alapanyag a gyapjú, a fehér...

– *Háziipar van, amelyik ezt előállítja?*

– Nem, ez gyári. Az 1800-as években, amikor ide behozták a szövőszékeket, ezt régi újságokból olvastuk ki, a székelyektől jöttek a szövőszékek. Ennyire visszamentem a könyvekben, amiket megkaptam. Ezért vannak a hasonlóságok. De falvanként más. Ha lennebb megyek Hosszúfaluba, akkor másik mintát találok. Eljártam az egyházakhoz is, mert ott, ajándékoztak az asszonyok, úgy illett akkor... Nagyon szépeket találtam az alszegi egyháznál is.

– *Jártam Moldvában, ott még kinn száradnak a kötélben a háziszőttes törülközők, az asszonyok viseletben dolgoznak a mezőn. Talán a szegénységgel függ össze. Míg a „gazdagabb” vidékeket elárasztotta a kínai rongy, az olcsó tucataru. Errefelé is, gondolom, az életszínvonalal összefüggésben, már csak a népi táncosok veszik föl a viseletet. Van helye a világban?*

– Azt mondom, forog az a kerék. Előkerül az megint. Megpróbálta a mi lelkészünk is, hogy visszahozza. A konfirmálók megcsináltatták ezt a hámos rokolyát a csángó lányoknak, igaz sok pénzbe kerül, ugyanakkor azt is mondják: nincs hova felvegyük. Ha visszajönnek azok a régi ünnepek, mint a Szent Mihály nap itt Szecselében, tartják megint az utóbbi négy-öt évben, oda nagyon jól beillene.

– *Beszéltem itt az utcán emberekkel, azt mondják, nincs meg már a fiatalokban a magyarságtudat, szaporodnak a vegyes házasságok, belépnek a Vatrába, románabbak akarnak lenni a románoknál.*

– Igen, ez is van. De én azt mondom, hogy helyt kell állni. A nép pedig olyan, hogy látja a példát. Nekem is voltak, akik lebeszéltek, te, miért szősz, a moly megeszi. Kitartónak kell lenni, és ha látják, hogy az bévált, akkor az jó.

– *Lehet itt magyarnak lenni?*

- Számít a bírótól is. Mert aki itt az utóbbi négy évben volt... egy jó hangulat volt magyarok és románok között.
- *Magyar volt?*
- Nem, román volt, de olyan jó ember, lelki ember, gondolom, nem uszította...
- *Talált-e valami érdekességet a helyi hagyományban?*
- Volt egy csoport, Bereczki Anna, bácsfalusi származású, vezetésével, őt díszpolgárrá is avatták, mert ő szervezte meg a hagyomány továbbvitelét, kézimunkacsoportot alakított, elvitte Párizsba kiállításra ezeket a munkákat. És amit még hallottam, olvastam: Kossuth Lajosnak a szemfödélét itt hímezték Bácsfaluban az asszonyok, és rózsaszirmmal töltötték ki a párnáját. Utolsó napjaiban beteges volt, s akkor az asszonyok megtudták, és felajánlották.

Egy tündéri emberpár

Czimbora Izabella kalauzol el Mazingerékhez, ők tanáreberek, sokkal többet tudnak a csángókról, Mazingerék beajánlanak Barkó Etelka nyugdíjas tanárnőhöz, ezzel a módszerrel mindenki személyes ismerősömmé válhatna Hétfaluban, de erre a két látogatásra is rámegegy a délutánom. Mazingerék brassóiak, nyáron élnek itt, kertészkednek maguknak, és bár a csángókról akartam sokat megtudni, ők váltak a beszélgetés során személyes ismerőssé. Bodzaszörppel kínálnak, és hol a múlttól, hol róluk, hol östörténetről esik szó, szeszélyesen kanyarog a beszélgetés, mindannyian élvezzük. Ők magányukhoz kaptak egy készséges hallgatót, én csodálom az együtt leélt élet összeecsizsolódott harmóniáját.

– *Mindketten pedagógusok?*

Feleség: – Ő nem. Mérnök.

– *Na, akkor jól lenéztem!*

Férj: – Nem tetszett lenézni, mert 34 éven keresztül tanítottam, igazgató, főinspektor voltam, továbbképző intézetet vezettem – csak mérnökök számára.

– *Őn is csángó?*

– Én? Egyáltalán nem. Székely, magyar, osztrák, horvát – ezek vannak az ősök között. Rozgonyi lány az én nagyanyám, egyik nagyapám Bécsben született, Ungvár-Beregszász környékén nősült, eljöttek Debrecenbe, onnan továbbjöttek Bereckbe, nagyapám állomásfőnök volt, ott nevelkedett édesanyám. Megismerte édesapámat Kézdivásárhelyen, akinek a déd-dédszülei szintén Ausztriából kerültek ide valamikor, habár ez a nagyapám horvát, Mesztrovicsnak hívták.

Feleség: – Az enyém, az teljesen csángó.

Férj: – Német óvodát jártam, német elemi, katolikus gimnáziumot, magyar iparit, román egyetemem.

– *Ami itt kapható, mindenből vett.*

Feleség: – És tizennégy éve kertészkedünk.

Férj: – Na, erről kellene például írni, hogy két pedagógus hogyan alakul át kertésszé. Tudd meg, én ezen gondolkodtam a minap.

Feleség: – Mi nem úgy kertészkedünk, hogy eladunk valamit. Élvezzük a csendet s a jó levegőt.

Férj: – Van egy közmondás, ő ezt elmondta tegnapelőtt az ötvenéves érettségi találkozón. S mit mondtál a végén?

Feleség: – Valami érdekeset mondjon mindenki! S akkor lett volna nekem, ami az osztályban történt, amikor érettségiztünk... Akkor azt mondtam, hogy a kínai mondás szerint, ha boldog akarsz lenni egy napra: rúgjál be; ha egy évre: házasodj meg; és ha egy életre: legyél kertész! Örököltük ezt a házat, korábban lakók lakták, románok...

Férj: – Ha ilyen halkán beszélsz, nem veszi a...

– *Ez veszi, nem kell aggódni. Nagyon okos kis masina. Jobb az emlékezete, mint az enyém.*

Férj: – A felvevő tehetsége is jobb? (– *Az is, mindenben tökéletesebb.*)

Feleség: – A ház és a bútorok nagyobb része tönkrement. Az öcsém belsőépítész, és amit meg tudott menteni, egy szekrényoldalt vagy egy ágyfejfát, a ládák épen maradtak... és ebből rendeztük be a nyári konyhát.

– *Izabellától úgy hallottam, valóságos kis helyi múzeum. Miért csinál valaki magánmúzeumot?*

Feleség: – Nem múzeum, ez a mi nyári konyhánk! Hogy otthonosan érezzük magunkat, oda tettük be a csángó dolgokat. Ott étkezünk nyáron.

Férj: – Van kályha, lehet tüzet tenni, de ott nem főzünk. Oda összeraktuk a dolgokat, amiket apuka, anyuka, de leginkább a nagyszülők gyűjtöttek. Bútorokat 1870-1880-ból, '90 körüli festett bútorok. Ez teljesen más, mint a kalotaszegi vagy erdélyi.

– *Éppen erről akartam kérdezni. Miben mások a hétfalusi csángók?*

Feleség: – Meg tetszik látni, kazettaszerűen egy minta, de nem az a tulipános minta, ami Székelyföldön van. (Férj: – A bútorok stílusáról beszél.) A színezés itt jóval tompább.

Férj: – És a szöttesek is sokkal dúsabbak, mint a kalotaszegi vagy a székelyföldi.

Feleség: – A mi szötteseink nagyon régiek. Édesanyám nem szőtt. Négy gyerek volt, és egyet örökbe fogadtak. Apuka a bombázáskor találta az úton, s hazahozta, fiú volt. (Férj: – Bukarestben éltek jópár évig.) Nyolchónapos volt, a lába kettévágva egy szilánkkal, és apuka hazahozta, mert a kórházban nem volt hely. Orvos volt apuka. Felnevelték, tehát anyuka öt gyermeket nevelt. De nagymamám és dédmamám szőtt. Azok a szöttesek vannak.

Férj: – Izabella egyeseket lemásolt. Kockás papírra levette a mintákat. Tetszett ott járni? A szövőszék előtt van egy lap, keresztszemekkel, amiről szó...

– *Ez olyan, mint a kotta a zongoristának?*

Feleség: – Igen. Levette a mintákat, és akkor még ezekből kombinál is. Az enyéme-
ket már mosni sem merem, de Izabella által tovább lesz víve a csángó hagyomány.
Én Brassóban nőttem fel... Innen nehéz lett volna bejárni iskolába. Tramváj volt.

Férj: – Gyermekkorunkban a tramvajt úgy hívták: Csángó Express. Hosszú-
faluból egész Brassóig vonat járt. Brassót tetszik ismerni valamennyire? A főtér,
ahol van a tanács, ott volt először a végmegállója. Autóbusz nem létezett.

– *Gondolom, az iparosodás miatt építették, azon jártak be a dolgozók a gyárakba.*

Férj: – Eleinte le is ment a Hosszú utcán, vagy felment a Kolostor utcán. Akkor
azután visszaszorították a Kapitolig, majd még jobban visszaszorították a
sírgyárig, így hívták a hidromechánikát, hogy túl zajos, és sok a füst.

– *Arról tudnak valamit, hogy az itteni csángók miben mások, mint a többiek?*

Férj: – Több elmélet van. Jóformán az ősi magyarok eredetét sem tudjuk
pontosan, manapság olyan viták vannak, Miskolc egy álláspont, Budapest más.
Úgy néz ki, szép lassan elvetik a finnugor eredetet...

– *Odáig ne menjünk vissza!*

– Pontosan így van ez a csángókkal is. A magyar királyok annak idején erre a
vidékre a szászokat behozták, akkor jöttek a szász telepések is, ahogy mondják,
akkor már léteztek úgy fent a Bolgárszegben bulgárok, akkor még nem volt
Havasalföld, Bulgária volt a havasokon túl, a magyarok a Cenknek az innenső
felén laktak. Itt volt a történelmi határ, és a székelyek és a csángók azért voltak
ide telepítve, hogy őrizzék az átjárókat. Van az a szó: csángálás. Egyesek azt
mondják, akik nem tudtak beilleszkedni a székely törvényekbe, azok fogták
magukat, és elcsángáltak. Habár azt is mondják, a csángálás azt is jelenti:
csöngetni, harangozni. Ezzel jeleztek a határőrök, ha jött az ellenség.

– *Szabófalván, a Szeret mellett találkoztam azzal az emlékezettel, hogy a
csángók is valamikor a határ őrizői voltak.*

– Itt négy átjáró volt és van: a töröcsvári, a predeáli, a bodzafordulói és a csukási.
Ezt a négy átjárót kellett védeni.

A beszélgetés szeszélyesen kanyarog Brassó történetétől a magyar nyelvű
iskolázáson át a speciálisan csángó szókincsig minden szóba kerül, ami a vidék
történetével és a személyes múlttal kapcsolatba hozható. Ki is kapcsolom a
magnót, beszélgetünk a társaság, az együttlét örömeért. Végül még megnézem a
kiskonyhát, tényleg gyönyörű, mint a mellékelt képen is látszik. Fölvázolom
nekik, hogy a magyar idegenforgalom szempontjából összehozhatnának egy
konkurenciát a román múzeumnak, az érkező csoportok megnéznék Izabellánál
a szövés hagyományait, itt a ruházat és bútortól megőrzött emlékeit, s a
harmadik helyen, ahová most készülök, ott működhetne egy kis gyűjtemény,
amely a tojásfestés föltámasztott új/régi szokásait mutathatná meg az érdek-
lődőknek. Még megígérem: értesítem őket, mikor jelenik meg a cikk, az utcáig
kísérnek, integetnek az autó után, ameddig el nem fordulok a kanyarban.

Barkó Etelka

Nyugdíjas tanárnő, egyedül él, felnőtt lányai Magyarországon. Több százra rúg azoknak a száma, akiket megtanított a tojásfestés technikáira, föltámasztott egy kihalóban lévő hagyományt. Beavat a motívumok, színek, ábrák jelentésébe, elmélyedt a téma és a technikák, hatások elemzésében az egész magyar nyelvterületen. Egyet jegyzek meg, s adok tovább: ha a leány a legénynek csigamotívumos tojást ad, az azt jelenti, hogy tetszenél, csak lusta vagy.

Az erkölcsök és a világ romlásáról is társalgunk, van a településen kábeltévé, a piaccgazdaság egyik előnye, azt kínálják a szolgáltatók, amire igény van, azaz szép számú magyar csatornaválasztékot kapnak az előfizetők, bár itt is az a helyzet, mint Erdély-szerte, a kereskedelmi csatornákat nézik, a magyar és román adókat felváltva, attól függően, melyiken megy éppen bunyós/kardos/szexes izgalom, reklámokkal meg-megszakítva.

– *Milyen itt a közbiztonság?*

– Nem panaszkodhatom, a körzetért felelős rendőr időnként el-eljön a házakhoz, megkérdezi, a szomszédokkal milyen a viszony. Mondom: itt mi segítünk egymáson. Itt általában magyarok lakunk a főutcán, ahol még a családból maradt valaki. Mert ami eladásra kerül, azt már románok veszik meg.

– *A románok szívesen jönnek ide?*

– Igen. Gondolom, látják azt, hogy becsületes, szorgalmas emberek laknak itt, segítünk egymáson, de ahogy észreveszem, nem nagyon létesítenek kapcsolatot a magyarokkal. Az én házam az én váram, becsukom a kaput.

– *A magyarok őrzik azt a régi, összetartó faluközösséget?*

– Igen. Egymás között a románok is összetartanak. Van ellenpélda is. Nem lehet azt mondani, hogy rossz a viszony közöttünk.

– *S a harmadik etnikum?*

– Sokan vannak, a bácsfalusiak általában, amíg a gyárak léteztek, dolgoztak, most segélyből élnek. A gyermekek iskolába járnak, és mintha ők sem lennének már annyira szaporák. Ez általános jelenség, nálunk is, sokkal többet temetünk, mint keresztelünk.

– *Megmarad itt a magyarság?*

– Remélem (*sóhajtja*).

– *Fogyás, elrománosodás, vegyes házasságok?*

– Talán nem annyira jellemző. Óvodánk van, ügyes, lelkiismeretes óvónők, tanítónők.

– *Elrománosítási szándék? A diktatúra alatt bizonyára volt.*

- Akkor a pedagógusok nagyon összefogtak. Olyan iskolaigazgatónk volt, aki tanév végén felosztotta utcákra az iskola körzetét, és házról házra mentünk, hogy hova iratod az első osztályba a gyermekedet. Volt néhány kirívó eset, hogy mégis egyebüvé vitte el, de itt komoly magyar oktatás volt.
- *Az iskola nagy megtartó erő. Gondolom az egyház is...*
- Igen. Csak magyar papok voltak, jó részük szintén csángó eredetű.
- *A kitelepülés, külföldi munkavállalás nem apasztja a magyarságot?*
- Ez most erős tendencia lett. A mamutüzemeket felszámolták, óriási lett a munkanélküliség, és elmennek nyugatabbra.
- *Innen mindig eljártak az emberek Bukarestet, Brassót építeni, de hazahozták a pénzt.*
- Akik például Németországba mennek spárgát szedni, az mind hazahozza a pénzt, és itt gyarapítja, amije van. Aki továbbmegy, az nem hozza haza. Ha olyan munkahelyet talál, akkor viszi a családot.
- *Spanyolországba is mennek?*
- Most, amikor volt ez a tragédia [*a 2004. március 11-i madridi Al-Kaida-féle bombarobbantásról van szó – K.J.*], egy volt tanítványom halt ott meg. Harminc-hétéves ügyes cigány fiúcska, szorgalmas, becsületes. Budi Tibornak hívták.
- *Még hadd kérdezzem meg: mindenfelé sok begóniát látok az ablakokban...*
- Szereti ezt a vidéket, és kialakult az asszonyok között egy verseny, kinek szebbek a begóniái. Ismerek olyant, akinek száz-százötven tő begóniája van. Új divat ez a futómuskátli, de nekem nem megy, én a régi büdöskatinál maradtam. Így hívták a régiek a piros muskátlit.

Somoska

Ilyen szép neve csak egy hamisítatlan magyar falunak lehet Moldova közepében, román megfelelője: Somuska. Önálló falu, Klézsével közös az önkormányzata. A román nyelvű útjelző táblánál elfordulok, kövezett rázós mellékúton haladok. Buszról szállt le egy csapatnyi ember, letekerem az ablakot, s mint bárhol magyarföldön, kiszólok: – Jó úton vagyok Somoska felé? – Csak maradjon rajta, odaviszi – hangzik a válasz természetes magyarsággal.

Vagy négy kilométert döcögök, porfelhőt kavarva magam mögött. Meredekre vált az út, a magas parton házak, teheneket legeltető gyermekek, aztán sűrűsödnek a porták, egy kanyar után megállok, az utca közönsége segítőkészen fordul felém, elmagyarázom, tudniuk kell róla, egy busznyi magyarországinak kell mostanában ide érkeznie. Akkor az a Benke Pali dolga, tanakodnak egymás között, s már mondják is, az előző kanyarban van a háza, kicsit túljöttem rajta. Egy suhanc kerékpárra pattan, mutatja az utat, sőt még be is kísér Benkéékhez.

A kapunál bajmólódom kicsit a kilinccsel, nem akarom erővel nyitni. – Befelé nyomjam, vagy kifelé húzzam? – kérdezem. – Somoskán minden kapu kifelé nyílik – kapom meg az általános útbaigazítást a hely szellemének megfelelően.

Benkééknél sokan vannak, eleinte nem tudom, ki tartozik a családhoz, s ki a fogadóbizottsághoz, várják a magyar buszt, időnként csöng a telefon, már meg kellett volna érkezniük. Vastag szelet kalácsot kapok, s előkerül az unicumos üveg hazai szilvapálinkával utántöltve. Csak akkor fogadom el, ha velem iszik, mondom. A férj a feleségére néz, az jóvággyóan bólint kicsit, s iszunk egymás egészségére. Egy két-hároméves fiúcska rohangál a felnőttek között, hasraveti magát a lakkozott padlón, az ágyra vetődik, bukfencet vet, tombol, tele van energiával. Neki mindent szabad, és ügyet sem vet rá senki. Elkapom, na megvagy! – Mondd, hogy hívnak. – László Elek. – Hány éves vagy? – Rövid tétovázás után előbb kettő, majd három ujját mutatja. Megismétlem a kérdéseimet románul, teljes természetességgel válaszol még egyszer.

A busz megérkezése után már nagy barátságban vagyunk, fogja a kezem, integetünk, a leszállók még vagy harmincszor elismélik az ismerkedő kérdést, ő mindannyiszor szépen válaszol. Fölgyalogolunk a kultúrházhoz. Egykor iskola volt az épület, bent kiütötték a közfalakat, és kaptak két hatalmas termet közösségi célokra. Betonpadló, körben olajfestékkel zöldített fal, diszkókat szoktak itt rendezni, néhány graffitis díszítőelem a falon. Deszkákból összeszögelt asztalok mellé, lócákra telepedik a vendégsereg, cujka és kalács jár körbe tálcákon, s közben Benke Pali és Hegyeli Attila köszönti a vendégeket, mondanak néhány szót a faluról, a moldvai csángókról, az oktatási programról. Közben kinn a csoportvezető osztja helyi házakhoz a csoportot. Én maradok Benkééknél, ha nincs akadály.

Illem-hely

Érzékenyen utazunk, csak elhatározás kérdése. Úgy döntöttem, rokonszenvesnek fogom találni útitársaimat, velük szenvedek a közállapotoktól, és kerüljük a csodálkozást meg a botránkozást. Nekik sem lehet könnyű: befizettek egy társasutazásra, és az illyefalvi szállodakörülmények után most megkóstolják a moldvai falu valóságát. Nyilvánvalóan nem a magyarországi gazdagokból áll a társaság, azok a Bahamákon meg egyéb divatos helyeken nyaralnak, s nem is a legszegényebbekből, azoknak nem telik társasutazásra még keleti irányban sem. Tehát a jó magyar átlag jelent itt meg, az átlagnál erősebb nemzet-tudattal, finoman konzervatív mélylélekkel, mi más motiválná őket, hogy éppen a csángókra kíváncsiak. Kalandvagy ez is, csak másfajta, mint a falmászóké és vadvízi evezősöké. És beinduló üzlet, induló vállalkozás azoknak, akik a turisták kiszolgálásából, fogadásából remélnék jövedelmet. Az állapotok, az életkörülmények, a szegénység a vonzerő, a látnivaló, de ugyanez rettent meg, idegeníti el az érkezőket.

Az illemhelyek – téma, nem téma – jelentenek mindennapos élményt, általában negatív irányban. Pedig abszolút durva, igazán kiábrándító jelenséggel nem találkoztunk. (A Duna tévében láttam egy erdélyi hölgyet, aki tíz évig tanított egy moldvai faluban, s egyszer sem járt az iskolai illemhelyen...)

Kézdivásárhelyen a múzeumban két nyelven (magyar és román), szépen kérik, hogy ne álljunk az ülőkére. Eddig ilyesmi eszembe sem jutott, fogalmaz az egyik útitárs, de most már ki szeretném próbálni.

Gyimesbükkön csak magyar nyelven diplomata furfanggal fogalmazott felirat: *A helyiséget úgy hagyd itt, ahogy találni szeretnéd.* Elvszerű szentencia, mélyedünk el ennek is az elemzésébe, de általános életviteli tanácsná nehezen tehető, mert meszelhetünk, fertőtleníthetünk, súrolhatunk, ha folyamatosan meg akarunk felelni a Kant-i szigorúsággal maximává emelt belső készítésnek.

Somoskán is jelentkeznek az általános emberi szükségletek, bizonyára tartozik az intézményhez illemhely, de a kérdezősködésre a helyiek csak odaintenek egy gyermeket, s az elkíséri a vendéget valamelyik közeli családi házhoz.

Vacsora és kultúrprogram

Éppen csak lerakhattuk a csomagjainkat a szállásokon, máris indulni kell vissza a „kultúrba”, vacsorázni. Házigazdáim a fő szervezők, s abbéli reményeimet, hogy mikrofon elé tudom ültetni őket, tájékozódhatom a nemrég lezajlott önkormányzati választásokról, rajtuk keresztül belenézhetek a helyi politika aktuális viszonyaiba, fokozatosan föladam. Nem mintha nem lennének készségesek, de nagyon leterheli őket a sokféle igény kielégítése, a sok emberből álló csapat irányítása. Vannak előnyei is a helyzetnek, egyedül vagyok a házban, szabadon szemlélődhetek, nézelődhetek. Most is, alig értünk haza, már indulnak is vissza, majd odatalálok, mondják, pihenjek kicsit, aztán induljak. Ugye, Pali, lesz tíz perced számomra, amikor majd beszélgetünk? Persze, nyugtat meg, majd később, most ott kell lennem. Én fogom zárni az ajtót, kaput, kérdezem még. Az nem szükséges, mondják, és ezen már nem is csodálkozom. Ugyanolyan természetes a helybelieknek, mint az, hogy minden kapu kifelé nyílik.

Majdnem kész katolikus templom mellett haladok el, hatalmas méretek, modern formák, a klasszikus katedrálisokat idéző monumentalitás. Mérhetetlenül nagy hatalom itt az egyház, az egész közösség templomjáró, s akkora templomokat építenek, hogy hat-nyolc is beleférne a hasonló települések ortodox templomocskáiból. Házigazdáimnál is kép a falon, Petrás Ince János, aki hajdanán magyar misézéssel próbálkozott. Hogy beleillik-e mártíriuma a most hivatalos egyházi vonalba, avagy csak megtűrt tevékenység a rá való emlékezés, azt nem mondják meg a helybeliek, kitérő választ adnak. A templom teljes alagsorában játéktermet alakítottak ki a fiatalság számára, biliárd- és ping-pong asztalok, játékok, egy kulturált szórakozóhely.

A templom előtt körülbelül kétszáz méternyi le van aszfaltozva az útból. Előtte, mögötte a megszokott köves-rázós „jó” út. A polgármester aszfaltoztatta le a kampány idején mint előzetesen beváltott ígéretet. Szimbolikus jelentősége van, az első aszfaltos útdarab a falu történelmében. Autós szempontból semmi értelme, pár másodpercig nem ráz. Talán a gyermekek számára ajándék, ők görkorcsolyázhatnak, biciklizhetnek itt, szerencsésebb városi kortársaikhoz hasonlóan. Az érkező érzékeny utazók osztogatják egymással az első benyomásokat a házigazdáról, a szálláskörülményekről. A legáltalánosabb: *Képzeljétek, hifi, videó, nagyképernyős tévé van, fürdőszoba nincs, a budi az udvar végén.*

Vacsorára töltött káposztát – galuskát – kapunk, a tálakon a kis göngyölegek egyik fele haloványabb, a másik haragosabb zöld, utóbbiak szőlőlevélbe göngyölt töltelékek, talán nem is nevezhető töltött káposztának. Hogy román vagy magyar nemzeti eledel, az még nem dőlt el, még nem jutott eszébe senki-nek levédeni a receptet, mint nemzeti sajátosságot. Helyben termett bort szolgálnak föl, érzékeny társaim valami furcsa ízt éreznek benne, ez a labruska íz, világosítom föl őket, a direkttermő szőlőkből készült borok jellegzetessége. Már a fülünk is kétfelé áll a jóféle töltött káposztától, amikor megkérdem az egyik felszolgáló asszonyt, hogy errefelé nem szokták-e tejföllel fogyasztani a töltött káposztát. Hát rosszkor szoltam, mert ki volt készítve kis tányérokba, csak éppen elfelejtették kihordani. Magyarázkodnak, sopánkodnak: – Higgye el, mondja nekem az asszony, vendégnek mindig tejföllel adjuk! Hogyan is felejtettük! – Közben már hangol a zenekar: furulyás, dobos és hegedűs a felállás. A furulyás ismerős, Legedi László István, a kis Elek nagypapja. – Olvasta a riportot a Magyar Szóban? – kérdezem tőle. – Azt nem, de a címlapot látta, amin a képe megjelent.

És valami fergeteges mulatság kezdődik. Először Benke Pali pattan ki a betonra a feleségével, egymás derekát átfogva, váll-váll mellett aprózva táncolni kezdenek. Érzem, látom rajtuk az egyetértést, az elismertséget, a sikerességet, ők valakik ebben a közösségben. És egy percen belül az összes somoskai, az óvodáskortól a nagymamáig ott ropja a betonon. Közülünk a fiatalabbak előbb, később a többség mind beáll, s érzékelhetően nem az idegeneknek szóló látványos táncbemutató kerekedik, hanem egy közösség élő szórakozási formája. Csillognak a szemek, szökkennek a lábak, időnként valaki meglocsolja a betont, hogy ne porozzon annyira.

Hegyeli Attilával elvonulok riportozni, talán senki nem fog hiányolni bennünket a mulatság közepette, kicsit hosszabbra sikerül a beszélgetés, mire visszatérülünk elfáradtak a mulatozók, szinte kiürült a terem. Paliéknak még van tennivalójuk bőven, ezért úgy döntenek, hogy Róbert fiuknak és nekem ideje ágyba kerülni, menjünk haza, ők majd később jönnek.

Róberttel ballagunk lefelé a meredek utcán, óvatosan szedegetem szandálos lábam, közvilágítás nincs, szerencsére a hold világít kicsit. Róbert a tegezésmagázás szabályait nem ismeri jól magyarul, ezért inkább tegeződünk. – Te,

láttad, az egyik asszony berúgott? – kérdezi. Én ilyesmit nem láttam, nem sokat ivott a társaság, jókedv az volt, de egy kritikus tizenegyéves bizonyára másképp látja a felnőtteket. – Közülünk? – kérdezem vissza. – Igen, – mondja – ketten fogták kétoldalt, amikor elmentek. – Itt nem szoktak berúgni? – Itt csak az emberek. De te is részeg vagy. – Én?! Miből gondolod? – Hát úgy mész.

Otthon még megmutatom neki a számítógémemet. Ez tetszik neki, még a gigabájtokról és a herzeokról is megfelelő információkkal tudok szolgálni. – És milyen játékok vannak rajta? – Most megfogott, csak néhány kártyajátékot tudok mutatni. – És mire használsz? – Ezen dolgozom, általában a szövegszerkesztőt használom. Meg lehet vele zenét meg filmeket lejátszani. – Ez utóbbit megmutatom néhány demóprogram segítségével, de nagyokat ásít közben. Rendesen elfáradtunk ma.

Róbert szobájában alszom, reggel, virradatkor vekker ébreszti házigazdáimat, én is fölébredek, még egy órát sikerül szunyókálni az idegen fekhelyen, aztán fölkelek. Kávé megfőzve, Róbert kioktatva, lesi a kívánságaimat. Az elektromos gyújtóval elsőre sikeresen meggyújtom a gázt, ezzel kicsit növekszem Róbert szemében. – Láttam, ügyesen doboltál az este. Tanultad? – Csak azoktól, akik a bálokon dobolni szoktak. – Szeretsz dobolni? – Nagyon!

És ott vagyunk vágyai, álmai világában, ha ő egy olyan igazi dobfelszerelés mögé odaülhetne! Itt ez a romlatlan lélek a magyar és román kultúra között, s amelyik megajándékozná vágyai hangszerével, az egy életre megnyerné őt magának. Láttam a falon az elsőáldozási csoportképet, nehezen föl is ismertem rajta, mert nyár lévén most tündérkopaszra van nyírva. Ministrálni is szokott, ami komoly rang a maga korosztályában, ugyanis a pap huszonnégy főben maximálta a ministránsok létszámát, jól kell tanulni hozzá, és el kell sajátítani a speciális ismereteket is. Róbert, nem kis büszkeséggel mondja, benn van a legjobb huszonnégyben. Látva, hogy elboldogulok egyedül a konyhában, felszabadultan magamra hagy, rohan oda, ahol zajlik a reggeli készítése.

A kerti dézsánál elintézem a reggeli mosdást, fürdőszoba híján nem kell túl nagy csodát művelni belőle, s a kávéscsészével a kezemben házigazdaként helyszínelek a portán. Somoska építészettörténete itt van az udvaron. Száz évesnél régebbi tapasztott viskó, apró ablakokkal az udvarban, csak nagyon lehajolva tudok belépni, ezt az előző generáció, olyan negyven-ötven évvel ezelőtt hosszában hozzáépítve megnyújtotta, itt kicsit magasabbak az ajtók, nagyobbak az ablakok, Pál barátunk itt gyermekeskedett, az egész most melléképület, lomtár. Az udvar másik felében az új ház, ez is vályogból rakva, de lépcsőn kell már fölmenni, nagy ablakok, lakkozott padló, a konyha egybenyitva a nappalival, és még két kisebb szoba. A konyhában szépen egy sorban a mosogató, az asztal, az automata mosógép és a gáz, a másik oldalon mázas csempével burkolt kemence. A szobában széles kettős ágy, nagyképernyős tévé, számítógép, telefon. A mennyezet gyalult, lakkozott deszkából. Az egyik szobában egy falnyi könyvespolc, román és világirodalom, minden román nyelven, olvasó emberek a

házigazdám. Az ágyam mellett egy kis polcon halomban iskolás füzetek, Róbert elmúlt tanévének dokumentumai, matematika, angol, ének, nyelvtan, minden románul, sehol egy magyar szó. A neve is: Benchea Robert. A ház háta mögött új falak emelkednek vályogból, a méreteket és a drótozást szemlélve rájövök, fürdőszoba készül.

Már tegnap is láttam, néhány házon kinn az RMDSZ-plakát: Pavel Benchea polgármester-jelöltet ajánlja a helyiek figyelmébe – magyar nyelven. Talán ez az első magyar nyelvű nyilvános felirat a helységben. Bizonyára ismerős, rokoni kerítésekre ragasztották, de a helyén van, nem tépték le, nem rondították össze. Valahol, valahogy egy el kell kezdeni.

Fáradt, gyűrött az érzékeny csapat, legtöbben a fürdőszobát és a higiéniát hiányolják, de estére, az ígéretek szerint, olyan helyen lesz a szállásunk, ahol bepótolhatjuk a lemaradást. A legérdekesebb éjszakai sztori: az egyik szállásadónál a férj külföldön dolgozik, a két beszállásolt hölgy, *nem lehet az ördögösség, megoldjuk* jelszóval átalakították a kanapét éjszakai fekvőhellyé, bár ilyet egyikük sem művelt azelőtt. Majd az éjszaka közepén összerogyott az alkotmány, igazolva, hogy mégiscsak szükséges a férfi a háznál. Reggelire juhsajtot, szalonnát, mézet és teát kapunk. A tea többféle helyben termő növény keveréke, szokatlan jó ízek. A reggeli után séta következik a falu fölötti dombra. Az indulás előtt sikerül Pávelt leültetnem s kikérdeznem kicsit a választásokról.

– *Hogyan lett itt a faluban Udemere?*

– Udemere? Évek óta partenereat kapcsolatban voltunk az Udemereával...

– *A bákói szervezettel?*

– Nem volt bákói szervezet. Mi hoztuk most létre a bákói szervezetet. Hanem a kolozsváriakkal. Csángószövetség van '95-től vagy '96-tól. '91-től létezik, csak akkor még Klézsébe nem volt fiók. Létre volt hozva Szentgyörgyön '91-ben.

– *Te mikor kerültél bele a szervezkedésbe?*

– Én amúgy mindig benne voltam, mindig segítettem. Olyan családból jövök, ahol magyarul beszéltek, ahol a magyart szerették, olvastak, kapcsolataink voltak. Mondjuk, egyik, aki sokat segített, nem is segített, hanem hagyott, hol elment... az a Zoli bácsi, Kallós.

– *Járt nálatok, ismerted?*

– Kicsiny koromtól ismerem, szerintem akkora voltam, mint az a leánka, nagyon jó barát volt édesanyámnak apjával, apókámmal... Háború után volt egy idő, hogy összeverekedtek Klézsén a nyelvért... Én szerettem, jártam énekelni, karácsonykor szép magyar énekekkel... Jöttek barátok, jöttek ismerősök, testvéreim magyarban vannak, barátjaink vannak. Úgy igazán alakítottuk a szövetségben a klézsei fiókot, meg lettem választva kétezerben elnöknek. Az RMDSZ? Gondoltuk, kéne már valamit politikailag es. Itt úgy volt az RMDSZ, mint árulók, nagyon dezinformált volt, hogy is mondják, az embereket fel-

készítették, hogy az Udemere az egy nagyon rossz dolog a világon. Ez emelkedett az emberekben.

– *A hatóságok akadékoskodtak? Mert az Udemere bejegyzett párt, törvényesen működhet.*

– Nem tartott bé nálunk semmit. Nagyon szép törvényeink vannak, tudja mindenki Romániában. De ki tartja bé? Hogyha minket, küssebbeket, elszorítgatnak, akkor miért tartás bé? Ne engedjék meg az iskolába, vagy miért nincs mittudomén hány ablak az osztályban, ezeket a törvényeket tudják ízélni... de hogyha van hét szülő, azok nem kellene menjenek közjegyző elé semmiképpen, mert az elég, az ember aláírja, a törvény előírja, nem kell az embereket hordjuk bé a közjegyző elé, azért is pénzeket fizetni... Míg megérik valami, addig esztendők telnek el. Ki kell tartani, ez egy lassú dolog, és hogyha az ember bízik, akkor lassan-lassan lépeget, valami csak lesz.

– *Az RMDSZ tudja vinni ezeket az ügyeket?*

– Minékünk nagyon sokat segített. Volt Markó Béla itt elébb, és komoly tárgyalások voltak a Peszedeával itt Bákóban. Az iskola... ez egy nagy ügy volt.

– *A Peszede is segített?*

– Nem kellett segítsen. Meg kellett győzzék a helyieket, hogy engedjenek, mert törvények vannak. Akkor így a minisztériumba mindig kellett küldjünk... az az igazság: rossz volt itt. Fenyegették a szülőket, a gyerekeket az iskolában, állandóan rendőrség, polgármester, papok, mindig voltak ilyen nagygyűlések. S akkor azt mondtuk, partenereát kapcsolatban voltunk az RMDSZ-szel, segítse nek. S nem csak az volt, hanem, hogy az embereknek megmutassuk azt, hogy mi nem tévedtünk. Mert azt mondták: udemeristi, ezek a legrosszabbak, ezek árulók, menjenek Magyarországra! Nem! Ez egy párt, szükség van rá. Így alakítottuk először a klézsei fiókot.

– *Hogy jött az, hogy jelöltet is állítsatok a polgármesterségre?*

– Hogy megmutassuk, hogy lehet. Az emberek tudják meg: nem egy szörnyű dolog ez. Az emberek nem jött hogy higgyék. Az az igazság, nem szeretik a politikát. Jól vannak lakva, így mondják. De szükség van rá.

– *Kaptál segítséget az RMDSZ-től a választásra?*

– A kampányban segítettek. Szórólapokat és pénzt adtak. Tudjunk csinálni plakátokat, tudjunk működni, falvakba eljutni.

– *Volt személyes szórólapod?*

– Nem volt. Nem volt nekünk ilyen agresszív...

– *De a többi jelöltnek volt!*

– Nem érdekelnek a többiek. Nem volt ez nekünk megtiltva, hogy ne csináljunk, meg volt engedve az RMDSZ-től, ami nekünk tetszik. Az az igazság, az első volt ez nekünk is.

– *Hogy sikerült a szereplés?*

- Ha úgy vesszük... no... nem nagy siker. Az egész megyében hatezer ember.
- *És itt helyben?*
- Itt száz körül volt.
- *Nagyon kevés.*
- Nagyon kevés. De mondom, hogy most két esztendeje az Udemere még az ördög volt, a legrosszabb... nem lehet az embereket egyből visszafordítani. Kell mutatni nekik... És észrevették, hogy ez nem egy rossz. Ez egy rendes párt. Lehet magyarnak is lenni.
- *Lesz folytatás?*
- Persze, hát dolgozunk emberekvel...
- *Jön az őszi kampány.*
- Igen, erre kell egy kicsit munkát és fölkészüljünk. Már megvolt az első gyűlés.

A helyi vendéglátó csapat, kezdem összerakni a képet, a magyar érzelműekből áll össze, mind volt már Magyarországon valamilyen csángófesztiválon, fellépésen, gyermeke jár magyar oktatásra, rokonok, barátok. (Róbertet kikérdeztem az apja felől is, hol dolgozik, mit csinál. – *Hát Bákóban az Udemerenél, gyártja a papírokat.*) És úgy látom, annak könnyebb magyarnak maradni, vagy helyesebb itt azt mondani, hogy magyarrá válni, akinek kialakul valamilyen baráti kapcsolata az anyaországgal. Levelek, üdvözlőlapok jönnek-mennek, rákényszerülnek a nyelv írott változatának használatára, a gyermekek tanulmányaikhoz nyerhetnek ösztöndíjat, most csurran-cseppen valami ebből a magyar vendéglátásból – egy magyar alternatív megoldás van születőben a boldogulásra. A falu nem ellenséges, figyel, és mindent megjegyez.

Fölgyalogolunk a hegyre, ötven magyarországi, arra is jók ezek a megjelenő csoportok, hogy tudatosuljon az itteniekben: nincs kutyafejünk, nem raboljuk el a gyermekeket, nem akarjuk elfoglalni az iskolát, és nem harsogunk irredenta nótákat az utcán. Missziós feladatokat is ellát az érzékeny társas utazás.

Távozásunk sem megy esemény nélkül, a társaság fő a buszban, s valakikre még mindig várni kell. Leteremtés lesz a vége, mégsem lehet ötven emberrel csak így babrálni – apellál a csoportvezető, amikor végre előkerülnek a renitensek. Pedig csak az volt a fegyelmezetlenség mögött, hogy a házigazdák és a vendégül látott család olyannyira összebarátkozott, nehezen váltak el egymástól.

Gyimesbükk, Közép- és Felsőlok

A Kárpátok keleti felén haladunk fölfelé nyugati irányba. A hegyről lefutó patakok mellé települtek az emberek, egy-egy patak itt olyan, mint más településeken az utca. Mezőgazdálkodásra szinte alkalmatlan a terület, magasan a

tengerszint felett vagyunk, állattartással foglalkoztak az itt élők, a patakok adták hozzá a vizet, a hegyek a legelőt és a kaszálót. Talán a legsanyarúbb körülmények között élő magyarság települt meg itt, mégis szinte csak elégedett emberekkel találkoztam. A településforma és az életmód harmonikusan beleilleszkedik a természetbe. A három falunak egyetlen hosszú főutcája van, a Tatros völgye, amely összegyűjti balról és jobbról a patakok vizét, és összereli az embereket, nagy itt az átmenő forgalom, történelmi határvidék, most a Moldvát Csíkkal összekötő forgalom terheli folyamatosan.

Halad a busz hosszú kilométereken át, időnként leszáll néhány utas, kikotorják a csomagjaikat a többi közül, s így oszlik el a nép apránként a vendégfogadó házaknál. Mi, természetesen az utolsó turnussal szállásolódunk, barátságos család fogad hetünket, a teljes házat átengedik nekünk, ők a nyári konyhában éjszakáznak. Van fürdőszoba, a fafűtéses vízmelegítő már be van gyűjtve, a környezet pedánsan rendes, a háziak gyakorlottak a vendégfogadásban. Az a fajta rend, amelyben azonnal otthonosan érzi magát az ember, iparkodó, barátságos család, akik ugyan üzletszerűen foglalkoznak ezzel a mi ittlétünkkel, de még nem gépiesedtek bele, a vendég a háznál: ünnep, amihez mosolygós segítőkészség, törődő gondoskodás jár, hogy otthon érezze nálunk magát az idegen.

(Hosszas hezitálás után döntök úgy, hogy nem írok neveket, nem részletezem tovább a körülményeket, s nem írom le: mennyit „kerestek” rajtunk... Van egy adag tisztességtelenség ebben az érzékenykedő újságírásban, a firkász nézelődik, véleményt alkot, barátságokat köt – aztán jól megírja az egészet. Kibeszél és nyilvánossá tesz.)

Ismerkedünk Gyimessel: itt három hónap nem meleg, a többi hideg, hallom először, majd még néhányszor másoktól. Az udvarokban nyílik éppen a labdarózsa, otthon már jó másfél hónapja elhullatta a szirmát. Háziasszonyunk nagy álma, hogyha konyhakertje lehetne, de itt a paradicsom is hosszas szobai palántanevelés után, a jobb években őszre terem néhány befőzhető zöld bogyót. Április közepén még térdig ért a hó az udvarban, a kaszálókat egyszer kaszálják, ha hosszú a nyár és enyhe az ősz, akkor még egyszer nyerhető egy kevés sarjú. Borral is megkínálnak, errefelé pityókából van a bor is, mondják. Csodálkozunk, egészen olyan, mint amit tegnap ittunk Somoskán. Hát úgy készül, világosítanak föl, hogy az itteniek megraknak egy szekeret pityókával, elmennek Moldvába, és elcserélik szőlőre. Még a bodza sem nő meg, egy bokorról tudnak valahol messze az út mellett, de annak már a virágját is mind leszedik, nincs kipróbálva, vajon be tudná-e érlelni gyümölcsét.

Zajlik a fociebé, házigazdánk szurkoló, a belső szobában áll a tévé, s miután egyhangúlag arra szavazunk, nem lehet kihagyni a mai meccset, a megvetett kanapé visszaalakul ülőalkalmatossággá. Nagy szurkoló, apám jut eszembe, aki harminc kilométerre is elbiciklizett egy bajnoki meccs kedvéért.

Ő is mesél: annak idején, amikor takarékosági okokból csak napi két óra volt a román tévé műsora, abban is leginkább a kondukátor házaspár valóságshowja

zajlott, ők focivébé idején fölbicikliztek a környék legmagasabb hegycsúcsára, akkumulátort és kistévét vittek magukkal, s ott nézték a meccseket. Úgy rájuk sötétedett, hogy nem találták meg a bicikliket, gyalog értek haza hajnalban, és még aznap vissza kellett menni megkeresni a bicikliket.

Érzékenységek

Heten üljük körül az asztalt, vacsorázunk. Itt nagyon odafigyelnek mindenre, töltött káposztából is kétféle van, egyik hús nélkül a vegetáriánusoknak. Kitárgyaljuk kicsit az élményeket. A húskerülők például nem jártak túl jól, ez a néhol szektára, néhol vallásra, és néhol mániára emlékeztető étkezési szokásrendszer – úgy gondolom –, az életszínvonallal összefüggésben, nyugaton nagyobb figyelmet kap, errefelé még a vendéglátóhelyeken is, adnak nekik valamit, mondjuk ugyanazt, mint a többieknek, csak hús nélkül, éri be vele, ha ez a kívánságuk. Ojtozon például csorba és pizstráng volt a menü, a vegetáriánusok, szinte annyi fajta, ahányan vannak, egyik a halat sem eszi, a másik a zsiradékot sem, harmadik kivételt tesz a csirkehússal, szóval előre le volt jelentve a létszám, s a „mániások” valami főtt rizst kaptak.

Gorzafalva a másik nagy élmény. A busz leparkol az út szélén, és a kanyargós utcákon bemegyünk az egyetlen működő fazekas portájáig, valamikor fazekaságból élt az egész falu. A kinnlévők szívélyesen visszaköszöntenek, lehet pár szót váltani a külföldön dolgozó fiatalokról, az öregek vannak itthon, nevelik az unokákat. Utánanéztem a csángó évkönyvben, az Ojtozhoz tartozó község adatai nem különíthetők el a településegyüttesen belül, de a 9718 lakosból 4728-an katolikusok, 2002-ben 18-an vallották magukat magyarnak. Nincs magyar iskola, nincs magyar pap, a gyermekek nemigen tudnak magyarul. A fazekas udvarába becsődültünk ötvenen, megtöltöttük a tűzifával, szekérrel, agyaggal, kiégetett edényekkel amúgy is rendetlennek tűnő mű- és lakhelyet. A tornácon halomban heverték a csuprok, tálak, korsók, lehetett válogatni közöttük, és párezer lejért bármit meg lehetett kapni.

Visszafelé egy kerítés mögül megszólított bennünket egy asszony, hol, miért jártunk. S vagy ősi ellenségek, vagy a falu véleményét közli, mindenféle rongy, részeges embereknek elhordja a fazekasékat. Nem ezeket kellene mutogatni.

Míg a busznál várakozunk a csoport visszaérkezésére, fényes délután egy nagyon támolygó alak halad az út szélén, együttérzőn óvnánk, még elüti valami. A részeges nagy öntudatával válaszol: őt aztán nem ütheti el semmi, ő negyven évig sofér volt.

Egy tízévesforma fiúcska settenkedik körülöttünk, kicsit koszos, kicsit alattomos, koldulna, de nem tud megszólítani bennünket. Mígnem egyik érzékenyebb lelkületű hölgy útitársunk megtalálja a megoldást, tolmácsot szerez, a palánk

mögött álldogáló bámész bátyámuram segítségével kikérdezi a testvéreiről, szüleiről. Végül átnyújt egy csomag hazai kekszet, gondosan a lelkére kötve, hogy ezt meg kell osztania a testvéreivel.

Egy boldog ember

Szekerekre mászik föl a társaság, rusztikus szórakozásképpen és élménytúra jelleggel ezt kínálják a vendéglátók: kocsikázás a Hidegségbe, és ott a helyi specialitások alkalmazásával előállított puliszka elfogyasztása. Én hamarabb vissza kell térjek, autóval megyek, s ezért hagyom, induljanak csak. Közben megemlítik az itt éjszakázók, hogy lakik az udvarban egy 90 éves néni, teljes szellemi frissességnek örvend, nézzem meg, kérdezzem ki a régi gyimesi életről. A nyári konyhában van a néni, a fiatal házaspár hathónapos gyermekét rábízták, szívesen elbeszélget velem, s amíg előkészítem a magnót, jegyzetfüzetet, mint újabb világcsodát elmondja, képzeljem, miközben itt ez a szép fürdőszobás ház, két vendégnek az volt a kifejezett kívánsága, hogy ők a szénapajtában akartak aludni! A dédunoka már fölébredt, bizalommal tekint a fölébe hajló ismeretlen arcra is, „nagyon jó gyermek”.

Antal (Szölek) Györgyné, született Bodor Berta Felsőlokon, 1914-ben.

– *Román vagy magyar iskolába tetszett járni?*

– Amikor mi gyermekek voltunk, csak román iskola volt. Ritkították a magyart akkorjában.

– *Maguk úgy mentek iskolába, hogy nem tudtak románul?*

– Mi semmit. Milyen a gyermek? Elég rosszul ment. Én úgy tudtam aztán románul, mint magyarul, de most elfelejtettem.

– *A tanító szigorú volt?*

– Nem volt szabad magyarul megszólalni, büntettek, térgyeltettek. (Kacarászik magában a „szép” emlékek fölidézésével.) Attila, jön már édesanyád – nyugtatja a gyermeket. – Elmentek, ugye, a szekerek? Akkor már jönni fog. Meg is éhesedhetett.

– *Itt tetszik lakni?*

– Nekem odaelől szobám van, de jobban szeretek itt. Eljött az öregség. Ezek a kirándulók most odamennek, ahol nekünk is van, ide húsz kilométer, esztenánk. Ott tartottuk az állatokat, s télére ide hazajöttünk.

– *Most is a maguké?*

– Most már a gyermekek...

– *Sok dolga volt az asszonyoknak, amikor maga fiatalasszony volt?*

– Aj de mennyi sok! Neveltük a gyermekeket, vettük a birtokokat, a kenyeret mi süttük, s a ruházatot is mü... nem vettük, amibe a férfiak öltöztek, s mü es, azt

mi csináltuk. Lent természetünk, s a juhokról le a gyapjút, mostuk, fontuk, szóttuk, ványoltuk. Nem volt könnyű az élet. Többet dolgoztunk, mint most, most veszik a boltból. Nekem is megvan a csángó ruhám...

– *De most már nem hordják, különösen a fiatalok nem. Mikor rakták le itt az emberek a viseletet?*

– Mikor es? A háború után. Addig szép csángósan jártak. Nekem jó férjem volt, erőst jó volt. Építkeztünk, vettünk birtokokat... Egy pohár bort megiszik? Szőlőből van.

– *Nem, köszönöm. De itt nem terem meg a szőlő. Honnan van boruk?*

– Regátból.

– *Veszik vagy cserélik?*

– Inkább cserélik pityókáért.

– *Régen is így volt? Volt akkor is boruk?*

– Volt nekünk örökké. Most es van. Ez nem az én fiam, hanem az onokám. Az édesanyja főkönyvelő, ő kellett volna ittmaradjon, legkülsőbb leán volt, mind férjnél vannak, osztán így jött a sors.

– *Mást is cseréltek?*

– Most es pityókával cseréljük a törökbúzát. Itt nem terem szőlő sem, törökbúza sem.

– *Akkoriban merre jártak inkább cserélni, Csík vagy Bákó felé?*

– Mentünk erre is, arra is. Szekérrel.

– *Vallásosak itt az emberek?*

– A faluban kettő sincs, aki nem vallásos.

– *És részegesek vannak-e?*

– Vannak.

– *És régen?*

– Akkor nem volt ennyi részeges, mint most. Most maga tetszik-e felmenni a kirándulókkal?

– *Igen, utánuk megyek, autóval.*

– Ahová mennek, az én leányom, egyik, ott van. (Megjön a fiatalasszony, hozza a gyermek reggelijét, „oda kellett volna adni neki a csuszliját”, mondja, s elviszi a gyermeket.) Lássá, ez a menyem, ügyes menyecske, meg vagyok vele elégedve. A fiatalember es jó, nem részeges. Nekem panaszom erre nincs. Az én édesapám vette ezt a területet, és én odaadtam nekik... Orvos kezibe nem jártam, hálistennek, hat gyermeket szültem, egy volt fiú, az meghalt, öt leányt fölneveltünk. Jó élet volt. Nekem akkor es jó volt, mert jó családom volt, és most es jó. Panaszom nincs. Még szeretném élni, de itt az öregség...

Próbálgatom a régi szegénység témakörét, önérzetesen visszautasítja, ők gazdagok voltak, honnan kerültek ide a csángók, ő nem tudja, de úgy gondolja Regát-

ból (*Nem Erdélyből?*), hát ez Erdély(!), világosít föl. – *És vannak másmilyen csángók is?* – Vannak a bákóiak, szegények, de nem rokonyok. – *De azok is magyarok?* – Úgy tartják, szegények. Én nem jártam oda soha. Hallottam híriköt, de nem voltunk ismerősök.

Háború, diktatúra, forradalom, magyar világ, nem sokat változtattak itt a sorson, életem, az oroszok bejövételéről vannak friss emlékei, a férj a háborúban, gyermekek voltak, s menekültek a patakok mentén föl a hegyekbe. De hálistennek elmúlt. – *Úgyes gyermekeim vannak, meglássa majd. Ilonkáéknál főzik a puliszkát. Meglássa, milyen szép, milyen ügyesség van ott. Patakon laknak, azt lehet mondani, de szép lakásuk, sok földjük van. Puliszkát ett-e valamikor?* – Ettem, de nem igazán ízlett. – *Ez lerakott puliszka, túróval. Egy rend puliszka, egy rend túró, s akkor zsír, s összeemelegítik. Nagyon finom. Megszereti.*

Hidegség

Középlekon a sorompó után kell balra fordulnom, tábla is jelzi az irányt románul: Valea Rece (Hideg-völgy). Szabadfordításnak elmegy, csak a magyar elnevezés költészete és humora vész el belőle, mert micsoda ötlet egy olyan vidéken, ahol három hónap nem meleg s kilenc hideg, egy patakvölgyet még Hidegségnek nevezni. Hogy biztos legyek a dolgomban, párszáz méternyi haladás után megkérdezek egy babakocsit toló férfit: – Mondja, ez a Hidegség? – Hát nem érzi?! – kérdez vissza, hát helyben vagyok. Kicsit arrébb fölveszek egy stoppoló fiatalembert, s hét-nyolc kilométert együtt döcögünk.

Nagy, színmagyar település (vagy utca, vagy patak) ez a Hidegség, csak iskolából is három (vagy négy?) van benne. A fiatalember nagyon magyar, itt mindenki magyar, ő is csak a katonaságnál tanult meg jól románul, azóta sokat felejtett. Jó öt perc múlva kiderül, hogy apja magyar, anyja és felesége román, de csak magyarul beszélnek, két kicsiny gyermeke van. A tizenöt kilométer hosszú település/utca/patak útja kövezett, rázós. Mi lehet itt a havas teleken! – Télen takarítják az utat? – kérdezem. – Nyáron se igen szoktuk – feleli a fiatalember. – Télen hogyan közlekednek? – Hát szánon.

Kérdegetem az életükről, a megélhetésről, keresetről, válaszolgat, de nemigen értjük egymást. Gazdálkodnak, van tehenük, lovuk, meg az erdőre jár, amiben van pénz... Úgy gondolom, nyereséges vállalkozóknál végez nehéz munkát, s amíg azoknak jól megy, és ő is jól bírja, addig övé világ. Van pénz, fiatalság, derű.

Nekem el kell fordulnom Jávárdi pataka felé, ő is idáig jött, itt várom be az útközben elhagyott szekereket. Kotorászik a zsebében, gyűrött tízezreseket húz elő, nagyon hálás, legalább két óra gyaloglást spóroltam meg neki... Nem fogadom el a pénzt, ő jó szándékkal erőlteti, megoldhatatlannak látszó helyzet. –

Van pénz! – ismétlgeti, ez valami varázsszó nála. Végül mentőötleme támad, a bolt előtt állunk: – Meghívom egy hideg sörre. – Nem iszom, autót vezetek. – Nem jár erre rendér... De egy hűsítőt csak elfogad. – Nem is tudom, mikor hallottam utoljára ezt a szót, talán apámék mondták hűsítőnek az üdítőket. Ez ellen már nincs kifogásom. A bolt az a klasszikus falusi szatócsbolt, ahol a patkószegtől a smirglipapírig és a kaszakótól radírgumiig minden kapható, de ideért a modernitás, hűtőpult van a jégkrémeknek, és üveges hűtőszekrény az italoknak, egyben kiskocsmá is a helyiség, néhány férfiember sörözget, asszonyok trécselnek. A belépő gyermekek hangos dicsérettel köszönnek. Nyelem az egzotikus ízesítésű (mangó, kivi, ananász) hideg hűsítőt, a söröző férfiak néma megvetéssel szemlélik.

Alkalmi útitársamtól elköszönve az árnyékba húzódok, itt, a kereszteződésben működik a faluközpont, bolt, posta, nyilvános telefon. Alkalmi tőzsde és börze életébe nyerek bepillantást. Egy barnabőrű, elhízott fiatalember nyúzza a telefont, időnként ordít bele, románul beszél, aztán átvált valami roma dialektusra, közben magyarul közvetíti a túloldalról érkező információkat. – Azt mondja, bornyúbűrt vesz. Mást nem. – Bornyúbűr, az nincs – mondják a körülötte állók. De nem oszlik a társaság, lesz itt még üzletkötés ma, megszólal a telefon, vagy valahonnan előkerül a bűr, valaki ajánlatot fog tenni. Ülnek a posta lépcsőjén, nyugodtan, pókerarccal. Ki bírja tovább, ki akar üzletet kötni, ki fog engedni és ki fog jól járni?

Érkeznek a szekerek. Órák óta zötyögnek érzékeny útitársaim a tűző napon, s ami kezdetben jó mókának tűnt, az most már fárasztó belekóstolás egy életforma mindennapjaiba. Antalné, Bodor Berta néni elmesélte nekem, hogy naponta egy fordulót tudtak behordani annak idején az esztenából.

(Kezdem érteni, a gazdasági rangsorban elől állóknak a faluban, a műút mellett volt háza, s esztenája valamelyik patakon, a szegényebbek valamelyik patak mellett laktak. Nincs házhely a faluban, őrződik a rang, csak örökölni lehet házat a műút mellett, venni szinte nem.)

A szekerezők fáradtak, a lovak is tajtékosak. Még fél óra, hangzik a vigasz, s ott leszünk. Jávárdi pataka mellett haladunk lépésben, lényegesen rosszabb lett az út, erre tábla is figyelmeztetett: *Drum interzis circulației publice*. Mindig meglep Románia-szerte a színmagyar településeken az egynyelvű felirat. Igaz, a helybeliek tudják, hogy veszélyes az út a publikus közlekedőknek. Az egyik szekernél probléma támad: az apró lovacska húzza a lábát. Megáll a karaván, bezörgetnek egy ismerős portára, ahonnan kiadnak kalapácsot, szögeket meg egy csípőfogót. A szekeresek azzal a szakmai egykedvűséggel oldják meg a kérdést, amivel az úrvezető kereket cserél az út szélén, megerősítik a meglazult patkót. Egy ember tartja a ló lábát, a lovacska nyugodtan tűri, hogy szöveget verjenek a patájába, a szög hegye kibukkan a pata oldalán, a felesleget akkurátusan lecsípi.

A patak felső folyásánál egy vízesés a cél, a szekerek odáig viszik a népet, onnan visszatérnek az esztenára, ahol már főzik a puliszkánkat. Ebben a cikk-

sorozatban eddig nem szenteltünk nagyobb teret a természeti szépségeknek, itt pótolni kell. Június végén, amikor elkezdenek kaszálni, gyönyörűségesek a hegyi tájak, térdig ér a selymes fű, teletarkázva színes vadvirágokkal. Nagyonb- részt kézi kaszákkal dolgoznak, a falu fölött láttunk csak egy motoros géppel dolgozó hatékonyabbat. A vízesés megérte a túrát, sziklákon zúdul alá a víz, többen beleállnak a zuhogóba, mint egy természetes zuhanyozóba, az idősebbek is belemártják a lábukat a hideg vízbe. Maga az érintetlenség, egy kidőlt fenyő borul bele a partról. Lefelé menet megszólítok egy kinn álló helybelit, aki rögtön lerombolja az illúzióimat, a télen erőt beleavatkoztak annak a csodás vízesés- nek a képébe, mert nagyobb esők idején, meg hóolvadáskor annyira bővizűvé vált a patak, hogy alámosta az utat. A víz egy részét más mederbe terelték, az a sok föld, meg a kidőlt fenyő az összefogás eredménye. És mégis, megmarad az az érzésem, hogy itt harmóniában élnek a természettel. Nincs szemét, nincs környezetszennyezés, s pont annyira avatkoznak bele a folyamatokba, amennyi- re szükséges. Rendőr volt beszélgetőpartnerem, most nyugdíjas, ritka a magya- rok között, aki ilyen bizalmi állást tölthet be Romániában. Faggatnám az együtt- élésről, hiszen nagyonb- részt román kollégái voltak, de akkora indulat és gyűlölet van benne, hogy továbbállok. Valahogy rosszul vagyok az olyan kérdésektől: „Mikor jönnek már a magyarok, hogy ráncba szedjék ezt a cigány népséget?” S nem csak azért, mert nem tudom a jó választ.

Behajlunk a délutánba, mire mindenki visszatér az esztenához, és sor kerül a puliszkaosztásra. Éhes a társaság, és a puliszka is finom, egy kalóriabomba. A kétlaki emberek nyárra kiköltöznek az esztenára az állatokkal, kaszálnak, fejnek, sajtot, túrót gyártanak, s csak kukoricalisztet kell magukkal vinniük, a többi hozzávaló megvan helyben.

Bezárás

Ahány csángó közösség, annyi életforma. Hétfalu, Moldva, Gyimes. Egymással sem összehasonlíthatók. A néprajzos, a történész, az eredetkutató bizonyára más véleményen van, a jelen mindenütt más kérdéseket tesz föl, más a kihívás, és ennek megfelelően más választ ad a közösség. Hétfaluban a keveredő lakosság erős öntudatát elkezdte beolvasztani a nagyipar, s még nagyobb csapás, hogy ez a nagyipar megszűnt, munka nélkül maradtak, s elvándorolnak az emberek. Gyimesben vállalkoznak, öntudatosak, büszkék a magyarságukra, bizakodóak. Moldvában tragikus a helyzet: kisebbségben van az a réteg, amely magyarnak vallja magát, nagy faluközösségek már teljesen elrománosodtak, csak katolikus vallásuk jelzi eredetüket. A folyamatok egy bizonyos ponton túl visszafordít- hatatlanná válnak. A még magyarul beszélő közösségek is igen közel vannak ehhez a ponthoz. Tudunk, akarunk tenni valamit értük?

6. Bukovinától Bátaszékig

Az interjúkészítés nehézségei

Ha már megkerestem a csángók minden csoportját ennek a riportsorozatnak a keretében, adódott, hogy a Magyarországra elcsángált (áttelepített) székelyekről is írjak. Ott élnek pár kilométerre, a vakáció terjedelmes időtartamú, előbb-utóbb csak eljutok közbük. Szegről-végről a rokonság-komaság is megvan, legkisebb gyermekem keresztszülei székelyek, a férj útközben született, az áttelepülés idején, felesége már itt. Szüleik meghaltak, pedig igencsak jó mesélők voltak, ízes székely nyelven meséltek a bukovinai múltról.

Elment a nyár, a komáék egyszer meglátogattak bennünket, akkor megígértük, viszonzzuk a vizitálást, de addig kerítsenek nekem egy jóbeszédű valakit abból a generációból, amely még emlékszik az áttelepítésre. Meg is ígérik.

Már szeptember közepére jár, amikor telefonon egyeztetett időpontban megérkezünk Bátaszékre. A komáék rokonai szép új házban laknak. A feleség, dadus az óvodában, amatőr gyűjtő és kutató, fényképeket, könyveket, dokumentumokat, családfákat gyűjt. Múzeumot hoztak létre itt helyben, ahol a három népcsoport, a felvidékiek, a svábok és a székelyek múltja egyforma mértékben van bemutatva. „Azt kellene megnézni, meg megírni az újságba!” Majd legközelebb, mondom, Szabina néni bizonyára vár bennünket.

A temetővel szemben, csendes utcácskában áll a sváb porta, nem sok minden változott rajta az elmúlt majd' hatvan évben. Az utcára merőlegesen húzódik a ház, oszlopos tornác (nekem: gang), apró ablakok, szőlőlugas, virágoskert, hátul hatalmas kapu, onnan kezdődik a kert meg a gazdasági udvar, gyümölcsös, a hóstell. Csukott szemmel eligazodnék itt, nagyszüleim portája ugyanilyen elrendezésű volt. Becsődülünk, két autóra való nép, Szabina néni örül a jöttünknek, vannak itt szomszédok is, valami nagy esemény készül, belekerül a néni az újságba... És körülveszik, záporoznak rá a kérdések: *honnan tetszettek áttelepülni, Bácskában is éltek, mindenre tetszik emlékezni, hányban született?* Mint egy felbolydult méhkas, zümmögés, kavargás, zsongás. Szabina néni pontos memóriával, évre, napra, percre pontosan tudja felidézni az eseményeket, élvezi is kicsit, hogy körülötte forog a sok ember. Én pedig úgy érzem, hogy ebből így nem lesz riport. Elég nyersen közlöm, hogy Szabina néni bizonyára furcsállani fogja, ha bekapcsolom a kismagnót, és mindezt újra elmondatom vele. Jól megsértek mindenkit (mégis az én riportom!), kicsit indulatosabbra sikerült a helyzet tisztázása, kurtán-furcsán elköszön a tömeg. Még az utcán megkérdezik a feleségemet: – Mondd, a férjed milyen ember? – Hát, verni nem ver éppen. – találja meg a helyzethez illő választ. Mi ott maradunk Szabina és Etelka nénival. Kezdődhet a beszélgetés.

Szabina néni

1919. november 9-én született a bukovinai Józseffalván. Míg írom a noteszbe, mondom, hogy a feleségem is ugyanezen a napon született, s anyám szintén tizenkilences.

– *Arról tud, hogy abból az öt bukovinai faluból korábban is költöztettek Magyarországra embereket? Volt egy első magyarmentő akció...*

– Volt az 1880-as években, egy részüket Déva környékén telepítették le, másik részüket az Al-Dunához, most Jugoszlávia.

– *A rokonságukból volt esetleg valaki, aki akkor hagyta el Bukovinát?*

– Nem tudom, hogy lett volna ilyen, de mások se tartották a kapcsolatot. Nagy távolság, és akkor nem volt ilyen közlekedés, mint most. Ökrösszekérrel keresztül a havasokon, nem lehetett.

– *Arról is tetszik tudni, hogy a madéfalvi veszedelem után mentek Bukovinába a székelyek? Az ősök Székelyföld melyik vidékéről mentek oda?*

– 1764-ben. Mádéről és környékéről. A fiam volt most is, jár Ditróba sokat, és vannak ott is Kismődi nevűek. Megszakadt a rokonság.

– *Azt is olvastam, hogy nagy volt a népszaporulat ebben az öt faluban, aprózódta a parcellák, és egyre nehezebben éltek meg a földből.*

– Volt valakinek tíz hold földje meg tíz gyereke, hiába osztották el, abból már nem lehetett megélni. De leleményesek voltak. Elmentek dolgozni. De olyan nagyon szegény senki nem volt, hogy ne legyen hajléka. Se egy lányt férjhez nem adtak úgy, hogy ne legyen takarója. Most egy nájlonszatyorral férjhez mennek, olyan nem volt.

– *Most meg már olyan világ lett, hogy férjhez se mennek...*

– Ez se jól van. (nevet)

– *Arra tetszik-e emlékezni, hogyan kezdődött ez az áttelepítés?*

– Ennek a híre úgy lett, hogy először elvitték a zsidókat.

– *Akkor az Románia volt. A románok gyűjtötték össze a zsidókat?*

– Hitler megtámadta Lengyelországot, és akkor sok zsidó oda menekült Romániába. Megesküdünk februárban, és szeptemberben már jöttek a zsidók.

– *Hogyan beszéltek?*

– Pólisul. Tele voltak velük az árkok is. De azok csak menekültek, átmentek. '40-ben kitelepítették a németeket, és akkor ránk került a sor. Jönni kellett...

– *De ki mondta, hogy el kell jönni? Plakátokat ragasztottak, vagy a pap hirdette?*

– Tudja a Jóisten! A pap is hirdette, de közben a pap is elmenekült. Ki volt adva, hogy áprilisban el kell jönni. A férfiak összeszövetkeztek, hogy engedjenek, nagyon hideg volt, és akkor április végétől, május elejétől kezdtek... József-falvától messze volt az állomás. A házon, földön kívül mindent el volt szabad adni.

– *Volt rá vevő? A románok vásároltak?*

– Fele pénzért. Akkor fogadtak vagonokat, és minden nap volt transzport. Tíz-tizenötven összeszövetkeztek a családok, és váltottak vagon.

– *Maguk fizették? Én azt hittem, hogy a magyar állam.*

– A vagonot kellett fizetni.

– *Amit nem tudtak eladni, az ottmaradt? Elbitangolt?*

– Mi a jószágunkat eladtuk. De mit lehet elvinni, mondja meg? Még négy család is volt egy vagonban. 13-14 kilométerre kellett menni lovaskocsival, ami arra ráfért. Ilyen fabútorok voltak. A székely négy karóból ágyat csinált... Nem ilyen bútorok voltak, mint manapság. Ruhaneműt mind vittük. Elhoztunk egy szekrényt, egy ágyat, tulipános ládába bepakoltunk. Ennyi vacca nem volt az embernek, mint most minden háznál.

– *Volt-e olyan a faluban, aki azt mondta, hogy ő nem jön?*

– Nem maradt ott senki.

Etelka néni közbeszól:

– Az én apám akart ottmaradni.

– *Hányban született?*

– Harmincban.

– *Akkor ön is emlékszik ezekre az eseményekre.*

– Persze, három osztályt jártam odaát.

– *És az édesapja nem akart áttelepülni?*

– Nem úgy, hanem a gazdaságot féltette. Hét család volt, mi jöttünk el legislegutoljára. Most is látom magam előtt, ott egy hegy volt, és nem akartak átengedni bennünket. Május valahányadika, de hideg volt. Fagyoskodtunk a szekéren, és mentek előre az emberek, hogy most mi lesz, engednek, nem engednek. Nagy keservesen elindultunk, de meg is dobáltak. Éjjel, amikor már kevesen voltunk a faluban, akkor a házakat is megdobálták. Akarták, hogy már elmenjünk.

– *Olyan románok, akik azelőtt szomszédok, barátok voltak?*

– Éjszaka volt, nem tudhattuk. De a tanítók például a magyar gyerekeket úgy megverték, hogy a feneke kilátszott a nadrágból. Szétszakadt a gatyá is meg a nadrág is. Csak román tanító volt.

Szabina néni: – Bizony. Még most is azon kapom magam, hogy számolom: száz, ezer, tízezer, o sutá de mii, uná milioáne... Jobban kijön az, mert hét évig így kellett az iskolában.

Etelka néni: – Én Magyarországon az iskolában nem produkáltam semmit a táblánál. Álltam és kész. Hangosan nem tudtam magyarul kifejezni magam. A padban amit csináltam, az jó volt. A végén bevallottam, hogy csak románul tudom mondani. Hatodik végén tudtam csak magyarul számolni.

– *Arról tetszenek tudni, hogy a román meg a magyar állam megállapodtak ebben az átköltözésben?*

Szabina néni: – Megállapodtak. Mikor belekerültünk... Hamisak voltak a magyar urak! Nagyon. Úgy volt, hogy jövünk, és valami nagybirtokon telepítenek le. Kenderesen.

– *Az Horthy birtok volt?*

– Horthy birtok. Igen ám! De negyvenegyben lefoglalták a magyarok Jugoszláviát. Egy hétig vagy meddig voltunk Szegeden, és levittek Bácskába a szerbek meleg helyire. Még parázs volt a tűzhelyekben.

Etelka néni: – Mi később jöttünk, mi vagy három hétig Szegeden voltunk. A zsidó iskolába meg a zsinagógába voltunk elszállásolva. Mi gyerekek, be-kíváncsiskodtunk mindenhova, olyant még nem láttam, kalapban imádkoztak a férfiak, és mind urak voltak.

– *Bácskában hová kerültek?*

– Először levittek Újvidék alá, Vajszkára. És utána – Németh Kálmán, a papunk nem nyugodott belé – és akkor felhoztak Szabadka alá, Bácsjózseffalvára. Most Novi Zsednyik. Csantavértől öt kilométerre. Jártam már ott is azóta.

– *Maradtak ott akkor szerbek?*

– Nemigen. Inkább bunyevácok. Meg magyarok, egy pár.

– *És itt osztottak portákat, kaptak földet, állatokat, eszközöket?*

– Onnan Vajszkáról, az nagyon gazdag falu volt, onnan mindenki hozhatott lovat magának. Volt olyan család, hogy fölültek a vonatra, könnyebb volt, nem kellett hajtani azt a lovat, százötven kilométer biztos volt... És nem hoztak. Az én uram meg befogott, és hozott két lovat. Meg feltettünk tyúkokat, bútort, mit lehetett. Én jöttem a vonattal. És amikor ideért a faluba, összeült a bizottság, és osztották családonként, kinek jár tehén, kinek ló. És volt olyan, akinek öt-hat gyereke is volt, de felült a vonatra. Segített az asszonynak dajkálni. Az én uram meg napokig hajtotta a két lovat. És a bizottság: Andráséknak nem jár, mert nincs családjuk. Vilmos bátyám volt, a nagybátyám. Azt kérdezi az uram: – Magának hány gyereke van? – Hát hat. – Mért nem hajtott el két lovat a nagyobb gyerekekkel? – András, megtartja mindkét lovat? – Nem, csak az egyiket. – Akkor add nekem. – Magának nem adom, Sebestyén bácsinak adom, mert maga azt mondta, nekem nem jár. – Aki hajtotta, annak nem jár! Hat hétig voltunk Vajszkán, de ott lehetett látni, hogy ott elveszett a háború. Titóék közel voltak.

- *Negyvenegyötől negyvennégyig éltek akkor Bácsjózseffalván.*
- Negyvennégy október nyolcig.
- *Akkor menekülni kellett?*
- De még hogy! Szombaton még járkáltak a csendőrök, hogy a menekülésről még beszélni se szabad. És vasárnap éjjel dobolták, hogy egy órakor el kell hagyni a falut. Jöttek a szerbek.
- Etelka néni: – Megkondult a harang... Kutyák, állatok, sikoltozás, gyerekek ríttak... Mint a pokol. Gyorsan szekérre pakolni. De mit? A gyerekeket is a tetejébe... Élelem is kellett.
- Szabina néni: – Akkor már volt egy gyerekem, azzal fölültem a szekér tetejébe. Mentünk Szabadkának. Úgy elért bennünket egy eső, hogy annyi nem maradt rajtunk száraz, mint az ujjam hegye. Pont három hónapos volt a kisfiam. Magamhoz szorítottam. Az uram úgy pakolta, hogy a zsíros vendőnek a fogantyúja pont a hátamnál volt (nevetünk, hogy milyen apróságok is eszébe jutnak), azonnal fordítsd meg, mondtam neki. Egy hétig mentünk. Éjjel megálltunk az árokparton, útszéleken. Mi mentünk fölfelé Dunaföldvárnak, a németek meg ugyanazon az úton délnek. Fölmentünk egész Fehérvárig.
- Etelka néni: – Ott volt egy légi csata. Az erdő tele lett velünk. Olyan fényesség volt, a mákot meg lehetett látni a földön. Sztálin gyertyákkal. Majdnem belecsúsztunk a Velencei-tóba. Juj, mi volt ott!
- *Mikor volt ez pontosan?*
- Tizenötödikén értünk Lovasberénybe. Akkor beszélt Horthy a rádióban...
- *Akkor volt a kiugrási kísérlet, igen. Akkor jött a nyilas hatalomátvétel.*
- Akkor. Jöttek ekkora gyerekek, a puska nagyobb volt, és az ember kellett féljen tőle, mert hamar lelőtte az embert.
- *Szóval, valahová a front közelébe menekültek. Meddig tartott ez a seholy állapot?*
- Március 15-ig. Lovasberényben teleltünk ki, a házaknál. Befogadtak ott a népek. Államilag vagy hatóságilag be kellett fogadjanak. Mi nagyon szerencsések voltunk. Voltak, akik elmentek Zalába, azok jobban jártak. De mi! Bejöttek az oroszok december 23-án, és március közepéig front alatt voltunk. A háztetőn nem volt cserép, egy ép ablak nem volt.
- *A befogadók rendes emberek voltak?*
- Ki ilyen, ki olyan. A mienk nagyon rendes volt. A fiatalasszonynak az ura a fronton volt, a kisfia meghalt augusztusban... Olyan nádfödeles házuk volt. A zárdában adtak két pelenkát a gyerekeknek az apácák, meg nekünk enni, és akkor jött ez a fiatalasszony, hogy hozzánk nem rendeltek, mert szegények vagyunk, de jöjjenek. Olyan jó emberek voltak, az Isten megáldja őket!
- *Mi fér egy szekérre? Gondolom nem volt élelmük se arra a télre.*

Etelka néni: – Jártunk ott dolgozni. 14 évesen kukoricát törni a Cziráki grófnak. Akkor még nem voltak ott az oroszok... Novemberben jöttek...

Szabina néni: – Nem, decemberben. 23-án. Már meg volt sütvé a kalács. Úgy megleptek. Fehérvárt nem tudták bevenni, és egész télen ott volt a front. Az volt a szerencsénk, hogy nem cserélt gazdát a falu. Az oroszok innen voltak, a németek túl.

– *45 márciusig voltak ott. Utána?*

– Volt még egy keserves menetünk. Megint menekülni kellett. Úgy volt, hogy ott lesz a hadszíntér. A lovasberényieknek éppúgy kellett menni, mint nekünk. Teljesen kiürítették a falut. Fölrobbantották a lőszerraktárt. Volt néhány család, akik nem tudtak elmenekülni, azokat egy utcába terelték, és katonaság vigyázott rájuk.

– *Mikor és ki intézkedett a letelepedésük ügyében?*

– Csak az állam. Akkor már Ercsiben voltunk, laktunk azelőtt Ráckeresztúron, Martonvásárhelyen... Mikor hogy. Volt, hogy disznóólba húzódtunk be. A sógor-nőméknek volt egy öszvérük meg egy lovacskájuk, a kocsira felpakoltuk, ami maradt, mert maradt valami, a ruhákat féltettük. Így jöttünk. Volt, aki batyuval a hátán. Taligát csináltak, és úgy tolták a gyerekeket. Ezt csak átélni lehet, elmesélni nem. Ugyanazon az úton ment a menekülő oszlop meg a katonaság. Meg hajtották a foglyokat. Nem lehetett odamenni, segíteni azokon a szerencsétleneken. Beleestek az árokba sokan, kezük-lábuk törött, és nem volt szabad odamenni, menni kellett, megállni se volt szabad az úton. Puskatussal az orosz odacsapott.

– *Mikor került szóba a letelepedés?*

– Májusban. Akkor vitték innen el a svábokat Németországba. Ugye akik bundosok voltak, Volksbundisták. Jött egy küldönc vagy levél. És mégis összejöttünk. A józseffalviak nagyobb része, szinte mind Bátaszékre jött. Jöttek ide Hadikfalváról is. Felvidékiek is jöttek ide, '47-ben.

– *Amikor idejöttek, akkor üres portákat találtak, mint egykor Bácskában?*

– Kit kitelepítettek, kit nem. Volt olyan, hogy kiutalták a házat, és benne volt a sváb család. Nem tehetett róla, se ő, se én.

– *Olyant is hallottam, hogy a németek megszöktek a transzportból, visszajöttek, s már ott lakott a házukban valaki.*

– Jaj, nem is egy. Nem bántották egymást. Biztos nem tetszett nekik. Most tegyenek be ide nekem egy családot... De nekünk is élni kellett. Odavittek a szerbek helyére, idehoztak a svábok helyére, a magyar urak voltak olyan gavallérok, hogy nem adtak egy talpalatnyi földet a magukéból. Letörlesztették volna. Ne így valakinek a nyakára! De hát nem így csinálták. Így is kellett törleszteni. Négy évig fizettünk, és akkor beszámították, amit otthagytunk Bukovinában.

– *Azt hallottam, hogy csak-csak voltak, vannak sváb-székely ellentétek.*

– Talán az idősebbek. A fiatalok összekeveredtek már. Húsz éve még nagy verekedések voltak. A józseffalviak nem voltak olyan verekedősek. Itt nem. A hadikfalviak, azok igen. Bicskások.

– *Mindig a szomszéd falu a rossz.*

– Igen. (nevetünk). De tényleg. Volt nézeteltérés.

Etelka néni: – Én akkor voltam leány. Leány – mai fogalmakkal. Már tizenhét évesen férjhez mentem. Voltak verekedések, de volt barátság is. És sokan összeházasodtak, jobban a székelyekkel a svábok. Inkább mint a felvidékiekkel. Ők reformátusok voltak, és akkor még nagyon számított a vallás.

– *Némely vélemények ezt az öt falut is a csángókhoz sorolják. Maguk csángók?*

– Nem. A csángók Moldvában vannak meg Gyimesben. Meg a Déva környékiek.

– *De Déva környékére ebből az öt faluból telepítettek...*

– Lehet. Azok még magyarul se igen tudnak. A csángók. Ha ottmaradunk, mi is elrománosodunk.

Etelka néni: – Az iskolában is úgy ültettek: egy román, egy magyar. És az a román gyerek volt olyan szíves, hogy bejelentette, hogy az Eta vagy a Julcsa magyarul szólalt meg. És akkor olyan körmösöket kaptunk, hogy felhólyagzott a kezünk.

– *Tetszettek mondani, hogy visszalátogattak. Időnként szerveznek társas utazásokat, és megnézik a gyermekkor, fiatalkor helyszíneit.*

– Voltunk mi is. Még élt Bonyhádon Löfflerné Kelemen Éva, avval voltunk. ‘91-ben voltam mind az öt faluban. Pénzt is adtunk a józseffalvi templom felújítására. Most román templom.

– *Találtak még Józseffalván ismerősöket?*

– Nagyon sokat.

– *Miben változott meg a falu?*

– Épült. A mi falunk leégett ‘39-ben. Mielőtt eljöttünk volna. Újraépítettük – és otthagytuk. Pont a román templom fölött laktunk, az leégett, a harangok úgy zuhantak le...

– *Zsindelyes település volt? (Igen) Akkor nagyon égett...*

– Aj! Negyvenöt perc alatt leégett az egész falu. Forgószél vitte az égő deszkát, rádobta a másik portára, s az ötödik meg a tizedik egyszerre lángolt. Ott még a kő is megégett. Kopárra égett az egész. Jött egy eső, és olyan bűdösség volt! Egy kolozsvári újságíró könyvet írt a tűzvészről.

– *Ott, ugye, még viseletben jártak? Bácskában még megtartották. Itt mikor tették le?*

– Nem sokáig. Talán az ötvenes években.

– *És maradtak a földnél?*

– Az idősebbek. De jött a kollektivizálás. A fiatalok ipart tanulnak, az egyik fiam asztalosnak tanult, a kisebbik Palánkra járt. Vannak unokák, dédunokák...

– *A férje?*

– A férjem meghalt 2000-ben. Hatvanegy és fél évig éltünk. Más annyi életkort nem él meg. Ennyit nyűttük egymást.

– *Van-e még valamije, amit onnan, Józseffalváról hozott el?*

– Jaj, Istenem! *(egy doboz fényképet vesz elő)* Gyűjtsd föl a villanyt! *(és ahogy kerülnek elő a képek)* Ez a bácskai házunk. A család – itt volt az ötvenedik házassági évfordulónk. Ez a kép volt a hazatérőben az urammal (Etelka néni: – Minden család kapott egy hazatérő igazolványt, abba lefényképezték az egész családot. Nekik még nem volt gyermekük, azért vannak ketten. Mi voltunk tízen)... Itt van egy leánykori... *(Szép lány volt Szabina néni!)* Háát... Dédi, ne mondd azt, hogy te vagy ez!... Itt dolgoztam, konyhán. *(Ez hol készült?)* Szucsáván, egy nagy vendéglőben dolgoztam még '38-ban. *(Hogy került oda?)* Ott volt Józseffalvától tizenhat kilométerre. *(Akkor is elmentek a lányok dolgozni?)* A földből meg lehetett élni, de ruhára nem jutott. Aki szép lány akart lenni, az elment dolgozni. Akkor azt mondták: elment szolgálni. Ez itt a nagyobbik fiam a családjával... Ez a lányuk meghalt autóbalesetben... *(Olyan kép is van, ami Józseffalván készült, amikor visszalátogattak?)* De van. Most Vorniceni-nek hívják. Judec Suceava. Itt a román asszonyokkal lefényképeztek, megdíszítettek, kendőt tettek a nyakamba. Olyan nagyon szép vidék volt Bukovina! Jobban emlékszem mindenre ott, mint az egész életemre! Szép kis templomunk volt...

Még lefényképezem őket, pakolok a táskámba, s megköszönöm, hogy szántak rám az idejükből, meséltek a régi időkről. Őszintén mondják, nem udvariasságból, higgyem el, nekik esett jól, hogy valakit érdekelnek ezek a régi dolgok, s beszélhettek róla.

7. A hollandus fotográfus

Az itt következő történetet magam is úgy hallottam, részleteit kiszíneztem, elemeit sorba raktam, más történetekből beleszöttem motívumokat, s már magam sem tudom, így történt, vagy szellemi termék lett belőle.

A hollandus fotográfus egy több száz éve működő demokrácia gyermeke volt, tisztes szakmát tanult, jövedelmét beosztotta, és szabad idejét művészi passzióra fordította. Kitanulta a fényképezés csínját-bínját, drága masinákat vásárolt, s bár a művészek zárt világába nem tudott bekerülni, azért a kisvárosban, ahol lakott, évente volt egy kiállítása a fotóiból, amelynek megnyitására a polgármester is eljött. Kerek és megérthető volt számára a világ működése.

A fotográfusnak az az ideája támadt, hogy neki ősi népszokásokat kell megörökítenie, embercsoportokat, amelyek valamilyen csodák vagy véletlenek folytán kimaradtak a modernizációból, közösségükben, viseletükben, hétköznapjaikban őrzik az évszázadok üzenetét. Terepjárójával keletnek vette az irányt. Angol nyelvtudása egyre kevesebbet ért, hát vásárolt egy román szótárt, eleinte sokat kellett lapozgatnia, de a legfontosabb szavakat hamar megtanulta. S ment egyre napkeletnek. Amíg megtalálta a falut, amelybe beleszerelmesedett.

Furcsa, egyszerű emberek laktak itt, azt mondták magukról, hogy ők nem románok, miközben románul beszéltek, s román nevük volt. Erdélyi tapasztalatai után megkérdezte, talán magyarok. Nem, volt erre is a válasz, ők csángók. A laptop internetes keresőjébe bekopogta a csángó szót, de bizonyára nem találta el a helyesírását, mert semmiféle anyagot nem lelt róluk. Az asszonyok, gyerekek szívébe egykettőre beopta magát, holland humanitárius szervezetektől zsákszám hozott használt ruhaneműt, a zsebe mindig tele volt cukorkával, csokoládéval, s ő volt boldog, amikor adott valamit. Első este a kocsmában a férfiak meghívták egy italra, a helyi kocsmáros specialitását kellett megkóstolnia, valamilyen tömény italokat kevert össze az italok mestere, egy édeset meg egy erőset, s a keveréket még fölöntötte egy üdítőfélével. „Cuci-fruci”-nak mondták, és maga volt a tömény borzalom. Erős fenyőíz maradt utána a szájában. Megérezte, hogy ez a befogadási szertartás, hármat is bekapott a cucifruciból, aztán hazatámogatták.

Boldog lendülettel fényképezte az ökrösszekereket, a viseletben dolgozó asszonyokat, szobabelsőket, használati tárgyakat. A helyi rendőrrel összetegeződtek egy cucifrucci mellett, aki „romány” volt, némiképp elütött a többiektől, de estét ő is a kocsmában töltötte. Úgy érezte, hogy ezzel a hivatalos hatalom is rábólintott falubeli jelenlétére.

Míg egyszer meghalt valaki a faluban. A nagy ősi misztérium, a halál, komoly ünnepi esemény volt a közösségben megbolydult minden és mindenki. A fotográfus megbeszélte a halott hozzátartozóival, hogy a búcsúztatás, virrasztás, temetés minden eseményét le szeretné fényképezni. Úgy érezte, egy aranybányát talált.

Ment a halottas házhoz, cipelte az állványokat, lámpákat, készülékeket. A háznál már ott volt a katolikus pap. Hatalmas, áradó, gesztikuláló indulattal támadt rá a pap, amiből a hollandus csak egyetlen, sokszor ismétlődő szót értett meg, hogy a lelkek pásztora az ördög szót emlegeti, az összegyűlt falusiak pedig meg vannak rettenve. Kínlódva, de igazának tudatában összerakta románul, hogy ő megbeszélte a háziakkal, hogy jelen lehet, fényképezhet.

A pap gyakorlatiasan azonnal elvégezte a szembesítést. Megkérdezte a halott hozzátartozóit, hogy valóban lepaktáltak-e az ördöggel, engedélyezték-e a halott meggyalázását. Azok természetesen nemmel válaszoltak.